शान्तिनगर गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

चिराघाट, दाङ, ५ नं. प्रदेश, नेपाल

पार्श्वचित्र

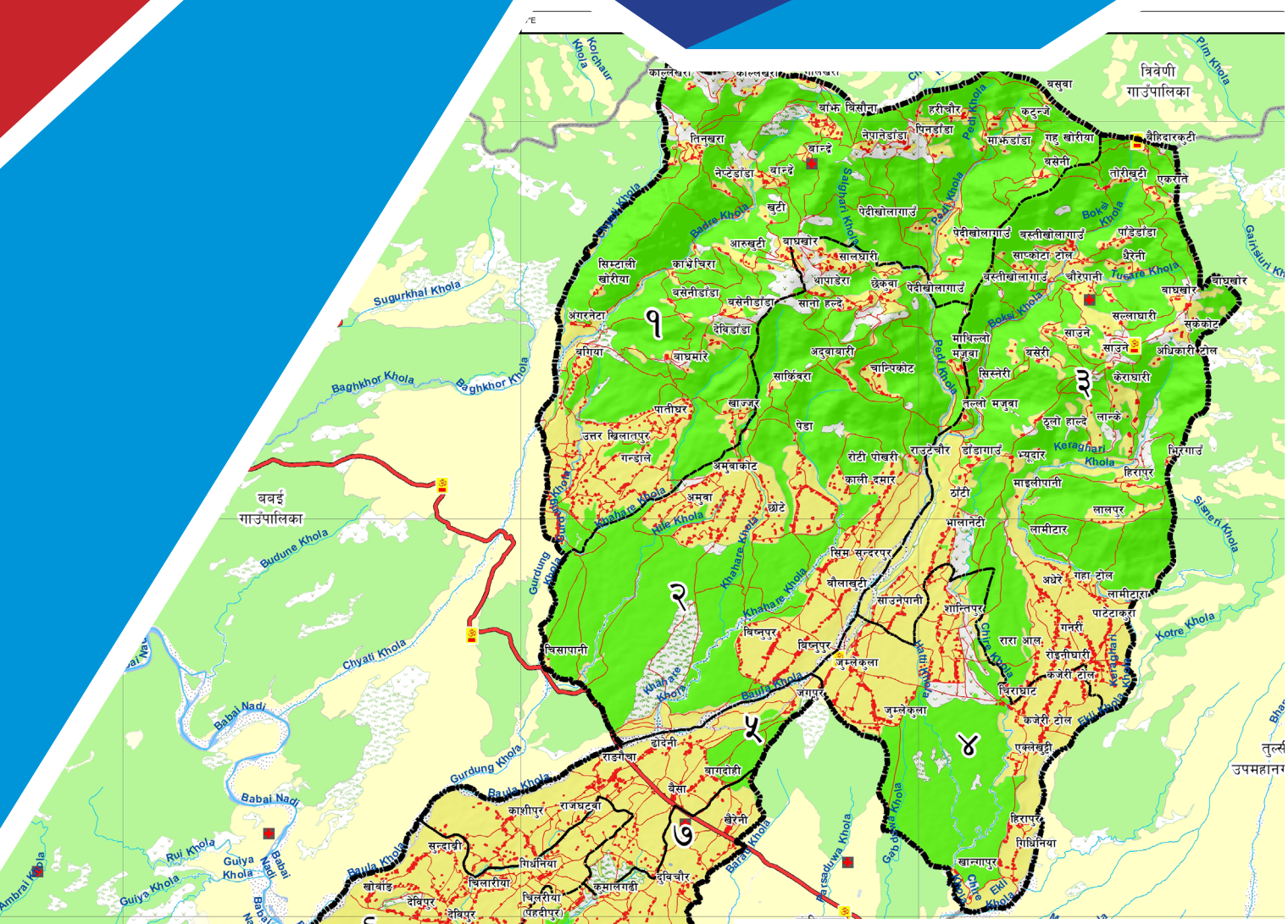

२०७५

दुई शब्द

यस गाउँपालिकाको केन्द्र साविकको शान्तिनगर गा.वि.स.को कार्यालयमा रही साविकका गा.वि.स.हरू बाघमारे, धनौरी र शान्तिनगर समावेश गरी मिति २०७३ फाल्गुन २२ मा गाउँपालिका गठन गरिएपछि पहिलो प्रकाशित दस्तावेजको रूपमा आउन लागेको पार्श्वचित्र छोटो समयमै तयारी गर्न पाउँदा अत्यन्तै खुसी लागेको छ ।

राज्यको संघीय स्वरुपअनुसार पुनर्संरचनाको सिलसिलामा स्थापित यस गाउँपालिकाको यथार्थ विद्यमान अवस्था झल्काउने पार्श्वचित्र तयारीले गाउँको विकासको वर्तमान अवस्थालाई चित्रित गरेको छ । यस्तो चित्रणले आगामी दिनमा हामीले तर्जुमा गर्नुपर्ने नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकीकरण गरी हामीलाई उपलब्ध सीमित श्रोत तथा साधनको अधिकतम सदुपयोग गरी गाउँपालिकाको विकासलाई गति प्रदान गर्न अवश्य पनि सहयोग पुऱ्याउने आशा तथा विश्वास लिएको छु । यस अध्ययन प्रतिवेदनले प्राय: सबै क्षेत्र तथा वस्तुगत यथार्थलाई समेट्न प्रयास गरेको भएतापनि सीमित समय तथा स्रोत साधनको सीमाभित्र गरिएको अध्ययन आफैमा निरपेक्ष र पूर्ण हुन सक्दैन । यसलाई समय सन्दर्भअनुसार परिष्कृत र परिमार्जित गर्ने दायित्व हाम्रो काँधमा आएको महशुस हामी सबैले गर्नु पर्ने हुन्छ ।

योजनावद्ध विकासको आधारको रूपमा रहने यो पार्श्वचित्र तयार गर्न सहयोग पऱ्याउने गाउँ कार्यपालिकाको सम्पूर्ण परिवार, उपाध्यक्षज्यू, सबै वडाका वडाध्यक्षज्यूहरू, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत तथा अन्य वडा तहमा महत्वपूर्ण जिम्मेवारी पुरा गर्ने कर्मचारी एवं निर्वाचित जनप्रतिनिधि लगायत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने सम्पूर्ण विषयगत कार्यालय, संघसंस्था तथा अन्य सबैमा गाउँपालिकाको तर्फबाट आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । यसै गरी यो अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्न प्राविधिक सहयोग गर्ने इन्टेन्सिभ स्टडी एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौँलाई हार्दिक धन्यबाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा गाउँको विकासको आधार चित्र कोर्न यो प्रतिवेदन सहयोगी बनोस र दीर्घकालिन सोचका साथ अगाडि बढ्न हामी सबैलाई आधार प्राप्त होस् भन्ने सुभेच्छा प्रकट गर्दछु ।

कमान सिंह डाँगी

अध्यक्ष

मेरो दुई शब्द

दिगो र योजनाबद्ध विकासलाई अगाडी बढाउनका लागि गाउँको समग्र तथ्याङ्क आवश्यक पर्दछ । यसै आवश्यकतालाई मध्य नजर गरी गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ । जसमा गाउँपालिकाका विभिन्न विषय समावेश गरिएको श्रोत नक्साहरू, विषयगत कार्यालयहरूबाट सङ्कलन गरिएका तथ्यहरूमा आधारित भई उपलब्ध भएसम्मका कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, वन, सिंचाई, खानेपानी, विद्युत आदिका तथ्याङ्क समावेश गरी यस गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र तयारी गरिएको हो ।

यस गाउँपालिकाको अध्ययन गर्न चाहने विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता, योजना निर्माणकर्ता तथा नगरवासीहरूलाई पार्श्वचित्रले सूचना प्रदान गर्न सहयोग पुग्ने छ भन्ने मैले आशा लिएकी छु । पार्श्वचित्रमा उल्लेखित विवरणमा नगरको राजनैतिक तथा प्रशासनिक विवरण छुट्टिने नक्सा, भू-वर्गीकरण तथा भू-उपयोग नक्साका साथै राष्ट्रिय जनगणना २०६८ का विविध पक्षहरू समावेश गरिएको छ ।

अन्तमा प्रस्तुत पार्श्वचित्र तयारी गर्ने सिलसिलामा सूचना संकलन गर्न प्रत्यक्ष र परोक्षरूपमा सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण विषयगत कार्यालय, संघ/संस्था, अध्यक्षज्यू, सम्पूर्ण वडाध्यक्षज्यूहरू, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतज्यू, वडा सचिवहरू, गाउँ कार्यपालिकाका कर्मचारीहरू, तथा शुरुदेखि तथ्याङ्क संकलन, प्रशोधन गरी पार्श्वचित्रलाई यो रुप दिनुहुने परामर्शदाता श्री इन्टेन्सिभ स्टडी एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौँलाई विशेष धन्यबाद दिन चाहन्छु ।

मिथिला शाह

उपाध्यक्ष

मेरो भन्नु

कुनै पनि विकासको मार्ग तयार गर्न योजनाको सही छनोट प्रभावकारी कार्यान्वयन, सरोकारवालाहरूको पूर्ण सन्तुष्टि सहितको उपयोग र निरन्तर अनुगमन एवं मूल्याङ्कन र दिगोपनाको लागि सही र वस्तुनिष्ट निर्णय लिन तथ्याङ्कको आवश्यकता पर्दछ । विगतबाट सिकेर वर्तमानको भोगाईका आधारमा भविष्यका लागि योजना तर्जुमा गर्नु वर्तमान पुनर्संरचित स्थानीय सरकारको पहिलो आवश्यकता हो भन्नेमा दुईमत हुन सक्दैन ।

वस्तुनिष्ठता र आवश्यकताको कसीमा योजनाहरू तथा कार्ययोजनाहरू अगाडि बढाउन नसकिएमा जनताले स्थानीय सरकारबाट राखेका अपेक्षा पुरा हुन सक्दैनन् । यसैकारण वर्तमानको हाम्रो धरातलीय, सामाजिक, साँस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्थाको पहिचान गरी भविष्यका आवश्यकता आँकलन गर्ने उद्देश्यका साथ यो अध्ययन प्रतिवेदन (पार्श्वचित्र) सीमित समय तथा स्रोत र सीमाभित्र रही तयार गरिएको हो । पार्श्वचित्रलाई सामान्य रुपमा अध्ययन गर्ने जो कोहीले पनि यो गाउँपालिकाको बहुआयामिकता सहितको वर्तमान अवस्था सहजै आँकलन गर्न सक्ने देखिन्छ । यो पार्श्वचित्रलाई एकातिर गाउँको सम्पूर्ण चिनारीको रूपमा हेर्न सकिन्छ भने अर्कोतर्फ यसबाट हाम्रा सम्भावना र चुनौतिहरूलाई अवगत गर्ने माध्यमको रुपमा लिन सकिन्छ ।

पार्श्वचित्र तयारीको क्रममा आफ्नो महत्वपूर्ण समय प्रदान गर्ने अध्यक्षज्यू, उपाध्यक्षज्यू, सबै वडाध्यक्षज्यू, विषयगत कार्यालयका प्रमुख लगायत सम्पूर्ण कर्मचारी तथा कार्यपालिकाका सदस्यहरू, वडा सचिव साथीहरू, सामाजिक परिचालकहरू विभिन्न संघ/संस्थाका प्रमुख तथा अन्य कर्मचारीहरू तथा पार्श्वचित्रलाई यो रुप दिन सहयोग पुऱ्याउनु हुने परामर्शदाता श्री इन्टेन्सिभ स्टडी एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौँ लाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्तमा, यो पार्श्वचित्र आफ्नो उद्देश्य प्राप्तिमा सफल रहोस् भन्ने सुभेच्छा व्यक्त गर्दछु ।

निम बहादुर के.सी.

प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

विषय सूची

खण्ड १ : भूमिका **१**

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ गाउँपालिका पार्श्वचित्र तयारीको उद्देश्यहरू २

१.३ अध्ययनको महत्व २

१.४ अध्ययनको औचित्य ३

१.५ गाउँपालिका पार्श्वचित्र तयारी विधि ३

१.६ अध्ययनका सीमाहरू ४

खण्ड २ : शान्तिनगर गाउ"पालिकाको परिचय **५**

२.१ गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय ६

२.२ भौगोलिक अवस्थिति ७

२.३ राजनैतिक तथा प्रशासनिक केन्द्र ८

२.५ भूक्षेत्र (टोपोग्राफी) ११

२.६ भू–क्षेत्रको बर्गीकरण ११

२.७ हावापानी १४

२.८ गाउँपालिकामा रहेका सम्भाव्यता र अवसर १५

२.९ गाउँपालिकाको अवसर र सम्भावनाहरू १७

२.१० गाउँपालिकाको अन्तर गाउँ/नगर सम्बन्ध १८

२.११ नदी नाला तथा जल क्षेत्र १९

२.१२ सिमसार क्षेत्र २०

२.१२ धार्मिक, प्राकृतिक तथा पर्यटकीय महत्वका स्थलहरू २१

२.१३ मुख्य चाडपर्वहरू २४

२.१४ संस्कृति, कला, भाषा र साहित्य २७

खण्ड ३ : जनसाङ्खिक विवरण **३०**

३.१ जनसंख्याको विवरण ३०

३.२ वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण ३२

३.३ १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण ३६

३.४ पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण ३७

३.५ उमेर समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण ३९

३.६ जातजाती समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण ४२

३.७ मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण ४३

३.८ धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण ४५
३.९ परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण ४६
३.१० घरमूलीको लैङ्गिक विवरण ४७
३.११ महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण ४८
३.१२ महिलाका नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण ४९
३.१३ अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण ५०
३.१४ बाहिरी गारोको आधारमा घरको बनोटको विवरण ५१
३.१५ छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण ५२
३.१६ जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण ५३
३.१७ बसाई सराईको अवस्था ५४
३.१८ व्यक्तिगत घटना दर्ताको बार्षिक विवरण ५४
३.१९ स्थानीय तहको निर्वाचनमा मतदाता सम्बन्धी विवरण ५६
खण्ड ४ : भू–उपयोग ५७
४.१ गाउँपालिकाको भू–उपयोगको विवरण ५८
४.२ क्रमिक विकास भैरहेको बस्तीहरूको स्वरुप ५९
४.३ शहरोन्मुख ग्रामिण बस्तीहरूको वर्तमान स्वरुप ५९
४.४ बस्ती विकासमा देखिएका चुनौतीहरू ६०
४.५ भू–क्षय सम्भावित क्षेत्र ६०
४.६ गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण ६२
खण्ड ५ : आर्थिक क्षेत्र तथा रोजगारको स्थिति ६३
५.१ गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरुप ६३
५.२ आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था ६३
५.३ आश्रित जनसंख्याको विवरण ६४
५.४ कृषि ६४
५.४.१ कृषि बालीमा लाग्ने रोग ६६
५.४.२ बाली पात्रो ६७
५.४.३ कृषि बजारीकरण ६८
५.४.४ जग्गाको उर्वराशक्ति ६८
५.४.५ कृषि पकेट क्षेत्र ६८
५.४.६ कृषक समूहसम्बन्धी विवरण ६९
५.४.७ कृषि सहकारी संस्थासम्बन्धी विवरण ७०
५.४.८ कृषिसँग सम्बन्धीत संघ संस्थाहरूको विवरण ७१
५.४.९ एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण ७१

५.५ सिंचाइ ७२
५.६ पशुपालन ७३
५.६.१ पशु नश्ल ७३
५.६.२ पशुपंक्षीमा लाग्ने रोगहरू ७४
५.६.३ पशुपंक्षी फार्महरूको विवरण ७६
५.६.४ गाउँपालिकामा दुग्ध बजारीकरण ७६
५.७ व्यापार तथा उद्योगको विवरण ७७
५.७.१ ढुवानी तथा भण्डार व्यवस्था ७८
५.८ अन्य आर्थिक विकासका सम्भावनाहरू ७९
५.९ गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रको विशिष्टीकरण ८०
५.१० बैंकको विवरण ८०
५.११ सहकारी संस्थाको विवरण ८१
५.१२ संघ संस्था तथा विभिन्न समूहहरू ८३
खण्ड ६ : भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधार ८४
६.१ गाउँपालिकाका हालका भवनहरूको विवरण ८४
६.२ सामुदायिक भवनहरूको विवरण ८४
६.३ यातायात ८५
६.३.१ गाउँपालिकाको टाढाको वस्तीबाट सम्बन्धित वडा केन्द्रमा पुग्न लाग्ने समय ८८
६.३.२ गाउँपालिका केन्द्रबाट वडा केन्द्र सम्मको दुरी ८८
६.४ संचार ८९
६.४.१ हुलाक सेवा ८९
६.५ विद्युत ८९
६.५.१ बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण ८९
६.५.२ खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण ९०
खण्ड ७: सामाजिक पूर्वाधार तथा सेवा ९२
७.१ शिक्षा ९२
७.२ साक्षरता स्थिति ९३
७.२.१ शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ९४
७.२.२ विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ९५
७.२.३ उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण ९६
७.२.४ गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण ९७
विभिन्न तहमा अध्ययनरत विद्याथीहरूको संख्याको विवरण ९८
शिक्षक विवरण ९९
७.२.५ शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू ९९

७.३ स्वास्थ्य १०१
७.३.१ गाउँघर क्लिनिक र नियमित खोप १०२
७.३.२ एच. आई. भी./एडसको अवस्था १०२
७.३.३ सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण १०३
७.३.४ खोपको विवरण १०४
७.३.५ बाल्यकालमा हुने रोगका जोखिम १०५
७.३.६ शिशु तथा ५ वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर १०५
७.३.७ बालपोषण सम्वन्धी विवरण १०५
७.४ खेलकुद तथा मनोरञ्जन १०६
७.५ सामाजिक सुरक्षा १०७
७.५.१ बृद्धबृद्धाहरूको अवस्था १०७
७.६ महिला तथा बालबालिका १०८
७.६.१ महिला सम्बन्धी विवरण १०८
७.६.२ बालबालिका सम्बन्धी विवरण १११
७.६.३ बालश्रमको अवस्था ११२
७.६.४ बालक्लब ११३
७.७ शान्ति सुरक्षा ११३
७.७ अपाङ्गताको विवरण ११३
७.८ खानेपानी तथा सरसफाई ११५
७.८.१ परिवारले प्रयोग गर्ने पिउने पानीको मुख्य श्रोतको विवरण ११५
७.८.२ खानेपानीको विवरण ११६
७.८.३ शौचालयको विवरण ११७
७.८.४ वडागत शौचालयको संख्याको विवरण ११८
७.१० खुला दिशा मुक्त क्षेत्र ११८
७.११ फोहोर मैला व्यवस्थापन ११८
७.१२ शवदाह/ चिहानहरूको विवरण ११९
खण्ड ८ : वन तथा वातावरण १२०
८.१ प्राकृतिक वन तथा वनस्पती १२०
८.२ जैविक विविधता सम्वन्धी विवरण १२०
८.३ लघु वन पैदावार १२३
८.४ गाउँपालिकामा पाईने वन्यजन्तु १२३
८.५ वनजंगल १२४
८.५.१ सामुदायिक वन १२५
८.५.२ धार्मिक वन १२६

८.५.३ सरकारद्वारा व्यवस्थित वन १२६
८.५.४ निजी वन १२७
८.६ निजी आवादीमा रहेका रुख विरुवाहरूको अवस्था १२७
८.७ जडिबुटी सम्बन्धी विवरण १२७
८.८ वन संरक्षणका लागि चाल्नु पर्ने कदम १२७
८.९ खानी सम्बन्धी विवरण १२८
खण्ड ९ : विकास सूचकाङ्क र गरिबीको स्थिति १२९
९.१ मानव विकास सूचकको विवरण (HDI) १२९
९.२ मानव गरीबी सूचकाङ्क (Human Poverty Index) १२९
९.३ मानवविकास र गरीबी १३०
९.४ गरिबी न्यूनीकरण १३०
९.५ समग्र विकास स्थिति १३१

तालिका सूची

तालिका नं. १ : शान्तिनगर गाउँपालिकाको वडा विभाजन ८
तालिका नं. २ : शान्तिनगर गाउँपालिकाको तापक्रम र वर्षाको विवरण (सन् २०१२ र २०१३) १४
तालिका नं. ३ : प्रमुख खोलानालाहरूको विवरण २०
तालिका नं. ४ : सिमसार क्षेत्रहरूको विवरण २१
तालिका नं. ५ : धार्मिक स्थलहरूको विवरण २२
तालिका नं. ६ : जनसंख्याको विवरण ३१
तालिका नं. ७ : वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण ३३
तालिका नं. ८ : १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण ३६
तालिका नं. ९ : पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण ३८
तालिका नं. १० : उमेर समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण ३९
तालिका नं. ११ : शान्तिनगर गाउँपालिकाको जनसंख्या र जातको विवरण ४२
तालिका नं. १२ : मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण ४३
तालिका नं. १३ : धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण ४५
तालिका नं. १४ : परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण ४६
तालिका नं. १५ : घरमुलीको लैङ्गिक विवरण ४७
तालिका नं. १६ : महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण ४८
तालिका नं. १७ : महिलाको नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण ४९
तालिका नं. १८ : अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण ५०
तालिका नं. १९ : बाहिरी गारोका आधारमा घरको बनोटको विवरण ५१
तालिका नं. २० : छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण ५२
तालिका नं. २१ : जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण ५३
तालिका नं. २२ : २०७२, वैशाखदेखि चैत मसान्तसम्मको व्यक्तिगत घटना दर्ताको विवरण ५४
तालिका नं. २३ : शान्तिनगर गाउँपालिकाको मतदाता र मतदान केन्द्रको विवरण ५६
तालिका नं. २४ : शान्तिनगर गाउँपालिकाको भु–उपयोगको विवरण ५८
तालिका नं. २५ : प्रमुख प्राकृतिक प्रकोप प्रभावित क्षेत्र ६१
तालिका नं. २६ : गाउँपालिकामा रहेको उपजलाधार र भू–संम्भाव्यता सम्बन्धी विवरण ६१
तालिका नं. २७ : गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण ६२
तालिका नं. २८ : गाउँपालिकामा बाढी पहिरो तथा महामारीको जोखिम सम्बन्धी विवरण ६२
तालिका नं. २९ : आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको विवरण ६३
तालिका नं. ३० : आश्रित जनसंख्याको विवरण ६४
तालिका नं. ३१ : विभिन्न बालीमा लाग्ने रोग विवरण ६७
तालिका नं. ३२ : बाली पात्रो ६७

तालिका नं. ३३ : कृषि हाट बजार सम्वन्धी विवरण ६८
तालिका नं. ३४ : कृषि पकेट क्षेत्र सम्बन्धी विवरण ६८
तालिका नं. ३५ : कृषक समूह सम्बन्धी विवरण ६९
तालिका नं. ३६ : कृषि सहकारी संस्था सम्बन्धी विवरण ७०
तालिका नं. ३७ : कृषिसँग सम्बन्धीत संघ संस्थाहरूको विवरण ७१
तालिका नं. ३८ : एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण ७१
तालिका नं. ३९ : विउ व्यवसायीहरू/रासायनिक मल विक्रेताहरूको विवरण ७१
तालिका नं. ४० : शान्तिनगर गाउँपालिकामा सिंचाई स्थिति ७२
तालिका नं. ४१ : पशुमा देखिएका रोगको विवरण ७५
तालिका नं. ४२ : बजार केन्द्र सम्बन्धी विवरण ७८
तालिका नं. ४३ : सहकारी संस्थाको विवरण ८१
तालिका नं. ४४ : सहकारी संस्थाको नामावली ८२
तालिका नं. ४५ : सामुदायिक भवनहरूको विवरण ८४
तालिका नं. ४६ : सामुदायिक चौतारोहरूको विवरण ८४
तालिका नं. ४७ : बिद्यमान सडक सञ्जाल विवरण ८६
तालिका नं. ४८ : गाउँपालिकादेखि सदमुकामसम्को सडक विवरण ८७
तालिका नं. ४९ : वडा केन्द्रबाट टाढाको वस्ती ८८
तालिका नं. ५० : गाउँपालिका केन्द्रबाट वडा केन्द्रको दुरी ८८
तालिका नं. ५१ : बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने श्रोत ८९
तालिका नं. ५२ : खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण ९१
तालिका नं. ५३ : वडागत साक्षरता दर ९३
तालिका नं. ५४ : शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ९४
तालिका नं. ५५ : विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ९५
तालिका नं. ५६ : उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण ९६
तालिका नं. ५७ : गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण ९८
तालिका नं. ५८ : विभिन्न तहमा अध्ययनरत विद्याथीहरूको संख्याको विवरण ९८
तालिका नं. ५९ : शिक्षक विवरण ९९
तालिका नं. ६० : गाउँपालिकामा स्वास्थ्य संस्थाहरूको विवरण १०२
तालिका नं. ६१ : सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रमको विवरण १०३
तालिका नं. ६२ : गाउँपालिकामा खोपको विवरण १०४
तालिका नं. ६३ : पोषणको विवरण १०६
तालिका नं. ६४ : खेल मैदानसम्बन्धी विवरण १०६
तालिका नं. ६५ : सामाजिक सुरक्षाको विवरण १०७
तालिका नं. ६६ : महिला विकास कार्यालयबाट बनाईएका महिला समूहहरूको विवरण ११०
तालिका नं. ६७ : गाउँपालिकामा सुरक्षा प्रदान गर्ने संस्थाहरूको विवरण ११३
तालिका नं. ६८ : अपाङ्गताको विवरण ११४

तालिका नं. ६९ : परिवारले प्रयोग गर्ने पानीको मुख्य श्रोत ११५
तालिका नं. ७० : खानेपानी आयोजना सम्बन्धी विवरण ११६
तालिका नं. ७१ : शौचालयको प्रकारकार ११७
तालिका नं. ७२ : वडागत शौचालय संख्याको विवरण ११८
तालिका नं. ७३ : शवदाहहरूको विवरण ११९
तालिका नं. ७४ : वन जंगलको विवरण १२४
तालिका नं. ७५ : सामुदायिक वन भवनहरूको विवरण १२६
तालिका नं. ७६ : खानी सम्बन्धी विवरण १२८
तालिका नं. ७७ : मानवविकास सुचकको विवरण (HDI) १२९
तालिका नं. ७८ : गरीबीको दरको विवरण १३०

नक्सा सूची

नक्सा नं. १: गाउँपालिकाको समग्र वस्तुस्थिति ५
नक्सा नं. २: गाउँपालिकाको उचाइ ७
नक्सा नं. ३: गाउँपालिकाको वडा विभाजन ९
नक्सा नं. ४: गाउँपालिकाको नाम सहितको वडा विभाजन १०
नक्सा नं. ५: गाउँपालिकाको भिरालोपन १३
नक्सा नं. ६: गाउँपालिकामा रहेका नदी सञ्जालहरू १९
नक्सा नं. ७: गाउँपालिकामा रहेको धार्मिक क्षेत्रहरू २३
नक्सा नं. ८: गाउँपालिकाको जनसंख्या विवरण ३०
नक्सा नं. ९: गाउँपालिकाका वडागत क्षेत्रफल विभाजन ३२
नक्सा नं. १०: गाउँपालिकाका वडागत जनसंख्या विवरण ३४
नक्सा नं. ११: गाउँपालिकाका वडागत घरधुरी विवरण ३५
नक्सा नं. १२: गाउँपालिकाको वडागत लैङ्गिक जनसंख्या विवरण ४१
नक्सा नं. १३: गाउँपालिकामा बसोबासको अवस्था ५५
नक्सा नं. १४: गाउँपालिकाको भू–आवरण ५७
नक्सा नं. १५: शान्तिनगर गाउँपालिकाको खेतीयोग्य जमिन ६५
नक्सा नं. १६: शान्तिनगर गाउँपालिकाको सडक सञ्जाल ८५
नक्सा नं. १७: शान्तिनगर गाउँपालिकाको वन जंगलले डोकेको क्षेत्र १२२

खण्ड १ : भूमिका

१.१ पृष्ठभूमि

सङ्घिय मामिला तथा स्थानिय विकास मन्त्रालयले तयार गरेको नमूना वमोजिम शान्तिनगर गाउँपालिकाको प्रयोजनका लागि गाउँपालिकाको वस्तुस्थिती झल्कने गरी गाउँपालिका पार्श्वचित्र तयार गर्न लागिएको हो । भरपर्दो तथ्यांकीय आधार नै वैज्ञानिक योजना पद्धतिको जग हो । तुलनात्मक अध्ययन, अनुसन्धान, विश्लेषण, विवेचना गर्न सम्भावनाहरूको खोजी गर्न सहि तथ्याङ्कले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने हुनाले गाउँपालिकामा रहेका विषयगत कार्यालयहरू तथा अन्य संघ संस्थाहरूको तथ्यगत स्थिति झल्कने गरी उपलब्ध भएसम्मका सूचनाहरूलाई व्यवस्थित ढंगले संकलन गरी यो गाउँपालिका पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ ।

गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका आम नागरिकका लागि राज्यको अनुभूती दिलाउने तथा सम्पूर्ण नेपालीहरूलाई समान रुपमा स्तरिय सेवा प्रदान गर्ने स्थानीय सरकारको रुपमा नेपालका गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूले काम गरिरहेका छन् । भौगोलिक अवस्थिति, भौतिक विकास एवं सामाजिक सेवाको पहूँचका आधारमा राजनैतिक तवरबाट विभाजित भौगोलिक परिधीलाई गाउँपालिका/नगरपालिका क्षेत्र भनिन्छ । गाउँपालिका एवम् नगरपालिकाको क्षेत्र/सिमालाई व्यवस्थित गर्न नेपाल सरकारले सुझाव दिन स्थानीय पुनर्संरचना आयोग गठन गरेको थियो । बहुभाषिक तथा बहुसांस्कृतिक समाज बीचको सामञ्जस्यताकासाथ स्थानिय जनताकै अग्रसरता र आवश्यकतामा आधारित विकास कार्यक्रमको चुस्त कार्यान्वयन एवं सेवाग्राहीलाई सुलभ तथा निष्पक्ष सेवा प्रवाह गर्ने मुख्य अभिप्रायले आएको स्थानीय निकायको पुर्नसंरचना अनुसार सेवाको अनूभुती ग्रामीण तथा नगर क्षेत्रका जनतासम्म पुऱ्याउने योजना अनुरुप स्थानीय तहको भौगोलिक, सामाजिक, शैक्षिक, स्वास्थ्य, जनसांख्यिक जस्ता विकासात्मक वस्तुस्थितीको जानकारी लिएर योजनाबद्ध ढंगले सर्वाङ्गीण विकास गर्न सजिलो होस् भन्ने उद्देश्यले यस गाउँ कार्यपालिकाले एक गाउँपालिका पार्श्व चित्र (Rural Municipality Profile/ गाउँको परिचय पुस्तिका) तयार गर्ने कार्यक्रम तय गरेको र सोही सिलसिलामा यो अध्ययन सञ्चालन भएको हो ।

यस अध्ययनले गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको वस्तुस्थिती सम्वन्धि वस्तुगत रुपमा तथ्यपरक ढंगले संकलन गरिएको सूचनाका आधारमा वैज्ञानिक प्रविधीको उपयोग गर्दै वास्तविकतामा आधारित जानकारीहरू समेटी व्यवस्थित रुपमा यथार्थता प्रस्तुत गरी गाउँ कार्यपालिका र अन्य सरोकारवालाहरूलाई अल्पकालिन तथा दिर्घकालिन प्रकृतिका विकास निर्माण एवं जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरूको संचालनमा भरपुर सहयोग पुऱ्याउनेछ ।

१.२ गाउँपालिका पार्श्वचित्र तयारीको उद्देश्यहरू

गाउँपालिका पार्श्वचित्र मूलतः शान्तिनगर गाउँपालिकाको आगामी नीति तथा कार्यक्रम, योजना तर्जुमा गर्नका लागि तथ्याङ्कीय आधार सृजना गर्ने सन्दर्भमा तयार गरिएको हो । यसले योजना तथा कार्यक्रमको निर्माण कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन जस्ता कुराको लेखाजोखा गर्न मद्दत गर्नेछ ।

क) गाउँपालिकाभित्र रहेका सेवा सुविधाहरूको बारेमा जानकारी गराउने ।

ख) गाउँपालिका क्षेत्र भित्रको सम्भावना र समस्याहरूको अवगत गराउने ।

ग) गाउँपालिकाको जनसांख्यिक तथा विकासात्मक वस्तुस्थितिको बारेमा जानकारी गराउने ।

घ) गाउँपालिका भित्र बसोवास गर्ने मानिसहरूको आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक, तथा पेशागत स्थितिको बारेमा जानकारी गराउने ।

ङ) गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका प्राकृतिक स्रोत, साधन तथा सीपको पहिचान गरी समष्टिगत विवरण प्रस्तुत गर्ने ।

च) गाउँपालिकाको वास्तविक र वस्तुगत सूचना संकलन तथा व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने ।

छ) गाउँपालिका क्षेत्रको तथ्याङ्कको आधारमा प्रदेश तथा संघीय स्तरसम्म सूचनाको उपलब्धता गराई व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने ।

ज) गाउँपालिका स्तरमा सञ्चालित कार्यक्रमको पृष्ठपोषण (Feedback) प्रदान गरी आगामी कार्यक्रमको लागि मार्गनिर्देश गर्ने ।

झ) गाउँपालिकाको भावि योजना तथा कार्यक्रम र नीति निर्माणको कामलाई आधार प्रदान गर्ने ।

ञ) स्थानीय आवश्यकता र स्रोत साधनको विनियोजनको अवस्थाको जानकारी गराउने ।

१.३ अध्ययनको महत्व

सङ्घिय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले तयार गरेको नमूना बमोजिम गाउँ कार्यपालिकाको भावी योजना तथा कार्यक्रम र निति निर्माणको कामलाई आधार प्रदान गर्ने उद्देश्यका साथ तयार गरिएको पार्श्वचित्रले तुलनात्मक मूल्याङ्कनका लागि त्यस ठाउँको वस्तुस्थिति सम्वन्धी जानकारी स्पष्ट हुनु जरुरी छ । विकासमा विभिन्न आयामहरूको आवस्यकतामा आधारित विकासका कार्यक्रम तथा रणनैतिक योजना तर्जुमा गर्नका लागि यस अध्ययनले शान्तिनगर गाउँ कार्यपालिकालाई सहयोग गर्नुका साथै समानुपातिक विकासमा अन्य सरोकारवालाहरूलाई समेत यस क्षेत्रको तथ्यपरक जानकारी प्रदान गर्दछ । यसका अलावा गाउँ पार्श्वचित्रको यो अध्ययन सम्बन्धित क्षेत्रका संघ संस्था एवं अनुसन्धानकर्ता, योजनाकार, शिक्षाकर्मी, समाजसेवी लगायत सरोकारवालाहरूलाई उपयोगी हुने भएकोले यस अध्ययनको महत्व रहेको विषय प्रस्ट हुन्छ ।

१.४ अध्ययनको औचित्य

स्थानीय आवश्यकता तथा सहभागितामा आधारित विकासात्मक कार्यक्रमलाई गति दिन नेपालको संविधानले स्थानीय सरकालाई एक स्वायत्त सरकारको रूपमा स्थापित गरेको छ। विकास खर्च थप गर्नुका साथै नेपाल सरकारले गाउँ कार्यपालिकाहरूको न्यूनतम शर्त मापनका सूचकहरू पनि निर्धारण गरेको छ । ती सूचकहरू मध्ये हरेक गाउँ कार्यपालिकाले आ-आफ्नो क्षेत्रको वस्तुगत विवरणमा आधारित Rural Municipality Profile तयार गर्नु एक हो। भौतिक विकासका दृष्टिले कमजोर स्थिति रहेको नेपालको सन्दर्भमा यस प्रकारको कार्यले विशेष महत्व राख्ने हुँदा नविन रहेता पनि यसले वर्तमानको यथार्थलाई विश्लेषण गरी सोको आधारमा गाउँ कार्यपालिकाले उपलब्ध श्रोत साधनको व्यवस्थापन र उचित कार्यक्रमहरूको तर्जुमा, कार्यन्वयन एवं् अनुगमन मुल्याङ्कनका निम्ति मार्गदर्शकको काम गर्ने हुनाले यो अध्ययनको औचित्य रहन्छ।

१.५ गाउँपालिका पार्श्वचित्र तयारी विधि

पार्श्वचित्र तयारीको क्रममा के-कस्ता तरिका र साधनहरूको प्रयोग गरियो त्यसैलाई अध्ययन विधिमा उल्लेख गरिएको छ। गाउँपालिका पार्श्वचित्र तयारीका विधिहरू निम्नानुसार छन्।

१. यसमा विषयगत कार्यालय तथा विभिन्न संघसंस्थाहरूबाट उपलब्ध तथ्याङ्कहरू समावेश गरिएको छ।

२. राष्ट्रिय जनगणना, कृषि गणना, विभिन्न सर्वेक्षण, मानव विकास प्रतिवेदन आदिका नतिजाहरू समावेश गरिएको छ।

३. भौतिक विकास पूर्वाधार, वातावरणीय व्यवस्थापन, सामाजिक विकास, आर्थिक विकास, वित्तीय व्यवस्थापन तथा संस्थागत विकास आदि, नतिजा, सूचकहरू, पुस्ट्याईका आधारहरू, जोखिम पक्षहरू, कार्यक्रमको पहिचान, जस्ता विषयवस्तु समावेश गरिएको छ।

पार्श्वचित्र तयार गर्ने कार्य प्राथमिक (Primary) तथा द्वितीय (Secondarry) सूचना संकलन गरी गरिएको छ। भू-उपयोग, सडकहरू र सो को गुणस्तर तथा वातावरणीय समस्याहरू जस्ता प्राथमिक तथ्याङ्कहरू, भू-सुचना प्रणाली तथ्याङ्क (GIS data), स्थलस्वरुप नक्शा, हवाई नक्शा, नापी नक्शा, स्थलगत निरीक्षण तथा अन्तरर्वाता गरी संकलन गरिएको छ। वडा तहका समस्याहरू र खाँचोहरू वडा बासीहरू बीच सहभागितामूलक छरितो मूल्याङ्कन पद्दति (Participatory Rapid Appraisal) अपनाई जानकारी लिइएको छ । यसका साथै गाउँपालिकास्थित विभिन्न सरकारी एवं गैरसरकारी निकायहरूका पदाधिकारीहरू, बुद्धिजिवीहरू र उपलब्ध प्रतिष्ठित व्यक्तित्वहरूसंग छलफल एवं अर्न्तवार्ता गरी गाउँपालिकाका प्रमुख समस्या एवं विकासका सम्भावनाहरू माथि जानकारी लिईएको छ । गाउँपालिकाका समग्र तथ्याङ्कहरू जस्तै भौतिक, वातावरणीय, सामाजिक, आर्थिक, वित्तीय एवं संस्थागत तथ्याङ्कहरू गाउँपालिका कार्यालय लगायत गाउँपालिका स्थित सरकारी

एवं गैरसरकारी कार्यालयहरूको रेकर्डबाट र केही तथ्याङ्कहरू विभाग तथा अन्य निकायहरूबाट प्रकाशित प्रतिवेदन एवं पुस्तकहरू अध्ययन गरी संकलन गरिएको छ ।

१.६ अध्ययनका सीमाहरू

राष्ट्रिय योजना आयोग र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले निर्धारण गरेबमोजिम गाउँपालिका पार्श्वचित्र तयार गर्दा प्रयोग गरिएका तथ्यांकहरूको स्रोत र आधार वर्ष खुलाईएको छ । गाउँपालिकाका विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी कार्यालय, अन्य संघसंस्थाले उपलब्ध गराएका तथ्यांक, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, विभिन्न मन्त्रालय, विभागहरू, सम्बन्धित गाउँ कार्यपालिका आदि स्रोतहरूबाट उपलब्ध तथ्यांकको आधारमा यो वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ । पार्श्वचित्रको अवधारणा अनुसार यसले शान्तिनगर गाउँ कार्यपालिकाको सम्पूर्ण पक्षको यथार्थ जानकारी सरल एवं स्पष्ट रुपमा दिन्छ । अध्ययनलाई यथासक्य वस्तुगत बनाउने प्रयास गरिएको छ । तैपनि स्रोत, साधन तथा समयको परिधीले यस अध्ययनलाई केही सिमिततामा बाँधेको छ । यस अध्ययनमा निर्धारित उद्देश्यका आधारमा आवश्यकता अनुसार तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

वैज्ञानिक योजना पद्धतिका लागि विश्वसनीय तथा भरपर्दो तथ्याङ्कीय आधार नै महत्वपूर्ण हुन्छ । तुलनात्मक अध्ययन, अनुसन्धान, विश्लेषण, विवेचना गर्न सम्भावनाहरूको खोजी गर्न सही तथ्याङ्कले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने हुनाले नगरमा रहेका विषयगत कार्यालयहरू तथा अन्य संघसंस्थाहरूको तथ्यगत स्थिति झल्कने गरी उपलब्ध भएसम्मका सूचनाहरूलाई व्यवस्थित ढंगले सङ्कलन गरी यो पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ ।

खण्ड २ : शान्तिनगर गाउँपालिकाको परिचय

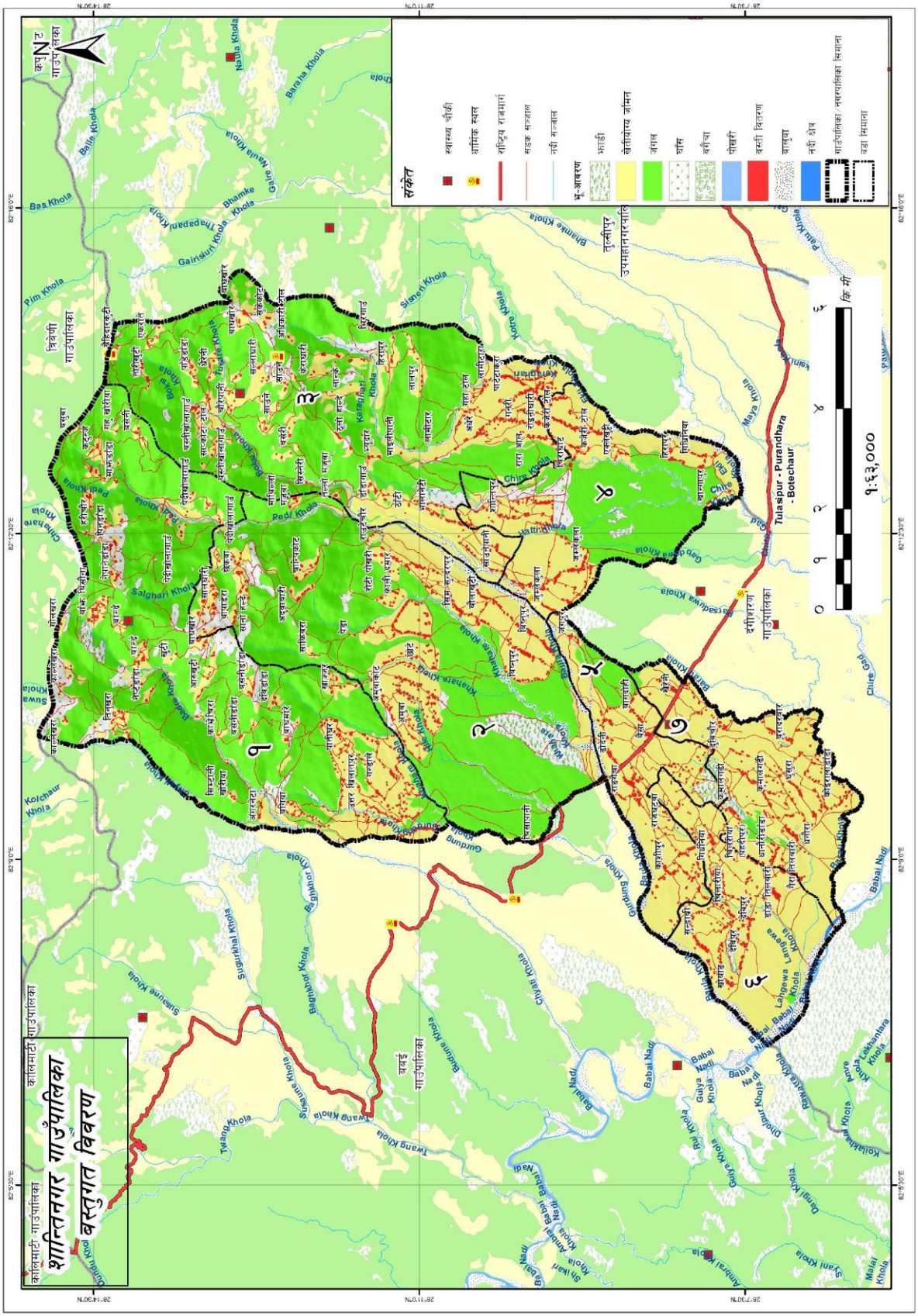

नक्सा नं. १: गाउँपालिकाको समग्र वस्तुस्थिति

२.१ गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय

भौगोलिक हिसाबले दाङ जिल्लाको पश्चिमतर्फ रहेको शान्तिनगर गाउँपालिका नेपालको मानचित्रमा ८२°७'५" देखि ८२°१५'३०" पूर्वी देशान्तर र २८°६'३५" देखि २८°१५'३०" उत्तरी अक्षांशमा अवस्थित रहेको छ । प्रदेश नं. ५ मा अवस्थित शान्तिनगर गाउँपालिका ११६.०२ वर्ग कि.मी.मा फैलिएर रहेको छ । यो गाउँपालिका आर्थिक सम्भावना, सामाजिक स्थिति एवं ऐतिहासिक तथा साँस्कृतिक दृष्टिकोणले महत्वपुर्ण गाउँपालिका हो । भौगोलिकरुपमा यस दाङ जिल्लामा भित्रीमधेशका समथर फाँटहरू, यी फाँटहरूलाई चारैतिरबाट घेर्ने साना तथा मध्यम पहाडहरू समेतबाट निर्मित दुई उपत्यकाहरू र पहाडी धरातल (महाभारत तथा चुरे) समेत रहेका छन् । यी उपत्यकाहरूमध्ये उत्तरी अर्थात माथिल्लो उपत्यका दाङ र दक्षिणी अर्थात् तल्लो उपत्यका देउखुरी को नामबाट परिचित छन् । यो गाउँपालिका दाङ उपत्यकाको पश्चिम भागमा रहेको छ । यी दुवै उपत्यकाहरू पुर्व-पश्चिम भै फैलिएर रहेका छन् । यस गाउँपालिकाको उत्तरी सिमानामा सल्यान जिल्ला, पश्चिममा बबई गाउँपालिका, दक्षिणमा दंगीशरण गाउँपालिका र पूर्वमा तुलसीपुर उपमहानगरपालिका रहेका छन् । दाङ जिल्लामा अन्य तराईको दाँजोमा गर्मीको महसुस केही कम हुन्छ । भौगोलिक विविधताका कारण यस गाउँपालिकामा उष्ण, उपोष्ण र शितोष्ण प्रकारको जलवायु रहेको छ । यहाँको वायुमण्डलको सापेक्षिक आर्द्रता कम भएका कारण हावा सुख्खा महसुस हुन्छ । शान्तिनगर गाउँपालिकाको अधिकतम तापक्रम २०.५ डिग्री सेल्सीयसदेखि ३९.९ डिग्री सेल्सियससम्म पुग्ने गरेको छ भने न्यूनतम तापक्रम २१.८ डिग्री सेल्सीयसदेखि २.५ डिग्री सेल्सीयस हुन्छ ।

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को तथ्याङ्क अनुसार सबैभन्दा बढी क्षेत्री १०,९१८ जना (४३.३२%), दोस्रोमा थारु ४,४४२ (१७.६२%) र तेस्रोमा मगर ३,३८१ (१३२.४२%) रहेका छन् भने सबै भन्दा कम वादी जाति ४३ (०.१७%) रहेको देखिन्छ । यस गाउँपालिकामा ७ वडाहरू रहेका छन् । ग्रामीण क्षेत्रको रुपमा रहेको गाउँपालिकामा केही खुद्रा व्यापार, स-साना घरेलु उद्योग प्राकृतिक श्रोत तथा सामाजिक महत्वका क्षेत्रहरू रहेका छन् । औषत पारिवारिक आम्दानीमा कृषि व्यवसायको सबैभन्दा ठूलो हिस्सा रहेको छ र स्थानीय बासिन्दाको आम्दानीको अर्को विकल्पको रुपमा वैदेशिक रोजगारी पनि एक हो । परम्परागत प्रणालीको कृषि व्यवसायको विकल्प खोजिरहेका यहाँका बासिन्दा आधुनिक जीवनशैलीमा समेत रमाउन थालेका छन् । स्थानीय जनशक्ति मजदुरी तथा अध्ययनका लागि विदेशिने क्रम बढिरहेको छ । यस गाउँपालिकामा आधारभूत देखि उच्च शिक्षासम्म प्रदान गर्ने शैक्षिक संस्था केही मात्रामा रहेका छन् । अध्ययनका लागि यस गाउँपालिकाको शैक्षिक संस्थाहरूमा स्थानीय विद्यार्थीका अलावा अन्य छिमेकी गाउँपालिकाबाट समेत आउने गरेका छन् । अधिकांश घरमा विद्युतीकरण भएको भएतापनि केही सिमान्तकृत वर्गमा रहेका नागरिक भने विद्युतीय उपभोगको पहुँचमा पुग्न सकिरहेका छैनन् । स्थानीय निकायमा जनप्रतिनिधिको उपस्थितिले, योजनाबद्ध विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सहजता तथा आवश्यक आर्थिक व्यवस्थापनमा सहयोग पुग्ने अवस्था श्रृजना हुनुले यस गाउँपालिका क्षेत्रको अपेक्षित विकास हुन सम्भावना देखिन्छ । यस गाउँपालिकामा विभिन्न जातजाती तथा धर्म मान्ने व्यक्तिहरूको बसोबास रहेको छ । विभिन्न समुदाय, जातजातीका मानिसको बसोबास रहेको यस क्षेत्रमा विभिन्न चाडपर्व मनाउने गरिन्छ । दशैँ, तिहार, माघि, होलि, कृष्णजन्माष्टमी, बकरइद, छठपर्व, बुद्धजयन्ती, क्रिष्मस आदि यहाँका प्रमुख चाडपर्वको रुपमा रहेको पाईन्छ ।

२.२ भौगोलिक अवस्थिति

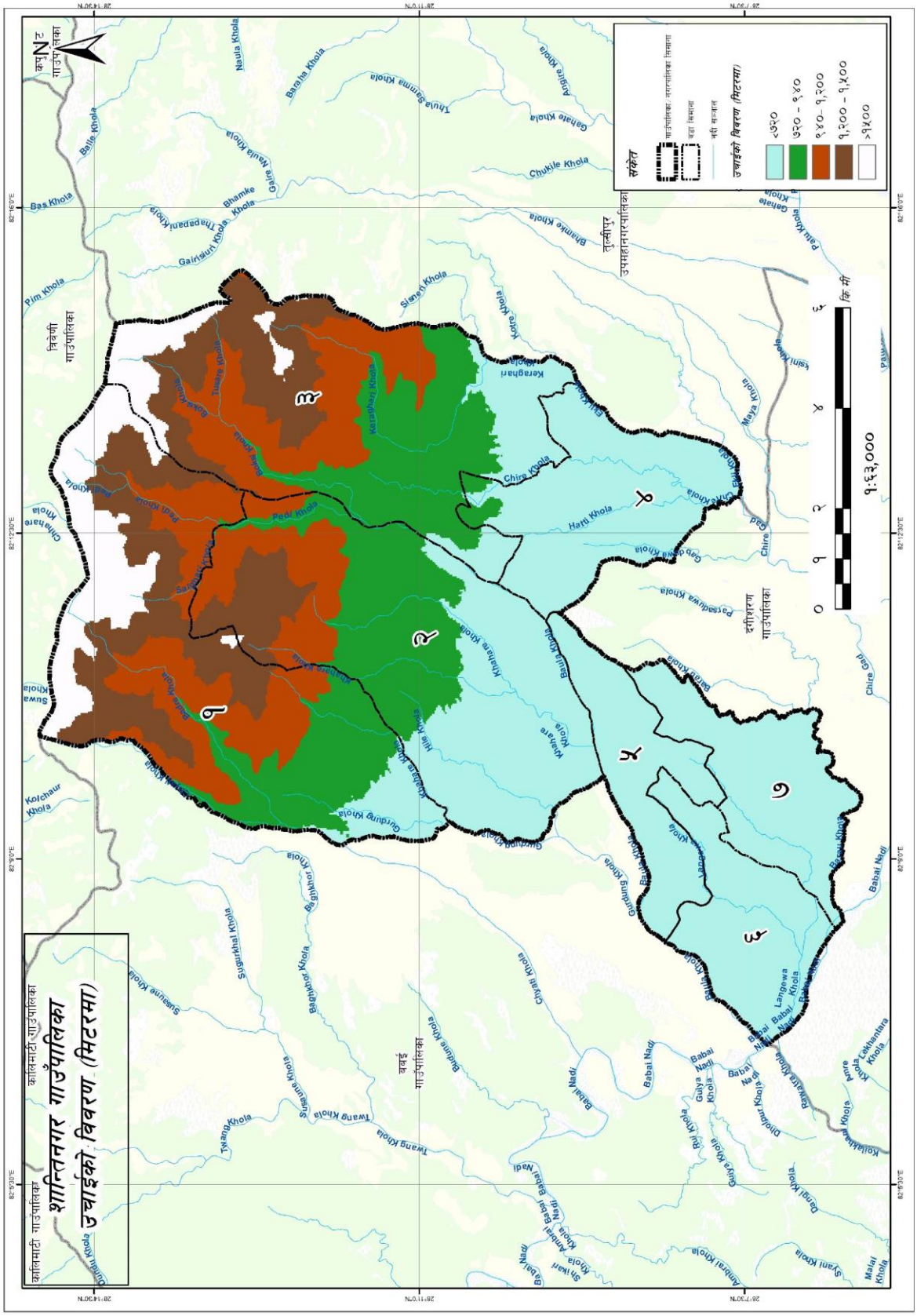

नक्सा नं. २: गाउँपालिकाको उचाइ

प्रदेश नं. ५ को दाङ जिल्लामा अवस्थित करिब ११६.०२ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफल रहेको यस शान्तिनगर गाउँपालिकाको उत्तरमा सल्यान जिल्ला, पश्चिमतिर बबई गाउँपालिका, दक्षिण सिमानामा दंगीशरण गाउँपालिका र पूर्वमा तुलसीपुर उपमहानगरपालिका रहेका छन् । भित्री मधेशमा पर्ने यस गाउँपालिकाको झण्डै आधा क्षेत्र जंगलले ओगटेको छ र जल क्षेत्र भने केही कम रहेको छ । दाङ जिल्ला नेपालको राजधानी काठमाडौं देखी सडकमार्गबाट करिब ४२५ किलोमिटर पश्चिम दक्षिणमा अवस्थित छ । तथापी दाङ र काठमाडौंको हवाई दुरी भने करिब २८० किलोमिटर पश्चिम दक्षिण मात्र रहेको छ । शान्तिनगर गाउँपालिका समुन्द्री सतहदेखि ५२९ मि. देखि २०३८ मि. को उचाईमा रहेको छ ।

२.३ राजनैतिक तथा प्रशासनिक केन्द्र

नेपालको संविधानको धारा २९५ को उपधारा (३) बमोजिम गठित गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या तथा सीमाना निर्धारण आयोगले मिति २०७३/०९/२२ मा पेश गरेको प्रतिवेदन र नेपाल सरकारको मिति २०७३/१०/२२ को निर्णय अनुसार माननीय संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रीको संयोजकत्वमा गठित समितिले मिति २०७३/११/२० मा पेश गरेको प्रतिवेदनको आधारमा नेपाल सरकारले मिति २०७३/११/२२ मा साविकका गा.वि.सहरू बाघमारे, शान्तिनगर र धनौरी गाभेर जम्मा ७ वडाहरू कायम गरी शान्तिनगर गाउँपालिका घोषणा गरिएको हो । यस गाउँपालिकाको वडा विभाजन तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. १ : शान्तिनगर गाउँपालिकाको वडा विभाजन

वडा नं.	समावेश भएका साविक गा.वि.स.	साविकको वडा नं.
१	बाघमारे	१, ७–९
२	बाघमारे	२–६
३	शान्तिनगर	३–७
४	शान्तिनगर	१,२,८,९
५	धनौरी	६,८,९
६	धनौरी	१,२,५
७	धनौरी	३,४,७

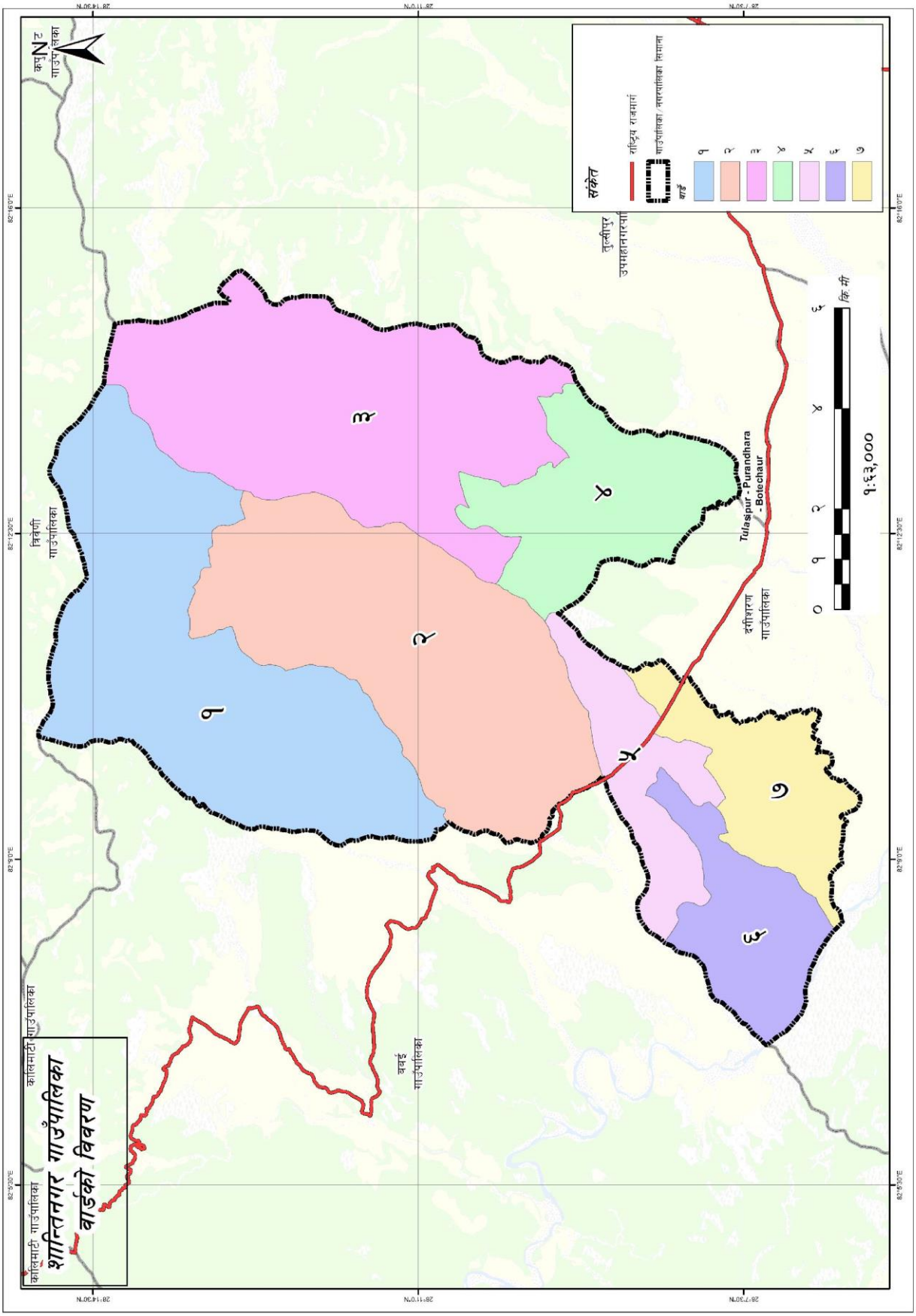

नक्सा नं. ३: गाउँपालिकाको वडा विभाजन

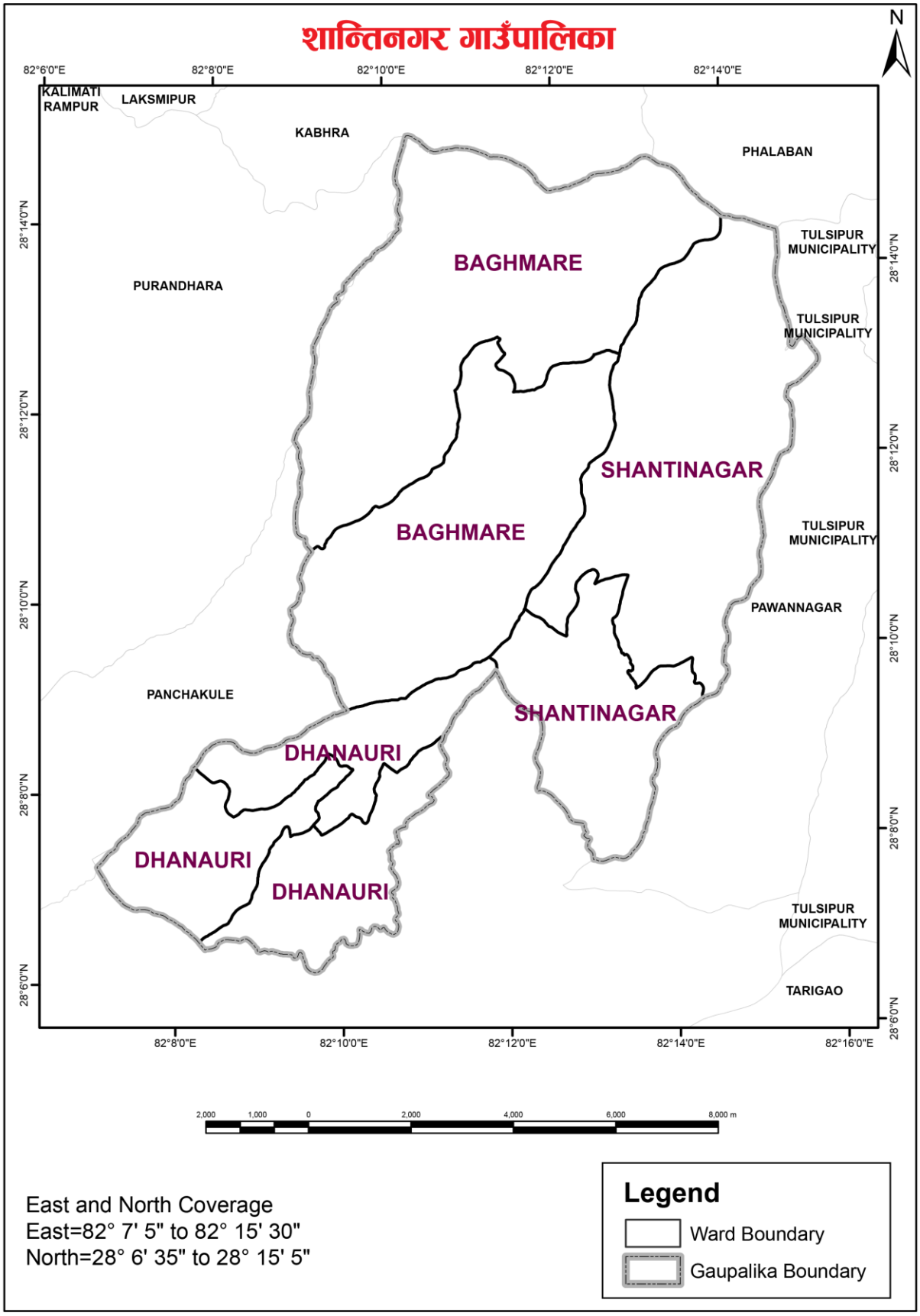

नक्सा नं. ४: गाउँपालिकाको नाम सहितको वडा विभाजन

२.५ भूक्षेत्र (टोपोग्राफी)

प्राकृति सम्पदाको हिसाबले यो गाउँपालिका कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटोको धनी गाउँपालिका हो। यस गाउँपालिकामा बलौटे दोमट माटो पाईन्छ । त्यस्तै दोमट माटो, बलौटे चिम्टाइलो माटो पाइने हुदाँ गाउँपालिकाको प्रमुख खाद्यान्न तथा अन्न बालीमा धान, गहुँ, मकै, जौ; नगदेबालीमा तोरी, आलु, उखु; र दलहन बालीमा मुसुरो, केराउ, चना, भटमास उत्पादन हुने गरेको देखिन्छ ।

२.६ भू-क्षेत्रको बर्गीकरण

शान्तिनगर गाउँपालिकाको भूमिलाई भू-बनौट, प्रणाली, तथा भू-स्खलन जस्ता प्रवृत्तिका आधारमा अध्ययन गर्दा भुमिको बर्गीकरणलाई त्यसको उपयोगको सम्भाव्यता र सघनता घट्दै जाने (Degrading) क्रममा राखिएको छ । अर्को शब्दमा, भू-स्खलन वा भू-क्षयीकरणको प्रबृत्ति भूबनोट अनुसार फरक पर्दै जान्छ। त्यसै क्रमले भूमीको स्थायित्वलाई मजबुत बनाउने उपायको भौतिक लक्षण (Physical characteristics)का आधारमा निम्न बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ :

क) भिरालोपन 1°-5° (माटोको गहिराई पर्याप्त भएको, पानीको निकास राम्रोगरी हुने गह्रा बनाई खेती गर्न सकिने)

यस्तो जमिनमा माटोको गहिराई पर्याप्त हुन्छ र पानी सतहमा तथा अर्धभूमिगत अवस्थामा समेत सजिलै निकास हुन्छ। मनसुनी खेती गर्नका लागी यस्तो भूमिमा गह्राहरू बनाउनु पर्दछ। सतहगत जलप्रवाह एवं अर्धभूमिगत पानीको निकासलाई भू-क्षय हुन नपाओस भनी नियन्त्रणका उपायहरू अपनाउनु पर्दछ। माटोका भौतिक गुणहरू तथा जमिनको भिरालोपनका कारण वर्षाको पानीबाट नयाँ खोल्सीहरू बन्ने र ती खोल्सीहरू प्रकारान्तरमा चौडा हुँदै गएर भू-क्षयको प्रवृत्ति बढ्ने हुनाले यस वर्गको जमिनको संरक्षण गर्न विशेष ध्यान दिनु पर्दछ।

यस वर्गको जमिनमा परम्परागत, मध्यम वा आधुनिक विधिबाट खेती गर्न सकिन्छ। मनसुनको समयमा हुने वर्षाका कारण चरन तथा वनस्पतिलाई पनि मनग्गे फाइदा पुग्दछ। यस्तो जमिनमा धान खेती गर्न सकिन्छ। सिंचाई सुविधा उपलब्ध भएको छ भने मोटो दानादार भएको अवस्थामा समेत धानबाली लगाउन सकिन्छ। सिंचाइ भएमा हिउँदे एवं बसन्ते बाली पनि लगाउन सकिन्छ।

ख) भिरालोपन 5-30° (माटोको गहिराई ५०-१०० से.मी. भएको, पानीको निकास राम्रो हुने, कान्ला बनाएर मात्र खेती गर्न सकिने)

५°-३०° स्लोप रहेको, पानीको निकास राम्रो हुने गरेको तथा माटोको पत्रको गहिराई ५० से.मी. देखि १०० से.मी. सम्म रहेको जग्गा यस वर्गमा पर्दछ।

यस वर्गको जमिनमा पहिरो जाने, जमिन भासिने जस्ता भू-क्षयीकरणका प्रवृत्तिहरू सामान्यरुपमा देखा परिरहन्छन्। त्यसैले जमिनलाई सामान्यरुपमा व्यवस्थापन नगरिएमा यस्ता प्रवृत्तिमा झन् वृद्धि हुने हुन्छ। वन, वनस्पतीका लागि यो जमिन त्यति सहज हुँदैन। गाईबस्तुको आवत-जावतबाट भू-क्षयीकरणमा वृद्धि हुने हुनाले चरन विकासलाई यस प्रकारको जमिनमा प्रश्रय दिन ठीक हुँदैन। तर, पालैपालो निश्चित स्थानहरूमा गाईबस्तु थुनेर चराउने हो भने त्यसले जमिनको उत्पादकत्वमा सघाउ पनि पुऱ्याउन सक्दछ।

यस प्रकारको जमिनमा विशेष गरी मनसुन खेतीका लागि भू-क्षय रोक्न गह्राहरू बनाउन अनिवार्य हुन्छ। यसमा खेतीका परम्परागत र मध्यमस्तरीय प्रविधि नै अपनाउनुपर्ने हुन्छ। यस प्रकारको भिरालोपन भएको जमिनमा खेती गर्दा माटोको भौतिक गुणहरूसँग व्यवस्थापन सिपको सम्मिश्रणले मुख्य भूमीका खेलेको हुन्छ। सिंचाइको प्रयोग नियमित रुपमा पहिले देखि नै भइरहेको खण्डमा सिंचाइ गर्दा भू-क्षयको समस्या आउदैन, तर एक्कासी नयाँ सिंचाइ प्रणाली शुरु गर्दा शुरुमा सावधानी अपनाउनु पर्दछ। बढी सिंचाइ भएको खण्डमा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति तुरुन्त शुरु हुन सक्दछ।

ग) भिरालोपन > 30° – 40° माटोको गहिराई २० से.मी. मात्र भएको, पानीको निकास सहज भएको तथा जमिनको भिरालोपन ३०° (१.७ मिटरमा १ मी.) भन्दा बढी भएको, काठ दाउरा उत्पादन गर्न उपयुक्त।

माटोको पत्र २० से.मी. मात्र गहिराई भएको पानीको निकास सहज भएको तथा जमिनको भिरालोपन ३०° (१.७ मिटरमा १ मि.) भन्दा बढी भएको जमिन यस वर्गमा पर्दछ। यस प्रकारको ज्यादा भिरालोपन भएको जग्गामा गह्रा बनाएर खेती गर्नु फाइदाजनक देखिदैन। यस प्रकारको जमिनमा वर्षाको पानीबाट छिटो खोल्सीहरू बन्ने वा बाढीले क्षती पुऱ्याउने ठुलो सम्भावना रहन्छ । यस प्रकारको जमिनमा बनस्पतीहरू लगाउन, उपयुक्त देखिन्छ। यहाँ काठ र इन्धनका लागि वन पैदावारको उत्पादन वृद्धि गर्नु उपयुक्त हुनेछ। पहिरो जाने वा बाढीबाट क्षति हुने प्रवृत्ति यस प्रकारको जमिनका सामान्य लक्षण हुन्।

यस्तो क्षेत्रमा जङ्गलको विकास गरी इन्धन, पशु आहार तथा काठ उत्पादन गर्न सकिन्छ। जङ्गल फडानी भएको छ भने पनि यस्तो क्षेत्रमा या त बोटविरुवालाई पुनः हुर्काउन सकिन्छ या त वृक्षारोपण गर्न सकिन्छ। यस वर्गमा पर्ने जमिनहरूमा गाईबस्तुलाई चराउने चलन कडाइकासाथ नियन्त्रण गर्नुपर्छ। यदि इन्धन, पशु, आहार तथा चरनको लागि उपयोग गर्ने हो भने पनि वार्षिक उपयोगले भविष्यको उत्पादकत्वलाई जोखिममा पार्ने खालको हुनुहुदैन। यस प्रकारको क्षेत्रमा यस्तो वन पैदावर उपयोग गर्ने तरिका, स्थान र पहुँचको लागि सडकका विशेष र सुरक्षित योजना बनाउनु पर्दछ। यस्तो जमिन खेतिको लागि उपयुक्त हुँदैन।

घ) भिरालोपन > 40° (माटोको गहिराई २० से.मी. भन्दा कम भएको, भु-क्षय भइरहने पुनरुत्पादनको संभावना कम भएको)

ज्यादै भिरालो भएको, मध्यम भिरालोपन भए पनि माटो पत्र (तह) २० से.मी. भन्दा कम भएको वा जस्तोसुकै भिरालोपन भए पनि वर्षे पानीबाट क्षति भएको, धेरै खोल्सीहरू सिर्जना भएको जमिन यस वर्गमा पर्दछ। यस प्रकारको जमिन अति नै कमजोर, भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति भएको तथा पुनर्निर्माण र पुनर्स्थायिकरणको सम्भावना पनि अत्यन्त कम भएको कारण अन्न एवं वनस्पती खेतीका लागि अनुपयुक्त मानिन्छ।

यस प्रकारको जमिनलाई घाँस वा बोट-विरुवा लगाएर हराभरा बनाइराख्नु पर्छ, किनभने माथि उल्लेख गरिए झै एकातिर यस्तो जमिनमा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति तीब्र रहेको हुन्छ भने अर्कातिर एक पटक भू-स्खलन भइसकेको क्षेत्रलाई पुनः अधिग्रहण (Reclaim) गर्न असम्भवन नै हुन्छ। उच्च भू-भागमा माटोको तापक्रम कम रहने भएबाट तथा भिरालोपन भएबाट माटो सजिलैसँग बग्दछ।

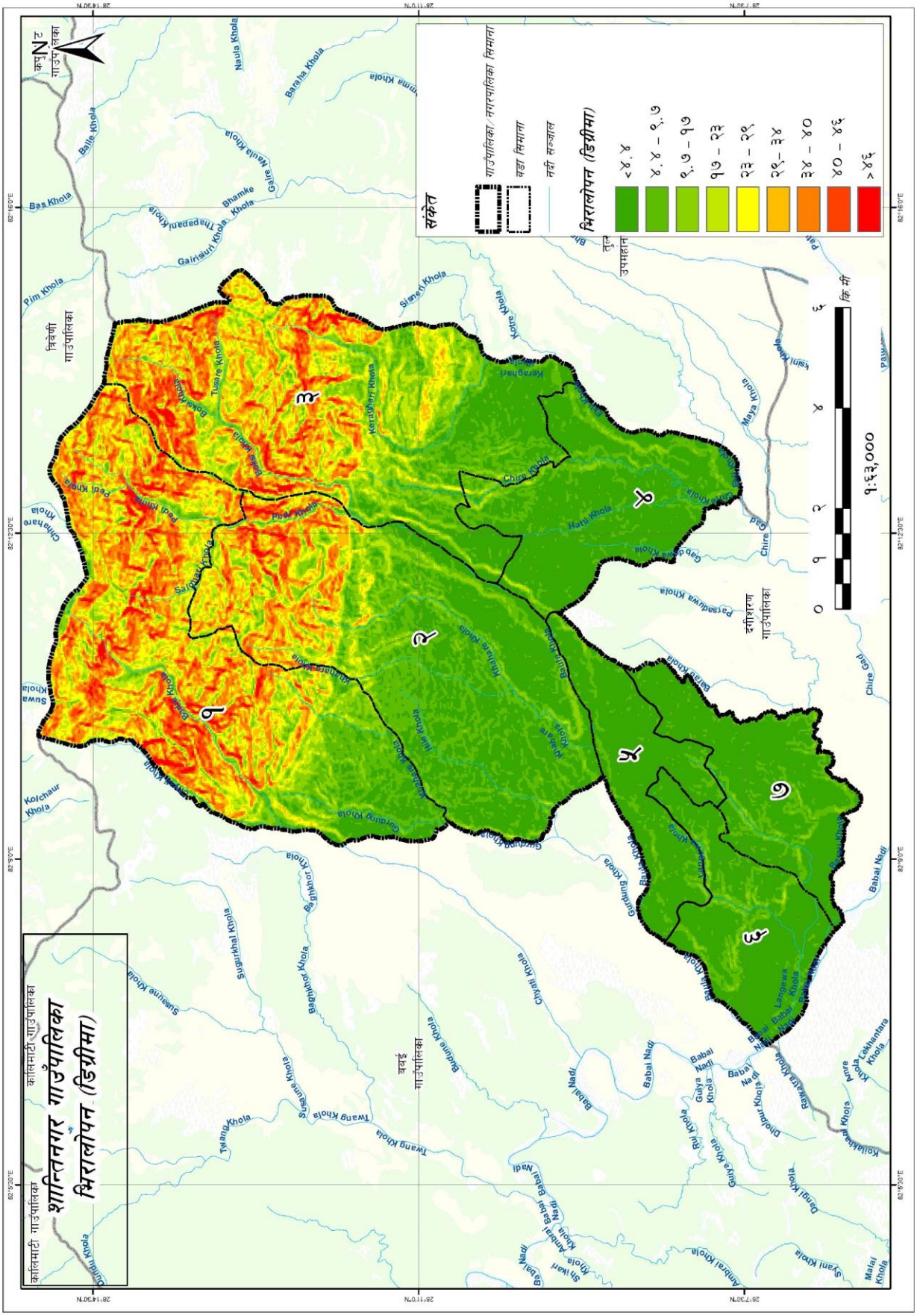

नक्सा नं. ५: गाउँपालिकाको भिरालोपन

२.७ हावापानी

शान्तिनगर गाउँपालिका भौगोलिक विविधताले भरिपूर्ण गाउँ हो अर्थात यहाँको भौगोलिक बनौट अनुसार यस गाउँको मौसम तथा जलवायुमा पनि विविधता पाईन्छ । यहाँको मौसम अथवा जलवायुलाई उष्ण र समशितोष्ण गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । भित्रीमधेशमा अवस्थित यस गाउँको हावामा तुलनात्मक रुपले अन्य तराई तथा पूर्वी जिल्लाहरूको दाँजोमा सापेक्षित आद्रता कम छ, जसका कारण यहाँको हावामा शुष्क महसुस हुन्छ । गाउँमा खोलानाला, पोखरी तथा तालतलौयाहरूको संख्या प्रशस्त भएतापनि हिउँद र विशेष गरी वर्षाद हुनुभन्दा पूर्व गर्मी महिनामा अधिकांश खोलानाला तथा पोखरी तथा तालहरू सुख्खा हुने गर्दछन् । यस गाउँपालिका रहेको दाङ जिल्लाको औषत सामान्य वर्षहरूमा अधिकतम तापक्रम २०.५ डिग्री सेल्सीयसदेखि ३९.९ डिग्री सेल्सीयससम्म पुग्ने गरेको छ भने न्यूनतम तापक्रम २१.८ डिग्री सेल्सीयसदेखि २.५ डिग्री सेल्सीयस हुन्छ । गाउँपालिकामा गृष्म ऋतुमा केही गर्मीको र हिउँदमा सामान्य जाडो महसुस हुन्छ । जिल्लाको वर्षा वार्षिक सरदर १,७०६ मिलिमिटर (आषाढ, श्रावण र भाद्रमा बढी वर्षा हुने) हुने गरेको छ । तर विगतका वर्षका आँकडाहरू हेर्दा जिल्लामा न्यूनतम ताफक्रम ०.० डिग्री सेल्सीयस र अधिकतम तापक्रम ४०.५ डिग्री सेल्सीयससम्म पुगेको देखिन्छ । त्यसैगरी सरदर वर्षाको मात्रामा पनि निकै फरक परेको देखिन्छ, जस अनुसार विगत १० वर्षको आँकडा हेर्दा १,२६६.३ देखि १,७७९.५ मि.मि. पानी परेको देखिन्छ । बङ्गालको खाडीबाट चल्ने मनसुनी वायुबाट यहाँ वर्षा हुने गर्दछ, जुन असार महिनाबाट सुरु भै भदौ महिनासम्म सक्रिय रहन्छ । हिउँदमा भने पश्चिमी मनसुनी हावाबाट फाटफुट पानी पर्ने गर्दछ ।

सन् २०१२ र २०१३ को औषत अधिकतम तथा न्यूनतम तापक्रम र वार्षिक वर्षाको विवरण तलको तालिकामा दिइएको छ ।

तालिका नं. २ : शान्तिनगर गाउँपालिकाको तापक्रम र वर्षाको विवरण (सन् २०१२ र २०१३)

महिना	सन् २०१२			सन् २०१३		
	औ. अधिकतम तापक्रम (से.)	औ. न्यूनतम तापक्रम (से.)	वर्षा मि.मि.	औ. अधिकतम तापक्रम (से.)	औ. न्यूनतम तापक्रम (से.)	वर्षा मि.मि.
जनवरी	१९.९	६.२	२३.२	२१.२	४.८	८.६
फेब्रुअरी	२४	८.७	३५.४	२३.३	९.६	५७.८
मार्च	२९.६	१३	१७.५	२९.७	१४	०.२
अप्रिल	३३.८	२३	५.४	३३	१८	४१.२
मे	३६.३	२१	६९.८	३४.९	२२	६७.६
जुन	३६.२	२४	१४७	३०.९	२३	४८३.६
जुलाई	३०.३	२२	६३३.५	३१.२	२४	५४८
अगस्त	३१.५	२३	४५४.८	३१.३	२३	४७१.२
सेप्टेम्बर	३०.९	२२	३३३	३१.८	२१	१७२.६
अक्टोबर	२८.९	१६	०	२८.७	१८	९४.८
नोभेम्बर	२६.३	९.८	०	२५.८	११	०
डिसेम्बर	२३.२	६.९	०	२२.९	७.२	०

स्रोत : जल तथा मौसम विज्ञान विभाग

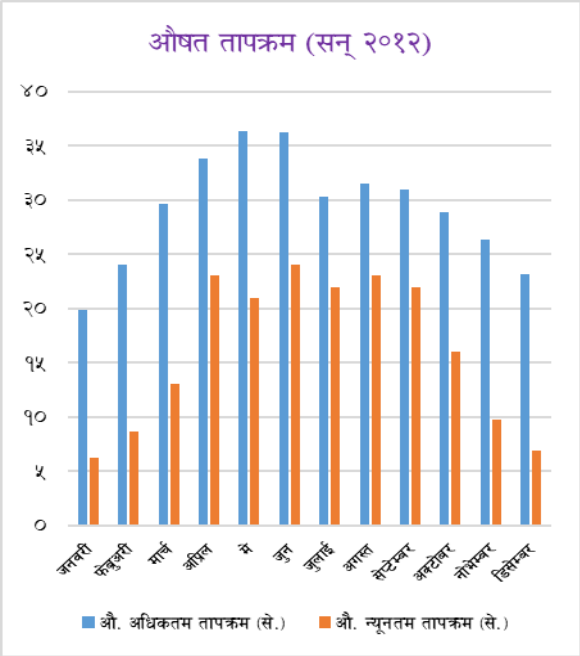

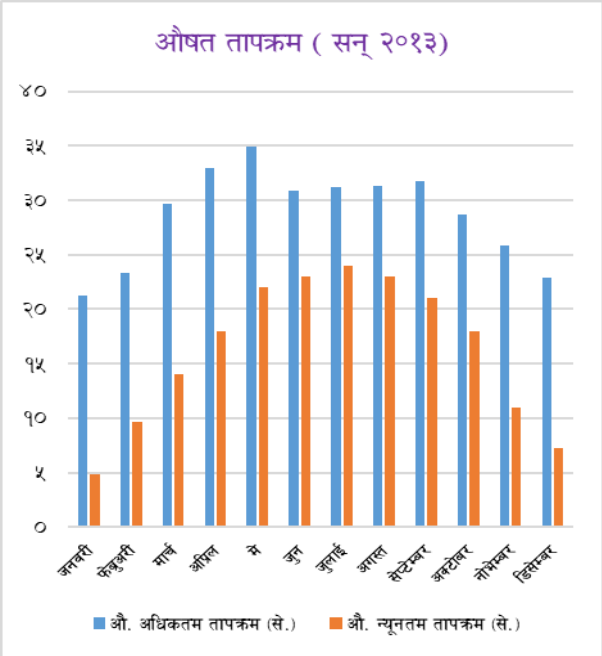

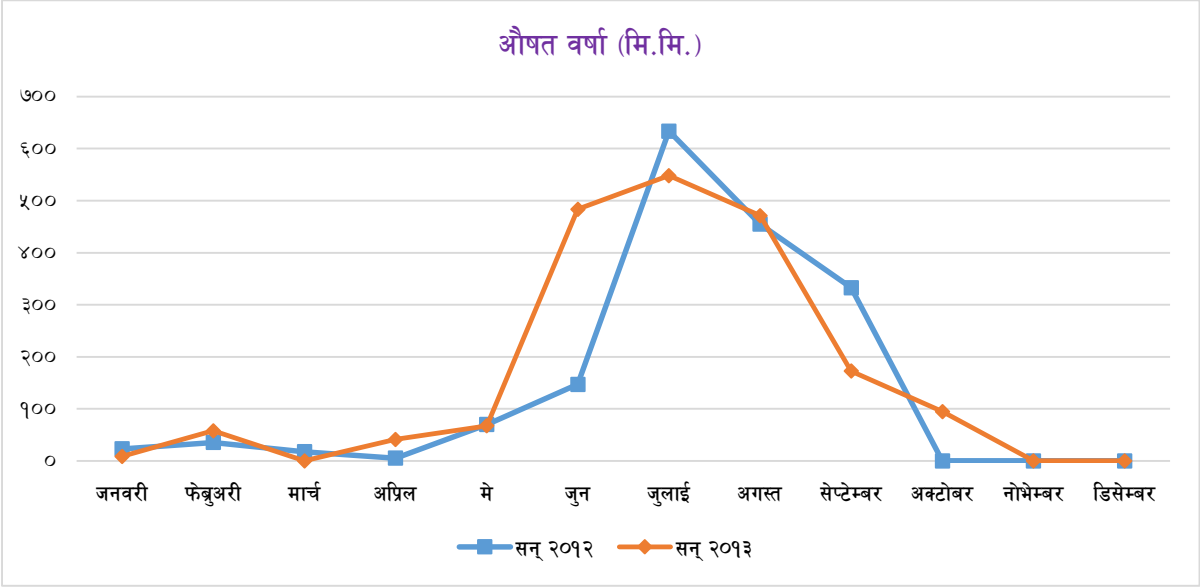

२.८ गाउँपालिकामा रहेका सम्भाव्यता र अवसर

गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका सम्भाव्यता र अवसर अन्तर्गत कृषि, व्यापार,स-साना उद्योग व्यवसाय, होटल, यातायात सेवा, नोकरी, आधुनिक कृषि व्यवसाय, जस्ता थप आर्थिक विकासका सम्भाव्यताका क्षेत्रहरू रहेका छन्।

समग्रमा यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा कृषि पेशा अंगाल्ने घर परिवारको संख्या उच्च रहेको छ। गाउँपालिकामा रहेको खेतीयोग्य जमिनमा खाद्यान्नको साथै अन्य नगदे तरकारी बाली, फलफूल, उखु, तोरी, तरकारी मसला तथा जडीबुटी र पशुजन्य उत्पादन वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ। आधुनिक कृषि प्रविधि, मल तथा औजारको अभाव हुनाको साथै सो को अधिकतम लागत मूल्यले गर्दा सो को प्रयोगमा कमी हुन गई कृषि

उत्पादनमा आवश्यकताअनुसार वृद्धि हुन सकेको छैन। जनचेतना, सीप तथा व्यवसायीकरणको अभिवृद्धि, प्रविधि हस्तान्तरणको साथै आवश्यक प्रविधि, मल, कर्जा बीउ बिजनको उपलब्धतामा सरलीकरण गरेर कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा वृद्धि ल्याई आर्थिक स्थितिमा सुधार ल्याउन सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ।

गाउँपालिकामा रहेको उर्वर भूमिमा वैज्ञानिक कृषि प्रणालीको अभाव तथा अन्य गैर कृषि क्रियाकलापले गर्दा खेतीयोग्य भूमिको उर्वरतामा दिन प्रतिदिन कमी हुँदै गएको छ । जथाभावी हुने गरेको वस्ती विकासलाई व्यवस्थित गर्नाको साथै पुराना परम्परागत कूलोहरूको मर्मत सुधार गरी माटोको उर्वराशक्ती बढाई वातावरणीय सन्दुतल कायम गर्न सकेमा भावी पुस्ताको लागि एउटा अनुकुल र सुरक्षित स्थानको जोहो गर्न सकिनेछ।

गाउँपालिकामा दुग्ध उत्पादन तथा पशुपञ्छी उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना रहेको हुँदा यो व्यवसायलाई विस्तार गर्नुको साथै यातायात सेवालाई सर्वसुलभ तरिकाले उनीहरूको पहुँचसम्म विस्तार गर्न सकेको खण्डमा धेरैवटा स्थानहरूमा दुध चिस्यान केन्द्र, कोल्ड स्टोर खोल्न, मासुजन्य उद्योग, आदि विकास गर्न सकिनेछ। जसबाट रोजगार श्रृजना गरी समग्र गाउँपालिकाको आयमा वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना रहेको देखिन्छ।

यस गाउँपालिकामा भएका प्राकृतिक श्रोत र साधन तथा खनिज श्रोतहरू (चुन ढुङ्गा, कोइला आदि) लाई व्यवस्थित तथा वातावरण मैत्री प्रविधि अपनाएर उचित प्रयोग गर्न सकेमा सो क्षेत्रले कतिपय ग्रामीण इलाकाहरूमा स्थानीय स्तरमा आवश्यक रोजगारीको स्थिति श्रृजना गर्नाको साथै स्थानीय श्रोत परिचालनमा समेत दिगोपना ल्याउन सकिने देखिन्छ।

गाउँपालिका क्षेत्रमा प्राकृतिक नदी तथा खोलाहरू भएको र थप केही अन्य ठाउँहरूमा पोखरी निर्माण गरी माछापालन व्यवसाय गरेमा सजिलैसँग रोजगारीका अवसरहरूको श्रृजना गर्न सकिन्छ।

गाउँपालिकाको सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहरूलाई संगठित र संस्थागत गरी वन क्षेत्रमा गैर काष्ठजन्य उत्पादनहरू जडिबुटी खेतीको अलावा मह उत्पादनलाई पनि प्रवर्द्धन गरी बजारीकरण गर्न सकेमा सोक्षेत्रको आर्थिक उन्नती गर्न थप टेवा पुग्ने देखिन्छ।

विभिन्न धार्मिक, साँस्कृतिक एवं प्राकृतिक महत्वका स्थलहरू रहेको यस गाउँपालिकामा गहनाको रुपमा रहेको सुन्दरादेवी, भगवती मन्दिर जस्ता सानाठुला धेरै मन्दिरहरू रहेका छन् । यी स्थानहरूलाई व्यवस्थित गर्न सकेको खण्डमा निश्चित रुपले आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरू बढ्न गई थप आर्थिक अवसरहरू श्रृजना गर्न सकिने देखिन्छ।

गाउँपालिका तथा नेपालमै बेरोजगारी बढ्दै गइरहेको र सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा रोजगारीको प्रशस्त अवसरहरू नभएकोले बैदेशिक रोजगारीमा आकर्षण बढेको देखिन्छ। यस गाउँपालिकाको इच्छुक युवाहरूलाई सिपमुलक तालिम प्रदान गरी एकीकृतरुपले देशमै रोजगारीको व्यवस्था भएमा गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा यस क्षेत्रले ठुलो योगदान पुऱ्याउने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ।

यसका अतिरिक्त शान्तिनगर गाउँपालिकाको विकासका लागि विभिन्न सम्भावनामूलक उपायहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- गाउँपालिका क्षेत्र भित्र रहेका जलश्रोत तथा खोलाहरूबाट आधुनिक कुलो तथा नहर मार्फत् पानी सिंचाई गरी व्यवसायीक रुपमा खेती गर्न सके कृषि उत्पादनमा उल्लेखनीय वृद्धि हुन सक्छ ।
- स्थानीय कच्ची सडकको स्तर वृद्धि गरी कालोपत्रे गर्न सके स्थानीय वासिन्दाले भरपुर सुबिधा लिनुका साथै समग्र गाउँपालिकाको सुन्दरतामा वृद्धि हुन सक्छ ।
- तरकारी, पशुपालन तथा अन्य कृषि उत्पादनको बजारको लागि समस्या नभएकोले ब्यवसायिक कृषि उत्पादनलाई नै जोड दिनु सहज तथा उचित देखिन्छ ।
- यस गाउँपालिका क्षेत्रमा साना तथा ठूला औद्योगिक विस्तार गर्न सके स्थानीय स्तरमा रोजगारी वृद्धि गर्नसक्ने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ ।
- यस क्षेत्रमा विभिन्न धार्मिक, साँस्कृतिक स्थानहरू रहेकाले पर्यटन विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ ।
- सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी संघसंस्थाहरू यस क्षेत्रमा क्रियाशिल रहेकाले गाउँपालिकाको विकासमा साझेदार हुन सक्ने देखिन्छ ।
- गाउँ क्षेत्रमा उपभोक्ताहरूको वृद्धि भैरहेको सन्दर्भमा उद्योग, व्यापार र वाणिज्यको विकास हुन सक्ने सम्भावना देखिन्छ ।

२.९ गाउँपालिकाको अवसर र सम्भावनाहरू

यस शान्तिनगर गाउँपालिकाको सामाजिक तथा भौतिक विकासका लागि विद्यमान चुनौती तथा समस्याहरूलाई निम्न बुँदामा संक्षेपिकरण गर्न सकिन्छ ।

क) अवसर तथा सम्भावनाहरू

- वन, उर्बर कृषि जमिन, जलश्रोत तथा समथर भौगोलिक अवस्था र जैविक विविधता जस्ता प्राकृतिक सम्पदाको यथेष्ट उपलब्धता देखिन्छ ।
- शिक्षित मानविय श्रोतमा वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ ।
- युवा जनसमुदायको बाहुल्यता देखिन्छ ।
- राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीसंग आवद्ध भएको छ ।
- शिक्षा केन्द्रहरूको संचालनमा व्यवस्था
- पर्यटन क्षेत्रको विकासको संभावना

ख) समस्या तथा चुनौतिहरू

- विकासमा जनसहभागितामा कमी
- गाउँपालिकाक्षेत्रमा खानेपानी तथा स्वास्थ्य संस्थाको उचित व्यवस्थापन हुन नसक्नु ।
- गाउँपालिका क्षेत्रभित्रका धेरै सडकहरू कच्ची तथा कम गुणस्तरको रहनु ।
- कृषियोग्य भूमी भएतापनि व्यवसायिक खेतीको विकास हुन नसक्नु ।
- आयश्रोतको कमिले गाउँपालिकाको स्तरीय विकास प्रकृयामा समस्या उत्पन्न हुनु ।
- बढ्दो शहरीकरणलाई ब्यवस्थित बनाउन नसक्नु ।
- आकासे पानीमा निर्भर सिचाई
- परम्परागत कृषि प्रणाली
- वर्षेनी कटानको समस्याबाट कृषि योग्य भूमि खण्डीकृत हुँदै प्रयोग बिहीन हुनु ।
- सार्वजनिक निर्माण र विकासमा सम्बन्धित निकायको समन्वयको अभाव ।
- योजनावद्ध वस्ती विकासको अभाव ।
- वातावरण संरक्षणको ठोस कार्यक्रमको अभाव ।

२.१० गाउँपालिकाको अन्तर गाउँ/नगर सम्बन्ध

गाउँपालिकाहरूको बिच कुनै न कुनै रुपमा एक आपसमा सम्बन्ध रहेको हुन्छ। सम्बन्धको प्रकृति र दुरी गाउँपालिकाहरू बिच फरक-फरक हुन सक्छ। मानव विकासको निम्ति विभिन्न स्थानहरूमा आवत जावत गर्नु पर्ने, उपलब्ध स्रोत र साधनको परिचालन गर्ने क्रममा एक गाउँले अर्को गाउँमा निर्भर रहनु पर्ने हुन्छ । ती अन्तरनिर्भताका मुख्य क्षेत्रहरू, यातायात, बसाईसराई, कृषि तथा पशु उपज, वन पैदावार, पर्यटन, रोजगारी, प्राकृतिक स्रोत उपयोग एवं व्यवस्थापन, शिक्षा, स्वास्थ्य आदि हुन्। पहाडी क्षेत्रबाट कृषि र बनजन्य उत्पादनहरू तराई भित्रिने गर्दछन। तराई क्षेत्र पहाडी क्षेत्रको तुलनामा सुविधा सम्पन्न भएकोले बसाई सराईको प्रवृत्ति बढी देखिन्छ। मौसमी रोजगारको लागि पहाडबाट तराई झर्ने प्रचलन रहेको देखिन्छ। यी विविध कारणले अन्तर गाउँपालिका सम्बन्ध अझ बढी सुदृढ भएको देखिन्छ। यस गाउँपालिकाकाले छिमेकी तुलसीपुर उपमहानगरपालिकामा विभिन्न सेवा सुविधा, व्यापार तथा किनमेल कार्यमा निर्भर हुँदै आएको छ ।

साथै, यस गाउँपालिकाको छिमेकी नगरपालिका/गाउँपालिका तथा अन्य सरकारी निकायहरूसंग राम्रो सम्बन्ध रहेको छ । फलत: यस क्षेत्रको विकासात्मक कृयाकलापको सञ्चालनमा समन्वय गर्ने गरिएको छ । त्यसैगरी विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थासँग समेत राम्रो सम्वन्ध रहेको छ ।

२.११ नदी नाला तथा जल क्षेत्र

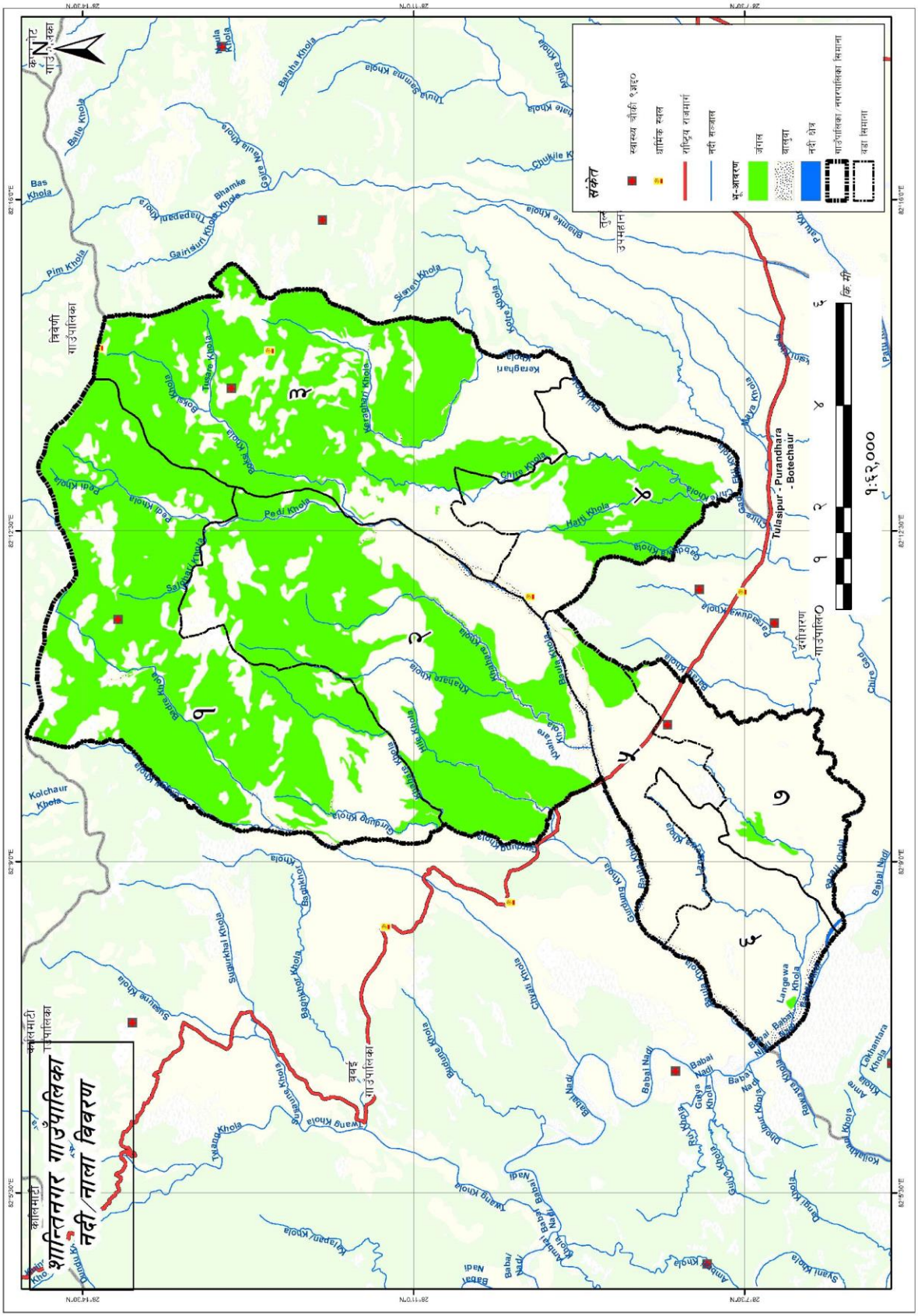

नक्सा नं. ६: गाउँपालिकामा रहेका नदी सञ्जालहरू

गाउँपालिकाको विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र तथा वडाहरूमा फैलिएर रहेका केही नदी तथा खोला जलभण्डार गर्नुका साथै विभिन्न किसिमका जलचरहरू र पंछीहरूलाई सुरक्षित बासस्थानको रुपमा आश्रय दिइरहेको पाईन्छ। साथै यस्ता नदी तथा खोलाहरूबाट पशुहरूले पानी पिउने र किसानहरूले समेत बेलाबखत आंशिकरुपमा सिंचाईको लागि पानीको प्रयोग गरेको देखिन्छ। मानव वस्तीको क्रमिक विकास, वातावरणीय असन्तुलन, भुमण्डलीय तापक्रम वृद्धि साथै अनुत्पादक पशुहरूको चरीचराउ र उपयोगले प्राकृतिक नदी, खोला तथा तालतलैयाहरूमा भूक्षय भई पुरिने र सुक्ने क्रम जारी छ । यस्ता प्राकृतिक तालतलैयाहरूको पुनरुद्धार गरी माछा पालन गरेमा गाउँपालिकाका जनताका लागि आवश्यक माछाको आपुर्ति हुने मात्र नभई कतिपय स्थानहरूलाई पर्यटकीय आकर्षणको केन्द्रको रुपमा विकास गर्न सकिन्छ । यस गाउँपालिकामा रहेका प्रमुख खोलानालाहरूको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ । यद्यपि यी खोलाहरू हिउँदयाममा प्राय: सुख्खा रहने गर्दछन् ।

तालिका नं. ३ : प्रमुख खोलानालाहरूको विवरण

क्र.सं.	खोलानालाको नाम	वडा नं.
१	केराघारी खोला	३ र ४
२	चिराघाट खोला	३ र ४
३	बौलाहा खोला	२, ३, ४ र ५
४	गुज्रुङ खोला	१
५	बान्द्रे खोला	१
६	ज्यामिरे खोला	१
७	पेदी खोला	१ र २
८	ओखरेखोला	७
९	बरौउँ खोला	७

स्रोत : शान्तीनगर गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७४

२.१२ सिमसार क्षेत्र

नदी, नाला, तलाउ, पोखरी, कुवा, धाप तथा दलदले क्षेत्रहरू खासगरी जहाँ जमिन लुक्दैन पानी सुक्दैन त्यस्ता क्षेत्रहरूलाई सिमसार भनिन्छ। यस गाउँपालिकामा रहेका सिमसार क्षेत्र सम्बन्धी विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ४ : सिमसार क्षेत्रहरूको विवरण

क्र.सं.	सिमसार क्षेत्र	वडा नं.	महत्व
१	बनखेत सिमसार क्षेत्र	१	• यस क्षेत्रमा १२ महिना नै पानी रहन्छ। • यो गुज्रुङ खोलाको उद्गम स्थल हो। • यहाँ तालको निर्माण गर्न सके पर्यटकीय स्थलको रुपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ।
२	श्रीचौर-डाँडीकाठ सिमसार क्षेत्र	१	• बाँध बनाई पर्यटकीय रुपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ।
३	खर्ककोट सिमसार क्षेत्र	१	• कालाराजाको दरवारको भग्नावशेष रहेको • बाटो निर्माण र तारबार गरी पर्यटकीय रुपमा विकास गर्ने योजना रहेको छ।

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका, २०७४

२.१२ धार्मिक, प्राकृतिक तथा पर्यटकीय महत्वका स्थलहरू

एउटा विशिष्ट भौगोलिक संरचनाले श्रृजना गरेको हावापानी, जनजीवन, वन वनस्पति र वन्यजन्तु तथा साँस्कृतिक विविधताको कारण नेपाल विश्वमा नै एउटा पर्यटकीय गन्तब्य स्थलकोरुपमा परिचित छ। पर्यटन हाम्रो लागि प्रकृतिले प्रदान गरेको सम्पदा हो। अत्यन्त रमणीय विश्वकै उच्च हिमश्रृंखलाहरू, अनवरत बग्ने कञ्चन हिम नदीहरू, झर्ना, तालतलैया, प्राकृतिक गुफा, विविधतायुक्त वन जंगल यहाँको प्राकृतिक निधिहरू हुन् भने यहाँको संस्कृति, जाति तथा रहनसहन समेत पर्यटनका आकर्षक पक्षहरू हुन्। यी सम्पुर्ण पर्यटकीय सम्पतिको पूर्ण सदुपयोग गरेमा देशको आर्थिक सम्वृद्धिमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याई देशको अर्थतन्त्रलाई सबल बनाउन सकिने निश्चित छ। तसर्थ पर्यटन नीति २०६५ ले मुलभूतरुपमा पर्यटन मार्फत स्वरोजगार श्रृजना, गरिबी निवारण, मूर्त तथा अमूर्त सम्पदाको खोज अनुसन्धान, हवाई तथा स्थलमार्गको थप विकास र विस्तार गर्ने र पर्यटन पुर्वाधारलाई दिगो विकासको अवधारणा अनुरुप अगाडि बढाउने उद्देश्य लिएको छ।

प्राकृतिक ताल, तलैया, सिमसार क्षेत्र तथा नदीहरू र हरियाली, अत्यन्तै नजिकबाट अवलोकन गर्न सकिने रमणीयतामा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूको भ्रमण हुने गर्दछ। शान्तिनगर गाउँपालिकामा रहेको केराघारी गुफा पनि पर्यटकीय संभावना भएको क्षेत्र हो। भौगोलिक कालक्रमको इतिहासमा यहाँ बग्ने साना र ठूला खोला तथा नदीहरू र पोखरीहरूको निर्माण हुन गएको छ। शान्तिनगर गाउँपालिकामा सुन्दरादेवी भगवती मन्दिर, देवी भगवती मन्दिरहरू, धनौरा शिवालय, कृष्ण मन्दिर धनौरी लगायत अन्य साना ठूला मन्दिरहरूको अलावा बौद्ध, इस्लाम तथा क्रिश्चियन धर्मसँग सम्बन्धित धार्मिक संस्थाहरू समेत निर्माण हुन थालेका पाईन्छ।

त्यस्तै यस गाउँपालिकाको वडा नं १ मा ठूलो एकादशीको अघिल्लो दिनमा ठूलो बगिया मेला लाग्ने गरेको पाइन्छ। यस गाउँपालिकामा रहेका धार्मिक स्थलहरूको विवरण निम्न अनुसार रहेको छ।

तालिका नं. ५ : धार्मिक स्थलहरूको विवरण

क्र.सं.	धार्मिक स्थालको नाम	वडा नं.
१	सुन्दरादेवी भगवती मन्दिर	३
२	धनौरा शिवालय मन्दिर	७
३	शिव मन्दिर, नयाँ वस्ती	१
४	चर्च, ठूलो गण्डले	१
५	शिव मन्दिर, जुम्लेकुला	४
६	भगवती मन्दिर, चिराघाट	४
७	शिव मन्दिर, चिराघाट	४
८	बौद्ध गुम्बा, चिराघाट	४
९	भगवती मन्दिर, शान्तिपुर	४
१०	गबदुवाभा चर्च	४

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका, २०७४

सुन्दरादेवी भगवती मन्दिर

सुन्दरादेवी भगवती मन्दिर यस गाउँपालिकाको प्रमुख धार्मिक स्थलको रुपमा रहेको छ। शान्तिनगर गाउँपालिकामा वडा नं ३ सुईकोटमा अवस्थित यस मन्दिर सल्यानी राजाको पालामा स्थापना भएको मानिन्छ। यस मन्दिरमा दाङ जिल्ला तथा छिमेकी सल्यान जिल्लाबाट समेत भक्तजनहरू आउने गरेको पाइन्छ। यस मन्दिरमा बडा दशैँ, चैते दशैँ लगायतका पर्वहरूमा भक्तजनहरूको भिड लाग्ने गर्दछ।

धनौरा शिवालय मन्दिर

धनौरा शिवालय मन्दिर शान्तिनगर गाउँपालिका वडा नं. ७ मा रहेको छ। यस मन्दिरको नाममा सार्वजनिक २ विघा ८ कठ्ठा जमिन रहेको छ। यस मन्दिरमा शिवरात्री र माघीमा ठूलो मेला लाग्ने गर्दछ। यस मन्दिर परिसरमा संग्रहवा ताल तथा बाघधारा रहेको छ। यस ताल तथा बाघधारमा स्नान गर्दा बालबच्चा नहुने हरूलाई बच्चा हुने जनविस्वास रहेको छ। यसका लागि पनि यहाँ शिवरात्री र माघीमा ठूलो भिड लाग्ने गर्दछ। यहाँ दाहिने शंख हराएको अवस्थामा रहेको छ। धनौरा शिवालय मन्दिर शान्तिनगर गाउँपालिकाको प्रमुख धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल बनाउन यस क्षेत्रको संरक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ।

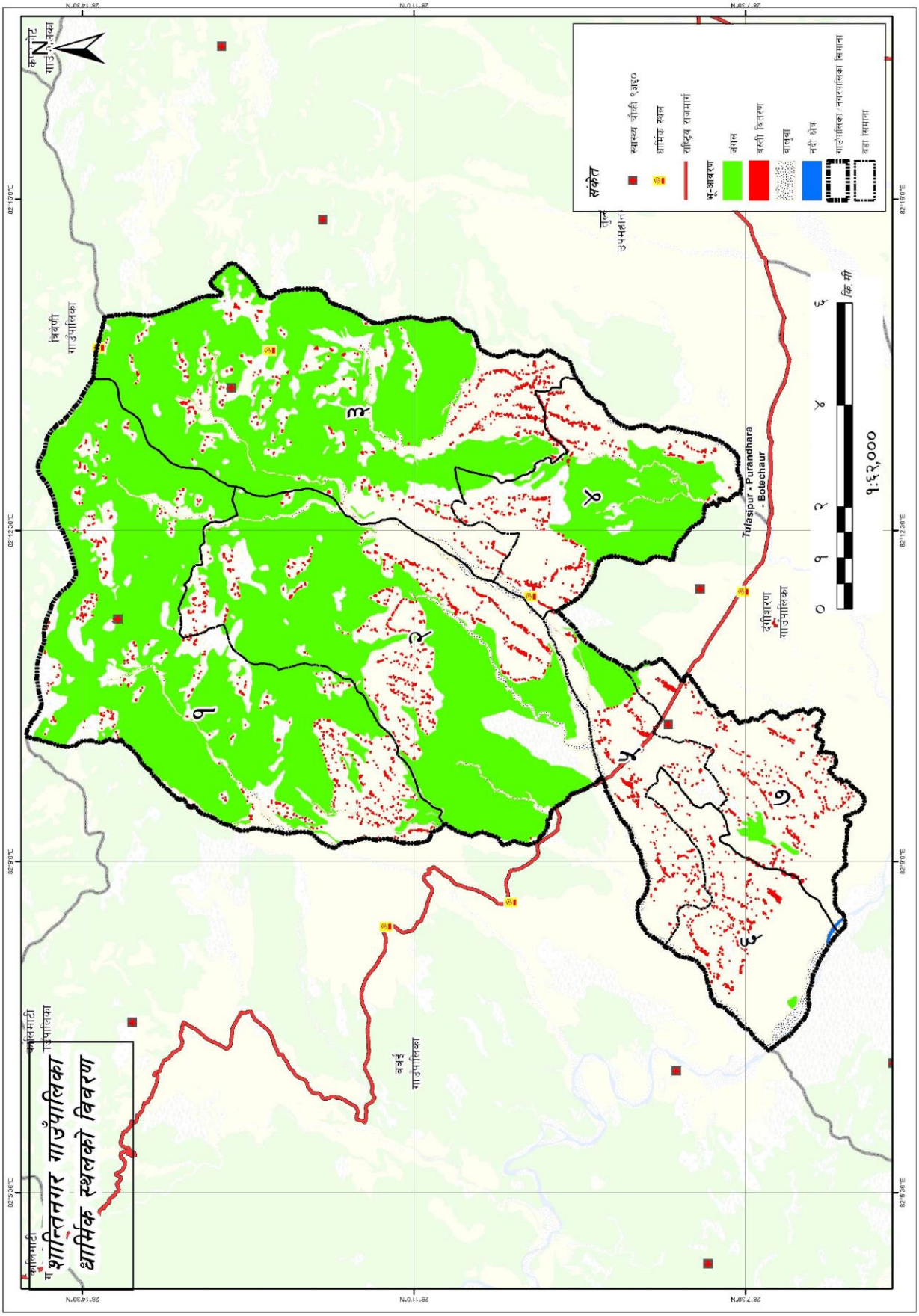

नक्सा नं. ७: गाउँपालिकामा रहेको धार्मिक क्षेत्रहरू

२.१३ मुख्य चाडपर्वहरू

यस गाउँपालिकामा विभिन्न जाती, धर्म सम्प्रदाय र भेषभुषाका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । यहाँ अधिकांश हिन्दू धर्म मान्ने तराई तथा पहाडीसमुदायका मानिसहरू रहेका छन् भने त्यस्तै बौद्ध र क्रिस्चियन धर्म मान्ने मानिसहरू पनि छन् । सबै जातजाती र सम्प्रदायका आ-आफ्नै खाले धर्म संस्कृति र चालचलनहरू छन् । जसमा माघि, बडादशैं, तिहार, रामनवमी, महाशिवरात्री, हरितालिका, श्रीपञ्चमी, श्रीकृष्ण जन्माष्टमी, विवाह पञ्चमी, होली, चैते दशैं, मातातीर्थ औंसी, अक्षय तृतीया, हरिशयनी-हरिबोधनी एकादशी, नागपञ्चमी, रक्षाबन्धन (जनैपूर्णिमा), कुशे औंसी, बालाचतुर्दशी, कोजाग्रत पूर्णीमा, श्री स्वस्थानी पूर्णिमा, नयाँ वर्ष, सोह्रश्राद्ध, बुद्धजयन्ती, विभिन्न ल्होसार पर्वहरू, ईद, वकरईद आदि चाडपर्वहरू रहेका छन् । शान्तिनगर गाउँपालिकामा मनाईने विशेष पर्वहरू तल उल्लेख गरिएको छ ।

क) दशैं

बडा दशैं (विजया दशमी नवरात्री) नेपालीहरूको प्रमुख राष्ट्रिय चाड हो । शान्तिनगर गाउँपालिकामा पनि दशैं प्रमुख चाडको रुपमा मनाईन्छ । किम्बदन्ती अनुसार विजयादशमीको दिन भगवतीले दानवी शक्ति माथी र रामले रावणमाथी विजय हासिल गरेको उपलक्ष्य र खुसीयालीमा नवदुर्गा भवानीको प्रसादस्वरुप रातो टिका र जमरा लगाउने चलन छ । आश्विन महिनाको शुक्ल पक्षको दशमी तिथिको दिन भगवान् रामले रावणको वध गरेको पौराणिक कथन अनुरुप विजयादशमीको दिनलाई विशेष महत्वका साथ टीका जमरा लगाई मान्यजनहरूबाट आर्शिवाद लिने परापूर्व देखिको चलन रहेको छ । यस दिन असत्य माथि सत्यको विजयको भएको मानिन्छ । तसर्थ यस दिनलाई विजया दशमी भनिएको हो ।

आश्विन शुक्ल प्रतिपदा (घटस्थापना)मा जमरा राखी नवमीसम्म नवरात्र विधिले प्रत्येकदिन फरक देवीहरूको पूजा हुन्छ । प्रतिपदादेखि क्रमशः शैलपुत्री, ब्रह्मचारिणी, कुष्माण्डा, स्कन्दमाता,कात्यायिनी, कालरात्री, महागौरी ,सिद्धिदात्री गरी नवदुर्गाको पूजा गर्दै सप्तशती (चण्डी) पाठ गरी नव दुर्गा र तृशक्ती महा-काली, महा-लक्ष्मी र महा-सरस्वतीको विशेष पूजा आराधाना गरिन्छ । आफ्ना नाता कुटुम्ब ठुला बडा र मान्यजनबाट टिका तथा जमरा लगाउने र आशीर्वाद प्राप्त गर्ने नयाँ नयाँ कपडाहरू लगाउने, आफ्नो क्षमताअनुसार मिठो खाना खाने(ख्वाउने, घर आँगन, बाटोघाटो, गाँउ बस्ती सफासुग्गर राख्ने जस्ता काम यस चाडमा विशेष उत्साहका साथ गरिन्छ । टाढादेखि मान्यजनबाट टीका थाप्न आउने मानिसलाई समेत सजिलो होस् भन्ने हेतुले धेरैजसो स्थानहरूमा यो कार्य पूणिर्मा सम्म गर्ने चलन छ ।

ख) तिहार

शान्तिनगर गाउँपालिकामा मानिने चाडहरू मध्ये तिहार पनि एक प्रमुख चाड हो । यो चाडलाई यमपञ्चक पनि भनिन्छ । धर्म संस्कार र मान्यतालाई हेर्दा सूर्यका छोरा यमराजले आफ्नी बहिनी यमुनाको निम्तो स्वीकार गरी अन्य समयमा अत्यन्त व्यस्त हुने भएतापनि यमपञ्चकको दिन बहिनीका घरमा गई भेटघाट तथा प्रेम आदानप्रदान गरी मनाएको हुँदा यी पाँच दिनलाई यमपञ्चक मानिएको कुरा हिन्दूशास्त्रमा उल्लेख गरिएको

छ। यसरी रहँदा बस्दा यमुनाको व्यवहारले निकै प्रसन्न भई यमराजले बहिनी यमुनालाई "जे मन लाग्छ वर माग भन्दा यमुनाले "हरेक वर्ष आजकै दिन मलाई भेट्न आउनुपर्ने, साथै दिदी-भाइ दाजु-बहिनीको प्रेम सदा अटल रहोस् र दाजु भाइको आयू, कीर्ति सदा वृद्धि होस् भनी वरदान मागिन्। यमराजले पनि तथास्तु भन्दै मनसा, वाचा, कर्मणा र शुद्धचित्तले यस प्रकारसँग भातृपूजा गर्ने गराउनेहरूको सदा उन्नति हुने तथा कीर्ति पनि फिँजिने वर दिई आफ्नी बहिनीसँग बिदा भई गएको र यसरी प्राचीन काल देखि अहिलेसम्म अविच्छिन्नरूपले यो पर्व मानिँदै आएको परम्परा छ। तिहारले एकातिर मानव तथा पशुबीचको प्रगाढ सम्बन्धको चित्र प्रस्तुत गर्छ भने अर्कातिर दाजुभाइ तथा दिदीबहिनी बीचको आत्मीय र पवित्र स्नेह एवं सम्बन्धलाई अमर राख्दछ।

यो पर्व कार्तिक कृष्ण पक्ष त्रयोदशीका दिन काग तिहारको नामले शुरु भएर कार्तिक शुक्ल पक्षको द्वितीया तिथिको भाइटीकासम्म (पाँच दिन) मनाइन्छ। पाँच दिनहरूमा क्रमशः काग तिहार, कुकुर तिहार, लक्ष्मी पुजा, गोवर्द्धन पुजा र भाईटीका पर्दछन्। यो पर्व प्रत्येक दिन विशेष तथा फरक मान्यताको साथ मनाईन्छ। देउसी-भैलो, लक्ष्मीको पूजा, सयपत्री र मखमली, बत्तीको झिझिमिली मुख्य लोभ्याउने पक्षहरू हुन्। गाउँपालिकामा हिन्दू धर्मावलम्वीले दीपावली (दिवाली)को रुपमा यस पर्वलाई धूमधामसँग मनाउँछन्।

ग) माघी पर्व

शान्तिनगर गाउँपालिकाको अर्को प्रमुख चाड माघी पर्व पनि एक हो। माघी नेपालको तराई क्षेत्रमा बसोबास गर्ने आदिवासी थारु समुदायले मनाउने प्रमुख चाड हो। यो चाड थारु समुदायका अलावा मगर तथा नेपाल भरि नै सबै हिन्दु धर्मावलम्बीले मनाउने पर्व हो। माघीलाई थारुहरूले मौलिक चाडको रुपमा मनाउने गर्दछन्। थारु समुदायमा माघे सङ्क्रान्तिको अघिल्लो दिन अर्थात् पुसको अन्तिम दिन घर घरमा सुँगुर काट्ने

चलन छ, जसलाई 'जिता मरना दिन' भनिन्छ । माघीको अवसरमा थारु समुदायमा जाँड रक्सी, चामलको ढिकरी खाने तथा नाचगान गरि रमाइलो गर्ने प्रचलन छ । माघीमा गाइने गीतलाई 'धमार' भनिन्छ । माघे सङ्क्रान्तिको दिन विहान सबै जना नजिकैको खोलामा नुहाउन जाने चलन छ । माघीमा आफ्ना छोरीचेलीलाई उपहार दिने, नयाँ वर्षको रुपमा लिने तथा टोल समुदायको नयाँ भलाद्मी छान्ने प्रचलन छ । माघीको दिन स्नान गरी तिलको आगो ताप्नाले वर्ष भरिको पाप पखालिन्छ भन्ने मान्यता परापूर्व कालदेखि रहि आएको छ ।

घ) तीज

यस गाउँपालिकामा मनाइने चाडपर्वमा तीज एक हो । यो चार्ड हिन्दू नारीहरूले मनाउने एउटा महत्वपूर्ण चाड हो । तीज भाद्र शुक्ल द्वीतिया देखि पञ्चमी सम्म ४ दिन मनाइन्छ । तीजमा भगवान शिवको आराधना गरि निरहार ब्रत बस्नुको साथै नाचगान मनोरञ्जन समेत गर्ने गरिन्छ । नेपाली हिन्दू महिलाहरूद्वारा स्वतन्त्र र आनन्दमय रूपमा मनाइने तीज अन्य धर्म र जातजातिका नेपाली महिलाहरूले पनि हर्षोल्लासका साथ मनाउन थालेका छन् । यो पर्व मुख्य रूपले नेपालभर मनाईन्छ । ऐतिहासिक किम्बदन्ती अनुसार आद्य शक्ति भगवानशिवकी अर्धाङ्गीनी हिमालय पुत्री पार्वतीले भगवान शिवको स्वास्थ्य तथा शरीरमा कुनै वाधा उत्पन्न नहोस् भनेर पहिलो वत्र राखेकि थिईन् त्यो दिन यहि हरितालिका तिजको दिन थियो त्यसै दिनको स्मरण र श्रद्धा स्वरुप आजसम्म हिन्दु नारीहरूले यो पर्व मनाउदै आएको जनविश्वास छ ।

ङ) होली

शान्तिनगर गाउँपालिकामा मनाइने चाड मध्ये होली पनि एक हो । हिन्दु संस्कृतिमा यो पर्व प्रत्येक फाल्गुण शुक्ल पुर्णिमा अर्थात होली पुर्णिमाको दिन मनाइन्छ । यो पर्व मनाउनुको पौराणिक कारण र इतिहास छ । होलीको बारेमा पौराणिक भनाइ अनुसार प्राचीन समयमा अथवा सत्य युगमा नास्तिक हिरण्यकश्यपु नामक एक जना राक्षसको जन्म भएको थियो । हिरण्यकश्यपुलाई भगवान विष्णुले नृसिंह अवतार लिएर मारेका थिए । हिरण्यकश्यपुका छोरा भक्त प्रह्लाद थिए । भक्त प्रह्लाद भगवान विष्णुका निकै भक्त थिए । आफ्नै छोरा प्रह्लादले भगवान विष्णुलाई भज्ने गरेको हिरण्यकश्यपुलाई मन परेको थिएन । त्यसैले उसले प्रह्लादलाई मार्न धेरै योजनाहरू बनाएको थिए । एक योजना अनुसार हिरण्यकश्यपुले छोरालाई अग्निकुण्डमा हालेर मार्न आफ्नी बहिनी होलिका (जसलाई अग्निले पनि डढाउन नसक्ने वरदान पाएकी थिइन्) लाई जिम्मा दिएका थिए । दाजुको आदेशानुसार होलिका प्रह्लादलाई काखमा लिएर अग्निमा बस्दा आगोले धर्मको साथ दिएकोले होलिका जलेर नष्ट भइन् तर प्रह्लादलाई केही भएन । होलिका दहनकै खुसियाली मनाउन आपसमा रङ्ग र अविर छरेर होली पर्व मनाउने परम्परा चलेको धार्मिक मान्यता रहिआएको छ । भने अर्को एक प्रसङ्ग अनुसार द्वापर युगमा श्रीकृष्णलाई मार्ने उद्देश्यले विषाक्त दूध खुवाउन कंशद्धारा खटाइएकी पुतना नामकी राक्षसनीलाई उल्टै कृष्णले मारिदिनु भएकाले त्यसको शवलाई यसै दिन जलाएर आपसमा रङ्ग र अबिर छरी खुसियाली मनाएकोले त्यसैको सम्झनामा अद्यावधिक चीरदाह गरी होली खेल्ने परम्परा चलेको भनाइ रहेको छ ।

यसरी पौराणिक महत्व बोकेको होली पर्व वसन्त ऋतुको आगमनसँगै रङ र खुसीको पर्वका रुपमा धुमधामका साथ मनाईन्छ । यो पर्वलाई पुरानो कटुता समाप्त गरेर, दुस्मनी बिर्सेर मान्छे एक आपसमा मिली मित्रता गाँस्ने दिन, असत्य माथि सत्यको विजय भएको दिनको रुपमा लिइन्छ । हाल आधुनिकताको नाममा

विभिन्न विकृतिहरू भित्रिएका छन् यसलाई मध्यनजर गर्दै यस पर्वको विशेष महत्व र मौलिकतामा रहेर मनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

२.१४ संस्कृति, कला, भाषा र साहित्य

शान्तिनगर गाउँपालिका साँस्कृतिक दृष्टिकोणले धनी गाउँपालिकाको रुपमा रहेको छ । गाउँपालिकामा विभिन्न किसिमका जातजाति, धर्म र भाषाभाषी बोल्ने परिवारहरूको बसोबास रहेको छ । यस गाउँपालिकामा क्षेत्री, थारु, मगर, दलित तथा ब्राम्हणहरूको संस्कृति झल्कने नाचहरू बढी प्रचलनमा छन् । यी नाचहरूमा थारुहरूको वर्का नाच, सख्या-पैया नाच, लट्ठा नाच, ढोलामा नाच, हुर्दुङ्ग्या नाच, महोट्या नाच, झुमरा नाच प्रमुख नाच मानिन्छन् भने मगर समुदायका भुमेनाच, सेरिङ्डे नाच, डाम्फ्या स्याई नाचका साथै नेपाली भाषीहरूको सोरठी नाच, टप्पा नाच, बयलडाँरी, मामै नाच, सिंगारु नाच आदि नाचहरू प्रमुख नाच मानिन्छन् । विद्यमान सबै कला, सँस्कृतिको अध्ययन र संरक्षणको अभावका कारण कतिपय कला, सँस्कृति, परम्परा अमूर्त र लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका छन् ।

क) थारु संस्कृति

गाउँपालिकाको पर्यटनका बहुआयामिक पक्षमध्ये मौलिक सँस्कृति प्रमुख हुन्छ । समाजशास्त्रीय दृष्टिकोण अनुसार सँस्कृतिको वृहत तथा व्यापक अर्थ र परिभाषा हुन्छ । समग्रमा मानिसको जीवनशैली, व्यवहार, चिन्तन, मूल्य, मान्यता परम्परा, विश्वास, कला, भाषा, चालचलन, धर्म आदि पक्षहरूको समष्टिगत अवधारणा नै साँस्कृतिक पक्ष हो । स्थायी रूपमा बसोबास गर्दै आएका रैथाने थारु समुदाय मौलिक सँस्कृतिको दृष्टिले धनी छन् । थारु जातिको मौलिक र रैथाने जीवनशैली, ज्ञान र सीप रहेका छन् । यद्यपि, आधुनिक जीवनशैली र विभिन्न साँस्कृतिक समूहहरू सँगको सम्बन्ध र प्रभावले गर्दा उनीहरूको साँस्कृतिक मौलिकतामा केही क्षय हुन पुगेको देखिन्छ ।

दाङ जिल्लामा सबैभन्दा बढी कूल जनसंख्याको २९.५१ प्रतिशत थारु समुदायको जनसंख्या रहेको छ । शान्तिनगर गाउँपालिकामा भने १७.६२ प्रतिशत थारु समुदायको बसोबास रहेको पाईन्छ । थारु जातिसँग रहेको मौलिक साँस्कृतिक पक्ष र रैथाने आदिवासी ज्ञानको अभिलेखीकरण तथा संरक्षण आवश्यक छ । साँस्कृतिक पर्यटन आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूको चासो र आकर्षण बन्न पुगेको छ । शान्तिनगर क्षेत्रको ग्रामीण पर्यटनलाई एकीकृत गर्ने क्रममा यस क्षेत्रमा थारु रेस्टुरेन्ट र भोजनालयको विकास गरी उनीहरूको विशिष्ट परिकार पस्कने प्रयास जरुरी छ । त्यसैगरी, उनीहरूको भेषभूषा, नाचगान, बाजा, गीत र खेलहरूको प्रदर्शन र प्रस्तुतीकरणको माध्यमबाट आन्तरिक र बाह्य पर्यटकलाई आकर्षित गर्न सकिन्छ । काठमाडौंको नेवार सँस्कृति, मनाङ र मुस्ताङको गुरुङ तथा थकाली, सोलुको शेर्पा, लमजुङको घलेगाउँ गुरुङ, स्याङ्जाको सिरुबारी सँस्कृति ग्रामीण साँस्कृतिक-पर्यटन विकास भएका गन्तव्य स्थलहरू हुन् । यस सन्दर्भमा शान्तिनगर क्षेत्र थारु सँस्कृतिको पर्यटकीय गन्तव्यस्थल बन्न सक्ने प्रशस्त सम्भावना छ ।

भिन्नभिन्न ठाउँ र परिवेशबाट एउटै ठाउँमा बसोबासका लागि आएका समुदायका सँस्कृति, कला र चालचलनको अनुपम संगम थलोका रुपमा शान्तिनगरको विकास भएको छ । खासगरी रैथाने आदिवासी थारु समुदायको मौलिक सँस्कृति, चालचलन, भेषभूषा, भाषा, लवाइखवाइ शान्तिनगरको सँस्कृतिको सम्पदा बनेको छ । थारु समुदायका गाउँवस्ती प्राय:मा बढी जनघनत्व रहेको हुन्छ । यिनीहरू एक्लै बस्न रुचाउँदैनन् । गुज्मुज्ज परेको भूइतले घरहरू रहेको वस्तीलाई थारुसमुदायको वस्ती भनेर सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । थारु समुदायमा मुखिया, बडघर वा चौधरी प्रथा हालसम्म पनि कायम छ । थारु समुदायमा परिवार संख्या निकै ठूलो हुने गर्दछ । यद्यपी, आधुनिकतासँगै थारु समुदायमा पनि परिवार विखण्डन हुने क्रम बढ्दो छ । निकै ठूलो परिवार संख्या हुने भएकोले नै भुइतले घर बनाउने प्रचलन रहेको मानिन्छ । थारुहरूले घर बनाउँदा उत्तर दक्षिण लामो पारेर बनाउने चलन छ । पूर्वको ढोकाबाट सूर्यको किरण राम्रोसित छिर्नसक्ने वा घरभित्रैबाट घाम ताप्न मिल्ने गरी घर बनाउने गरिएको छ । खासगरी, उत्तरपूर्वको कोठामा देउता राख्नुपर्ने हुँदा थारुले एकै किसिमका घर बनाउनुपर्ने बाध्यता जस्तै रहेको छ ।

थारुहरूको घरको भित्तामा कुशलतापूर्वक माटोबाट मयूर, फूल, घोडाघोडी, हात्ती आदि जीवजन्तुको चित्र बनाएको पाईन्छ । घरका भित्तामा बनाएको माटोको चित्रबाट थारु समुदायले आफ्नो परम्परागत कलाको संरक्षण गरेको मान्नुपर्दछ भने अर्कोतिर उनीहरू परापूर्वकालदेखि नै कलाकारितामा निपूण रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । लत्ताकपडा राख्नका लागि बनाइएका भौंका, सरसामान बोक्नलाई बनाइएका ढकिया आदि मौलिक हस्तकलाका द्योतक हुन् । घरमा कलात्मक झ्याल ढोका राख्ने चलन रहि आएको छ । उनीहरू काष्ठकलामा समेत निपूण रहेका हुन्छन् ।

थारु भाषामा ऋतु अनुसारका नाचगान छन् । सजना, मैना, धमार, बडकीमार अथवा जन्माष्टमी र दशैंमा गाइने गीत, सखिया आदि थारु समुदायमा रहेका गीत-सँगीतका उत्कृष्ट नमूना हुन् । थारु जातिको छुट्टै मौलिक पोशाक रहेको छ । थारु जातिका लोग्ने मान्छेले धोती-कमीज, भेगवा, चदरी, जामा काकासुती र टोपी लगाउँछन् भने महिलाले अंगिया, लेहंगा गटिया र फरिया लगाउँछन् । तराइमा अन्य समुदायको बसोबास हुन थालेपछि भने थारु समुदायमा पनि आफ्नो मौलिक पोशाक लगाउने चलन विस्तारै कम हुँदै गएको पाईन्छ । चाडपर्व वा अन्य कुनै औपचारिक कार्यक्रममा मात्रै थारुले आफ्नो पोशाक लगाउने गरेको पाईन्छ । थारु महिलाले टाउकोदेखि खुट्टासम्म गहना लगाउने चलन छ । निधारमा टिकुली र मगिया, नाकमा नथिया, नथुनी, बुलाकी र फेंफी, कानमा वीर, झिलमिलिया, लुर्की, कनबझवा, अइरम, टर्की, मरवारी र झुम्काझुम्की, घाँटीमा सिक्री, माला, गटैया, कनसेहरी टौंक, सुत्या, धुरुवा आदि लगाउने गर्छन् । थारु जातीमा पनि दंगहा रझटिया, कठरिया र राना थारु समुदायका महिलाले लगाउने पोशाक तथा गरगहनामा विविधता पाईन्छ । थारु जातिमा अतिथिलाई अति नै आदर गर्ने चलन रहेको छ । घरमा कुनै अतिथिको आगमन हुँदा खाटमा कम्बल वा दरी ओछ्याएर सम्मान गर्ने र पानी खुवाउने चलन छ । खाना खुवाउँदा पनि माछा, मासु वा सिद्रा, नभए अण्डा दिएर सम्मान गर्ने चलन छ । पाहुनालाई विदाई गर्दा पनि गाउँको सिमानासम्म या कुनै नदी या खोला तराएर विदाइ गर्ने गर्छन् । हाल आधुनिकताको प्रभाव साथै सञ्चार माध्यमको व्यापक विकासले मौलिक परम्परा लोप हुने अवस्थामा पुगेकोले थारु सँस्कृति संरक्षणमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको ध्यान पुग्नु जरुरी छ ।

खण्ड ३ : जनसाङ्खिक विवरण

३.१ जनसंख्याको विवरण

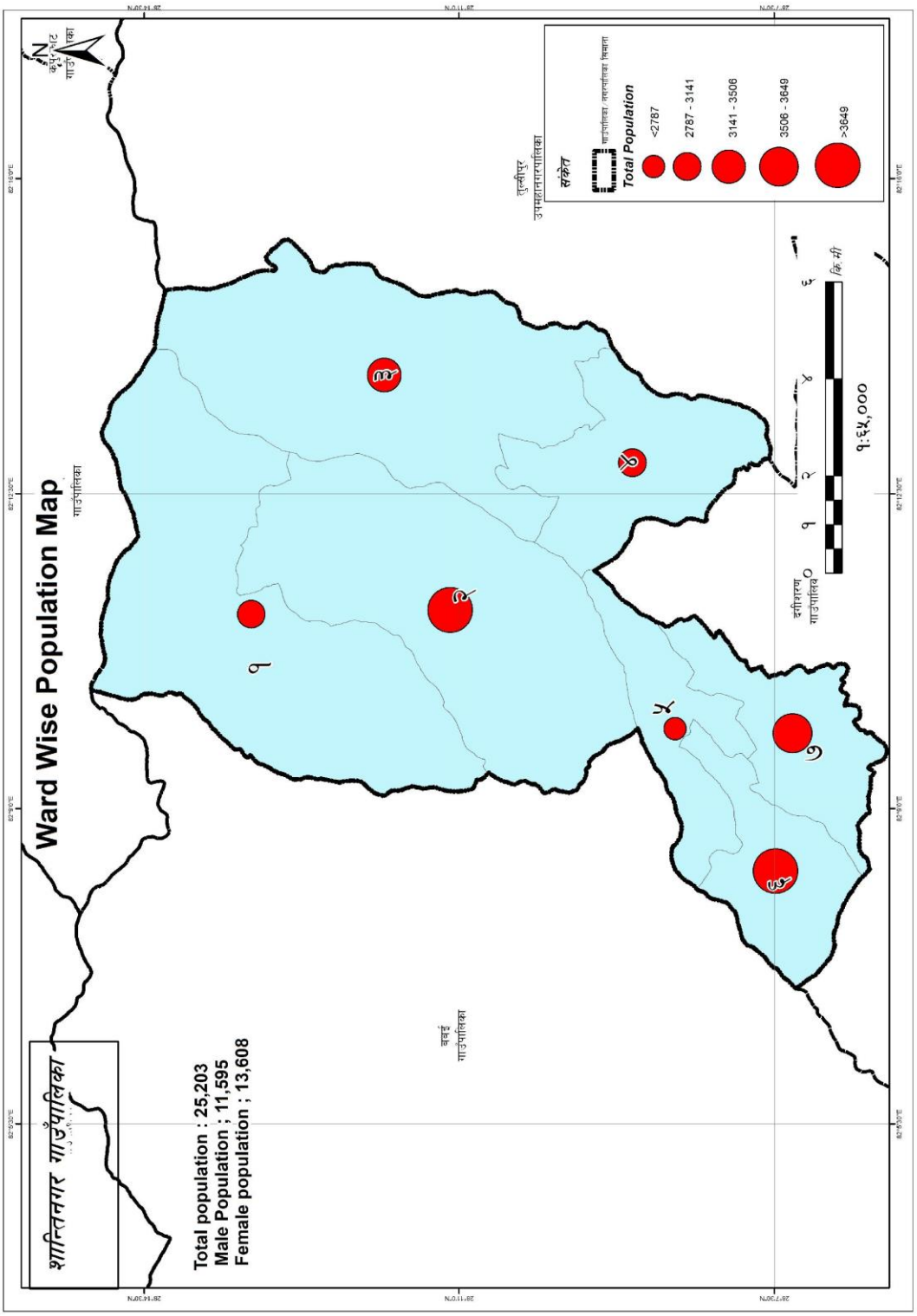

नक्सा नं. ८: गाउँपालिकाको जनसंख्या विवरण

कुनैपनि स्थानको जनसंख्या विकासको साधन र साध्य दुवैको रुपमा रहेको हुन्छ । विकासको लागि आवश्यक अन्य आर्थिक, भौतिक साधनहरूको परिचालन मानव श्रोतबाट नै हुने भएकाले विकास योजना तर्जुमा गर्दा यसको बनावटको विविध पक्षहरूको अध्ययन र विश्लेषण आवश्यक हुन्छ । नेपालमा गाउँपालिका स्तरमा जनसंख्याको विविध पक्षको तथ्याङ्क प्रत्येक १० वर्षमा हुने राष्ट्रिय जनगणनाको साथै गाउँस्तरमा घरधुरी सर्वेक्षण मार्फत समेत प्राप्त हुने गरेको छ । यहाँ राष्ट्रिय जनगणनाबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा जनसंख्याका विविध पक्षहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका नं. ६ : जनसंख्याको विवरण

विवरण	वि.सं. २०६८
जम्मा जनसंख्या	२५२०३
पुरुष	११५९५ (४६.०१)
महिला	१३६०८ (५३.९९)
लैंगिक दर	८५.२१
जम्मा घरधुरी	५,३२८
औषत परिवार आकार	४.७३
६ वर्ष र सोभन्दा माथिको साक्षरता दर	६७. १
जनघनत्व (प्रतिवर्ग कि.मी.)	२१७

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा शान्तिनगर गाउँपालिकाको जनसंख्याको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार शान्तिनगर गाउँपालिकाको जनसंख्या २५,२०३ रहेको छ जस मध्ये पुरुष ४६.०१ प्रतिशत (११,५९५ जना) र महिला १३,६०८ प्रतिशत (५३.९९ जना) रहेका छन्। सोही अनुसार लैंगिक अनुपात (Sex Ratio) अर्थात् प्रति १०० महिलामा पुरुषको संख्या ८५.२१ रहेको छ। जनघनत्व (प्रति वर्ग किलोमिटरमा रहेको जनसंख्या) २१७ जना प्रति वर्ग किलोमिटर रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या मध्ये ५५.३७ प्रतिशत १५ देखि ५९ वर्ष उमेर समूहका, ३६.७७ प्रतिशत १४ वर्ष वा सो भन्दा कम उमेरका, र ७.८६ प्रतिशत ६० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेर समूहका रहेका छन्। राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार शान्तिनगर गाउँपालिकामा ५,३२८ घरपरिवार रहेका छन्। पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ बमोजिम यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या मध्ये २.८९ प्रतिशत (७२८ जना) अपाङ्गता भएकाहरू रहेका छन्। जसमध्ये ३९२ जना पुरुष र ३३६ जना महिला छन्। यही पछिल्लो जनगणना अनुसार यस गाउँबाट कुल जनसंख्याको १०.२९ प्रतिशत (२,५९४ जना) विदेश गएका देखिन्छन् । हाल यस गाउँपालिकामा औषत परिवार आकार ४.७३ जना सदस्य रहेको देखिन्छ। नेपालको परिवारको औषत आकार ४.८८ रहेको छ। देशमा सबैभन्दा ठूलो परिवारको आकार रौतहट जिल्लामा ६.४४ र सबैभन्दा कम कास्कीमा ३.९२ रहेको देखिन्छ।

३.२ वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

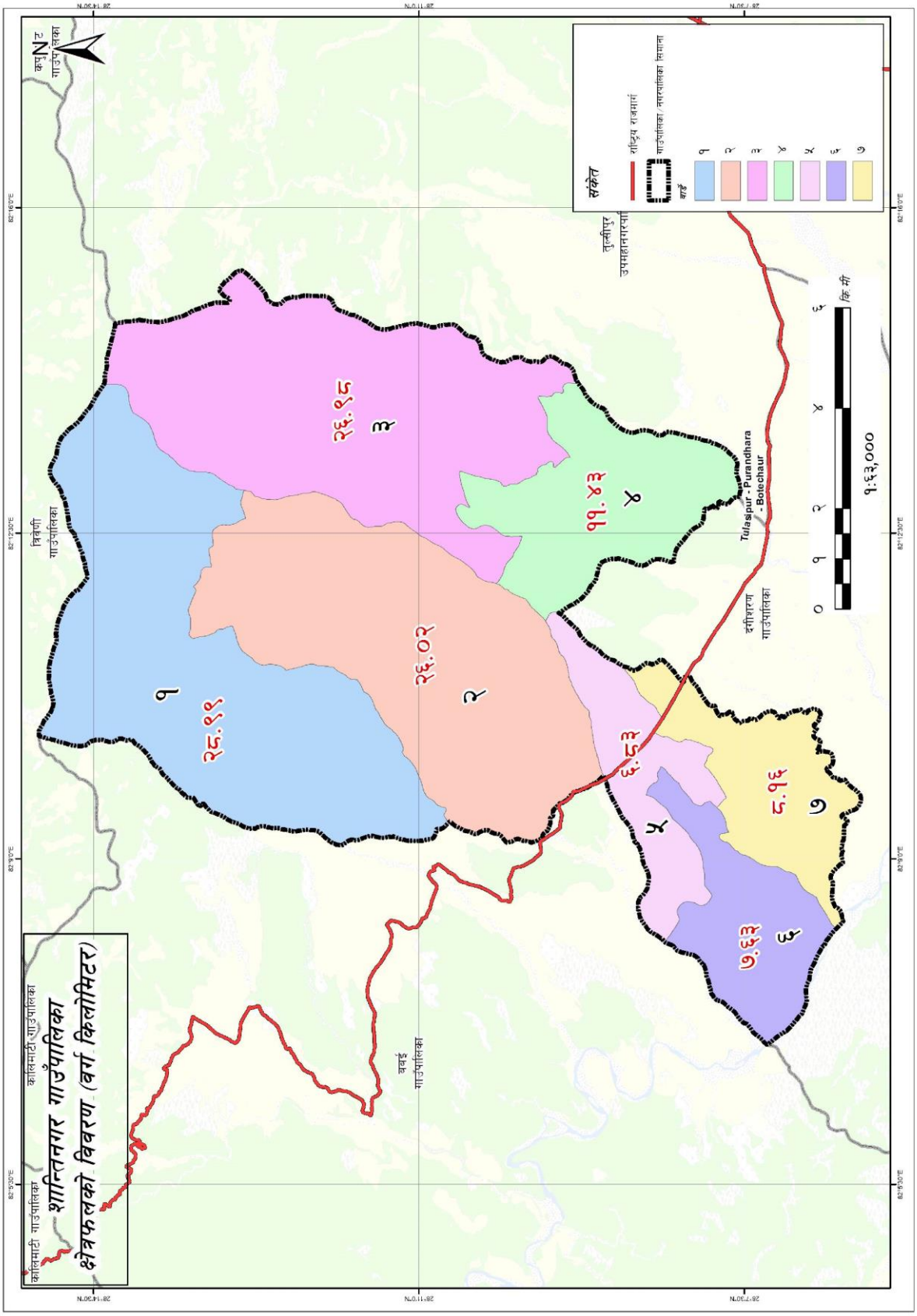

नक्सा नं. ९: गाउँपालिकाका वडागत क्षेत्रफल विभाजन

तालिका नं. ७ : वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

वडा नं.	जम्मा क्षेत्रफल	औषत घरधुरी आकार	जम्मा घरधुरी संख्या	जम्मा जनसंख्या	पुरुष	महिला	जनघनत्व
१	३१.४१	४.७५	६५६	३,११७	१४५४	१६६३	९९.२४
२	२३.६	४.९७	९३९	४,६७०	२२२४	२४४६	१९७.८८
३	२६.९८	४.३७	९९२	४,३३४	१९५१	२३८३	१६०.६४
४	११.४३	४.५२	८०८	३,६४९	१५८४	२०६५	३१९.२५
५	६.८३	५.०५	५५२	२,७८६	१३०३	१४८३	४०७.९१
६	७.६३	४.८७	६४५	३,१४१	१४३९	१७०२	४११.६६
७	८.१६	४.७६	७३६	३,५०६	१६४०	१८६६	४२९.६६
जम्मा	११६.०४	४.७३	५,३२८	२५,२०३	११,५९५	१३,६०८	२१७.१९

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

नेपाल सरकारको निर्णयअनुसार मिति २०७३/११/२२ गते साविकका गाविसहरू बाघमारे, धनौरी र शान्तिनगर गाँभेर जम्मा ७ वडाहरू कायम गरी शान्तिनगर गाउँपालिका घोषणा गरेको हो। हाल नयाँ संरचना अनुसार यस शान्तिनगर गाउँपालिकाको वडागत जनसंख्याको तुलनात्मक विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा धेरै जनसंख्या वडा नं २ मा रहेको छ जसमा जम्मा जनसंख्या ४,६७० (पुरुष २,२२४ जना र महिला २,४४६ जना) रहेको छ। यस वडाको औसत परिवार आकार ४.९७ र घरधुरी संख्या ९३९ रहेको छ। त्यस्तै सबैभन्दा थोरै जनसंख्या वडा नं.५ मा रहेको छ जसको जनसंख्या २,७८६ (पुरुष १,३०३ जना र महिला १४८३ जना) रहेको छ। यस वडाको घरधुरी संख्या ५५२ र औसत परिवार संख्या ५.०५ रहेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको छ भने उक्त तालिकालाई तल स्तम्भचित्रबाट स्पष्ट देखाईएको छ।

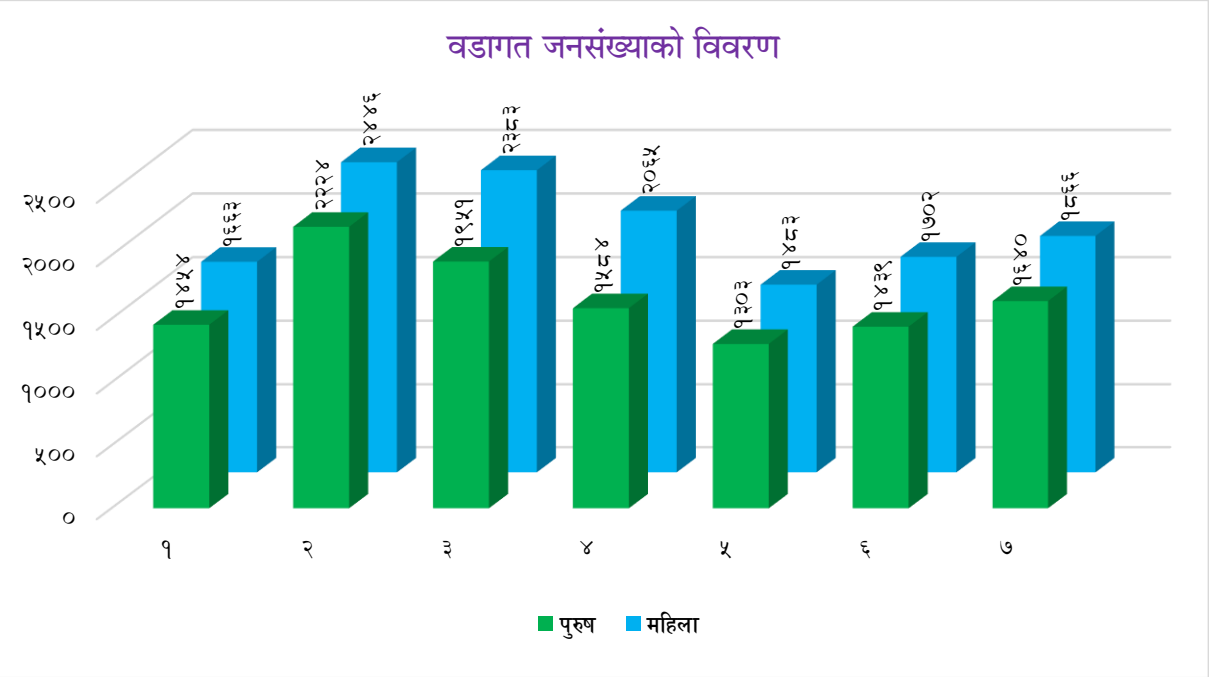

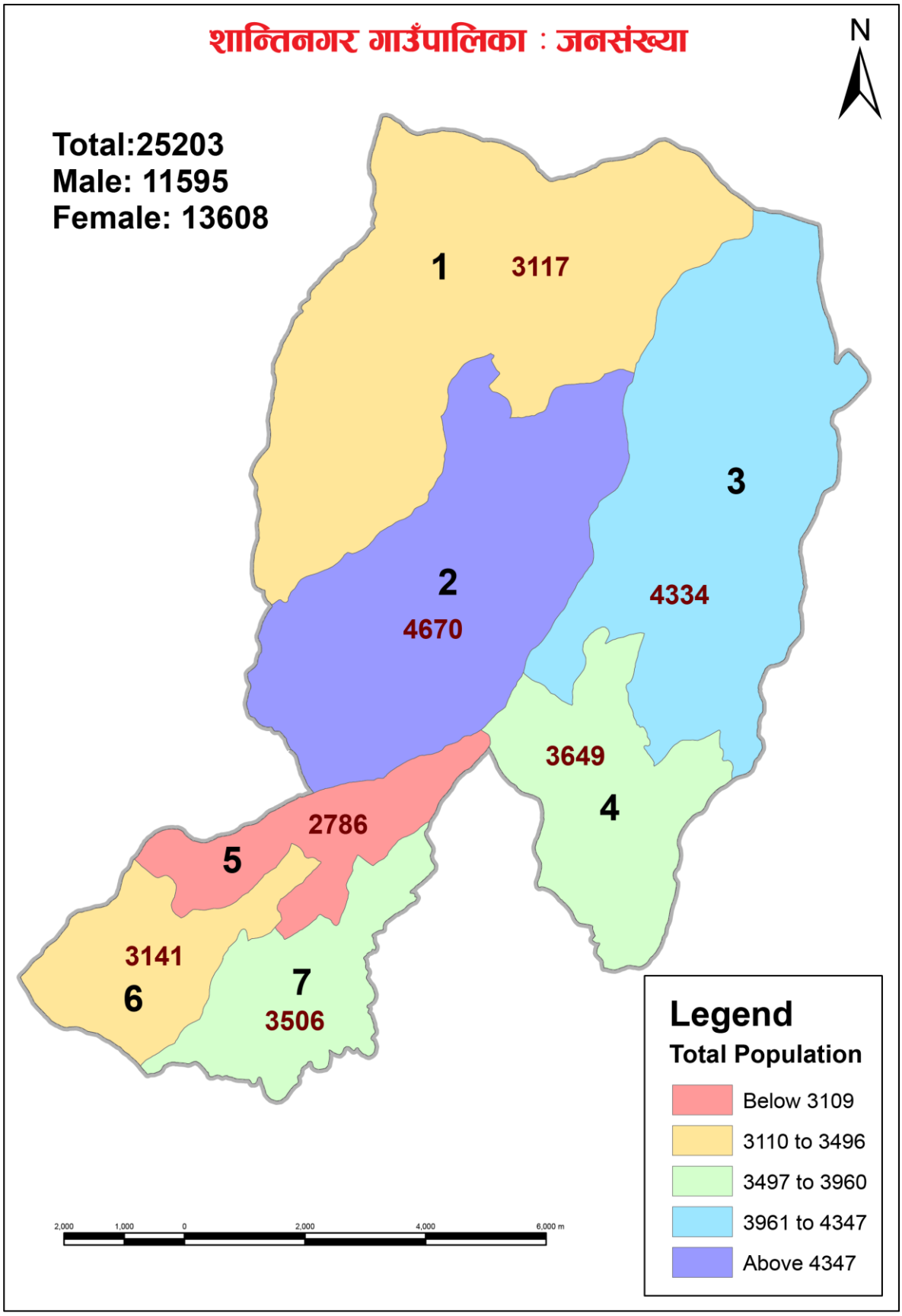

नक्सा नं. १०: गाउँपालिकाका वडागत जनसंख्या विवरण

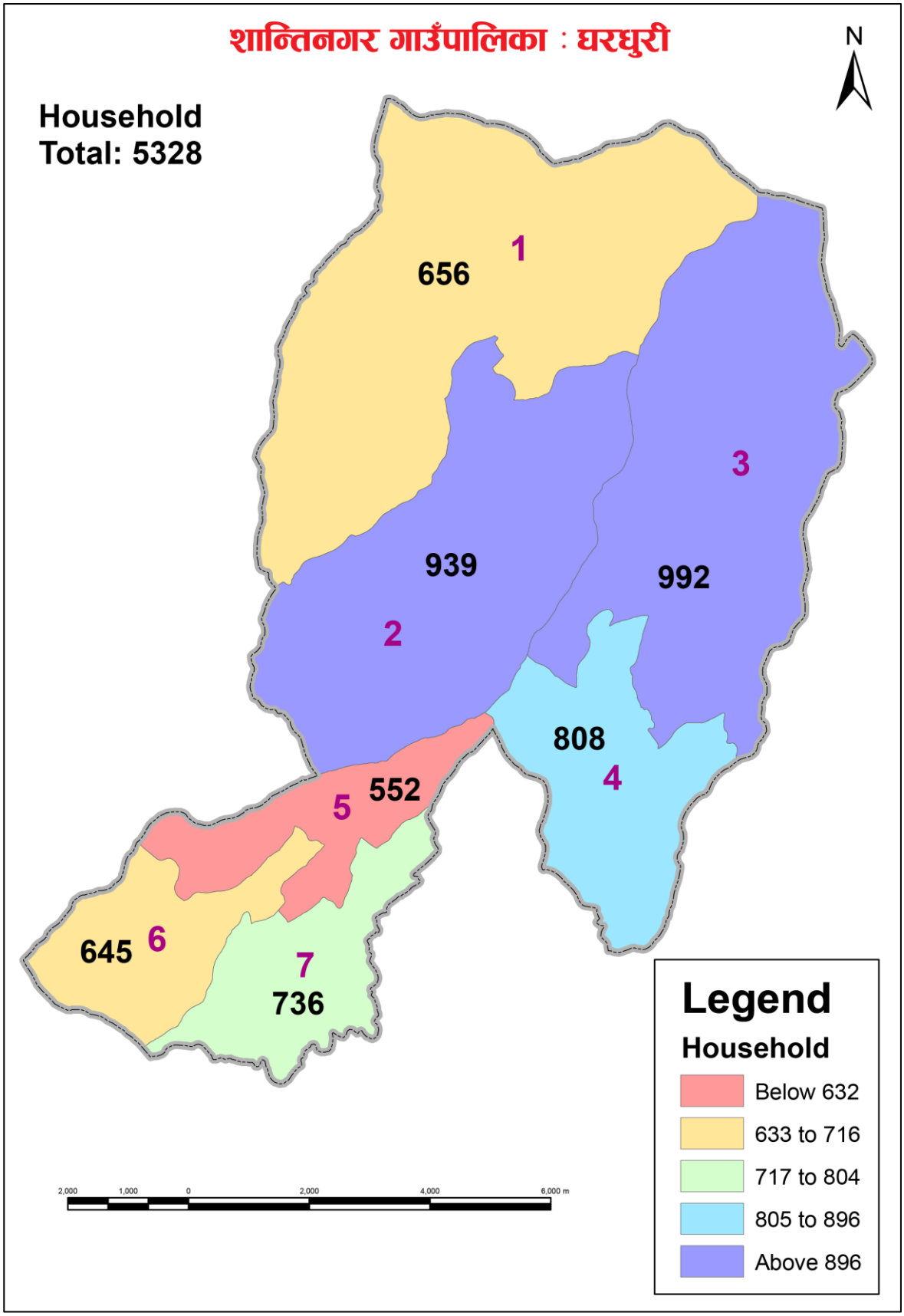

नक्सा नं. ११: गाउँपालिकाका वडागत घरधुरी विवरण

३.३ १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण

वैवाहिक स्थिति भन्नाले विवाह गरेका, विवाह गरेर पनि सम्वन्ध विच्छेद भएका साथै श्रीमान वा श्रीमती गुमाएर एकल भई बसेको अवस्थालाई जनाउँछ । लैङ्गिक आधारमा समाजको वैवाहिक स्थिति असमान देखिन्छ । नेपाली समाजमा महिलाले श्रीमान्को मृत्यु भए पनि विवाह गर्नु हुँदैन भन्ने मान्यता र विधुवालाई हेरिने दृष्टिकोण रुढिवादी र परपरागत रहेको छ । जसले गर्दा समाजमा बहुविवाह तथा विदुर र विधुवाको संख्यात्मक स्थिति असमान देखिन्छ । अझ प्राचीन समयमा सती प्रथा प्रचलनमा रहेको थियो तर १९७७ चन्द्रशमशेरले कानूनीरुपमा कु-प्रथाको रुपमा रहेको सती प्रथाको अन्त्य गरी महिला माथिको अन्यायको जड उठाएका थिए । अझ पनि सती प्रथाको अन्त्य भएता पनि त्यसको अवशेष भई विधुवा महिलाको संख्या पुरुषको संख्या भन्दा दुई गुणा भन्दा बढी देखिन्छ । सामाजिकरुपमा महिला र पुरुषको वैवाहिक स्थिति असमान देखिन्छ यसको साथै यस स्थितिलाई नेपाली समाजमा रहेको पितृसत्तात्मक स्वरुपको प्रतिफल मान्न सकिन्छ । यस शान्तिनगर गाउँपालिकाको वैवाहिक स्थितिको तल विवरणात्मक विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका नं. ८ : १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण

लिङ्ग	कहिल्यै विवाह नभएको	एक विवाह	बहु विवाह भएको	पुनः विवाह भएको	विधवा/विधुर	पारपाचुके भएको	छुट्टिएको	जम्मा
पुरुष	३३७९	४२२६	४३६	५१२	१४४	१५	९	८७२१
महिला	३१२७	६५४३	१८४	३९३	४४३	११	१६	१०७१७
जम्मा	६५०६	१०७६९	६२०	९०५	५८७	२६	२५	१९४३८
प्रतिशत	३३.४७	५५.४०	३.१९	४.६६	३.०२	०.१३	०.१३	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

यस गाउँपालिकामा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेरका व्यक्तिहरूको वैवाहिक स्थितिको अवस्था देखाइएको छ। जसमा १९,४३८ मा गरिएको सर्वेक्षणमा १०,७६९ जना (५५.४० प्रतिशत) एक विवाह गर्नेको संख्या र बहु विवाह गर्ने ६२० जना (३.१९ प्रतिशत) रहेको छ। पुनः विवाह गर्ने ९०५ जना (४.६६ प्रतिशत), विधुवा/विधुर ५८७ जना (३.०२ प्रतिशत), पारपाचुके भएका २६ जना (०.१३ प्रतिशत) र छुट्टिएका २५ जना (०.१३ प्रतिशत) रहेका छन्। गाउँपालिकामा एक विवाह गर्ने महिलाको संख्या एक विवाह गर्ने पुरुषको भन्दा १२.५९ प्रतिशतले बढी रहेको छ भने बहु विवाह गर्ने पुरुषको संख्या ४३६ हुँदा बहु विवाह गर्ने महिलाको संख्या १८४ रहेको देखिन्छ र विदुर पुरुषको संख्या १४४ र विधवा महिलाको संख्या ४४३ रहेको छ। सामाजिकरुपमा महिला र पुरुषको वैवाहिक स्थिति असमान देखिन्छ यसको साथै नेपाली समाजमा रहेको पितृसत्तात्मक प्रभाव देख्न सकिन्छ। यसको विवरणलाई तल वार ग्राफबाट प्रस्तुत गरिएको छ।

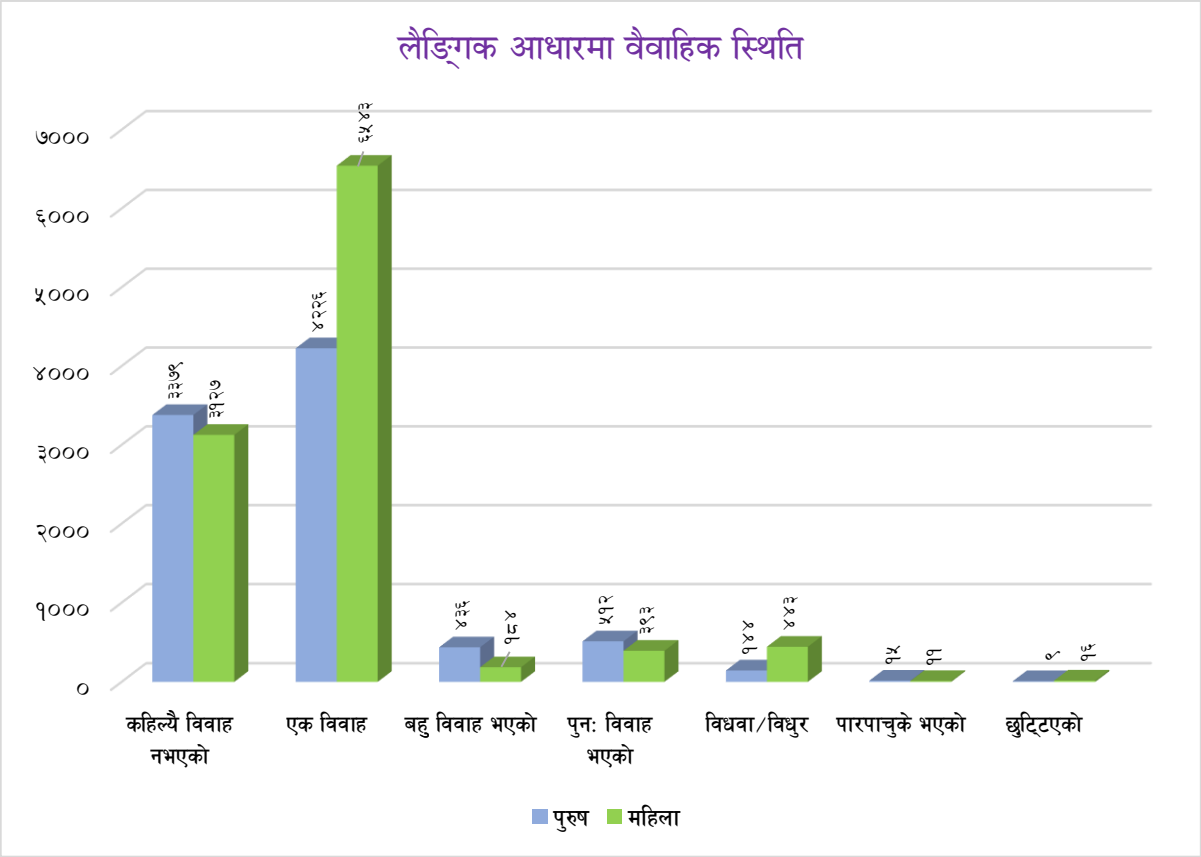

३.४ पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण

कुनै पनि देशले विवाहका लागि कानूनमै न्यूनतम उमेर तोकेको हुन्छ। उक्त उमेर नपुग्दै विवाह गरिन्छ भने त्यसलाई बालविवाहको रुपमा तथा कम उमेरमा गरेको विवाहका रुपमा लिने गरिन्छ। नेपालमा मुलुकी ऐन, (एघारौं संशोधन २०५८) २०२० ले विवाह गर्दा महिला र पुरुषको उमेर बीस वर्ष नपुगी विवाहवारी गर्न नहुने कानूनी व्यवस्था गरेको छ। वर्तमान समयमा शिक्षाको प्रचारप्रसारका कारणले गर्दा व्यक्तिहरूमा विस्तारै चेतनामा अभिवृद्धि हुँदै आएको कारण वालविवाहको चलन घट्दै गइरहेको पाईन्छ। तापनि अझै केही स्थानहरूमा गलत सामाजिक परम्परा र मूल्य मान्यताका कारण नाबालक अवस्थामै विवाह गरिदिने चलन रहेको देखिन्छ। साथै पछिल्लो समयमा इन्टरनेट, टेलिभिजन र मोवाइलमा बालबालिकाको पहूँच वृद्धि भई दुरुपयोग बढेर आफुखुसी विवाह गरेका घटनाहरू पनि सुनिन्छन् ।

राष्ट्रिय जनसाङ्खिक तथा स्वास्थ्य सर्भेक्षणका अनुसार बाल विवाह गर्ने क्रममा १५ देखि १९ वर्षका किशोरीको प्रतिशत तुलनात्मक रुपमा घट्दै गएको देखिन्छ। प्लान नेपाल लगायत अन्य संस्थाहरू मिलेर गरेको अध्ययन प्रतिवेदन सन् २०१२ अनुसार २६.७ प्रतिशत किशोरीहरू र ५.८ प्रतिशत किशोरहरूले बाल विवाह गरेको देखिन्छ। जुन २०६८ को जनसाङ्खिक तथा स्वास्थ्य सर्भेक्षण भन्दा घट्दो क्रममा देखिन्छ।

तालिका नं. ९ : पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण

लिङ्ग	१० वर्ष सम्ममा	१०-१४ वर्ष	१५-१९ वर्ष	२०-२४ वर्ष	२५-२९ वर्ष	३०-३४ वर्ष	३५-३९ वर्ष	४०-४४ वर्ष	४५-५० वर्ष	५० वर्ष माथि	जम्मा
पुरुष	२०	२७१	२५७६	१८६१	५०४	९०	१७	१२	३	१	५,३५५
महिला	७५	११०७	५१६१	११३६	१२१	२३	५	०	१	०	७,६२९
जम्मा	९५	१,३७८	७,७३७	२,९९७	६२५	११३	२२	१२	४	१	१२,९८४
प्रतिशत	०.७३	१०.६१	५९.५९	२३.०८	४.८१	०.८७	०.१७	०.०९	०.०३	०.०१	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

माथिको तालिकामा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेरका विवाहित व्यक्तिहरूको पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण देखाइएको छ। शान्तिनगर गाउँपालिकामा १५ वर्षदेखि १९ वर्षसम्मको उमेर समूहमा विवाह गर्नेको संख्या ७,७३७ अर्थात् सबैभन्दा बढी (५९.५९ प्रतिशत) देखिन्छ भने त्यसपछि २० वर्ष देखि २४ वर्षसम्मको उमेर समूहको संख्या २,९९७ (२३.०८ प्रतिशत) देखिन्छ। तेस्रोमा १० देखि १४ वर्ष उमेरसमूहको संख्या १,३७८ (१०.६१ प्रतिशत) रहेको छ भने १० बर्षसम्मका उमेरसमूहका बालबालिकाको पनि पहिलो विवाह गर्दाको जनसंख्या ९५ (०.७३ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। माथि तालिकाको विस्तृत विवरणलाई तल स्तम्भ चित्रबाट अझ स्पष्ट गरिएको छ।

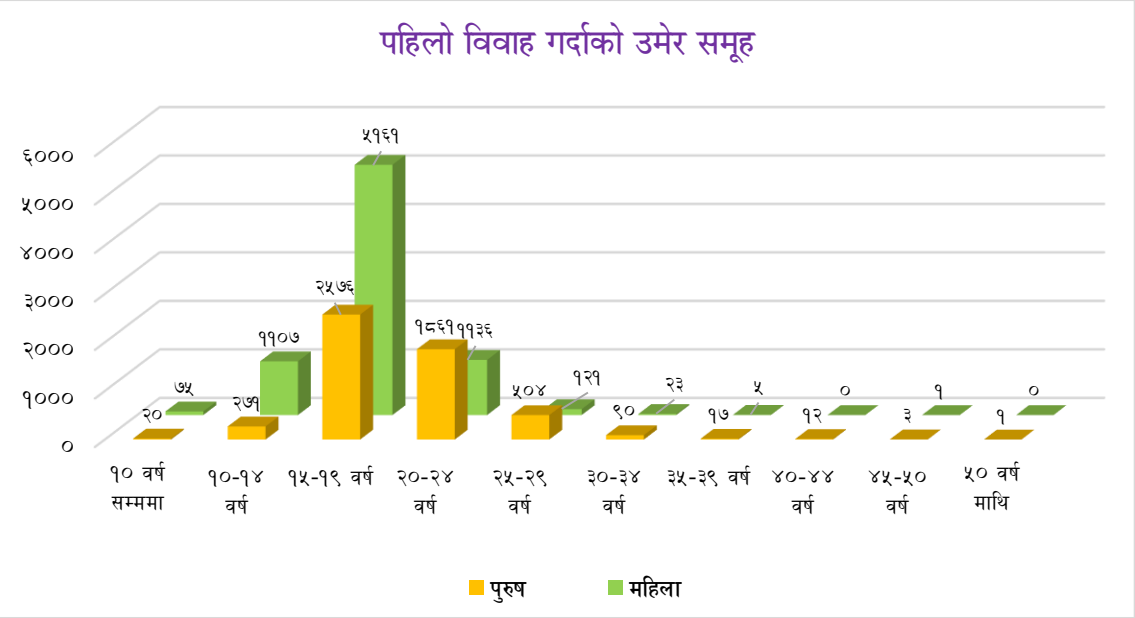

माथि तालिका र स्तम्भलाई अध्ययन गर्दा नेपालमा मुलुकी ऐन, (एघारौं संशोधन २०५८) २०२० ले विवाह गर्दा महिला र पुरुषको उमेर बीस वर्ष नपुगी विवाहवारी गर्न नहुने कानूनी व्यवस्था गरेको छ। यद्यपि शान्तिनगर गाउँपालिकामा ५९.५९ प्रतिशतले १५ वर्षदेखि १९ वर्षमा र १०.६१ प्रतिशतले १० देखि १४ वर्षमा विवाह भइसकेको पाईयो जुन उपयुक्त उमेर अगावै हुनुको साथै नेपालको कानून विपरित भईरहेको छ। अझै पनि गलत सामाजिक परम्परा र मूल्य मान्यताका कारण नाबालक अवस्थामा नै विवाह गरिदिने चलनको साथै पछिल्लो समय आफुखुसी उमेर अगावै विवाह गर्ने प्रवृत्ति रहेको देखिन्छ।

समयको परिवर्तनको दौरान सामाजिक चेतना र शिक्षमा अभिवृद्धि भई २०६८ को आँकडा भन्दा सकारात्मक हुँदै गएको भएतापनि बाल विवाहको अन्त्य भने भएको छैन । विवाहको उपयुक्त उमेर नपुग्दै भएको विवाहले समाजमा विभिन्न समस्याहरू निम्त्याएको कुरालाई हामी नकार्न सक्दैनौम् । यसलाई समाधान गर्न सरकार र सरोकारवालाहरूबाट उचित शिक्षा तथा चेतनामुलक कार्यक्रमको प्रचार प्रसार गरी नियन्त्रण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३.५ उमेर समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. १० : उमेर समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण

उमेर समूह	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत	लैङ्गिक अनुपात
०–४	१२८७	१२७१	२,५५८	१०.१५	१.०१
५–९	१५८७	१६२०	३,२०७	१२.७२	०.९८
१०–१४	१७६४	१७३९	३,५०३	१३.९०	१.०१
१५–१९	१३२१	१६०८	२,९२९	११.६२	०.८२
२०–२४	७९४	१३२७	२,१२१	८.४२	०.६०
२५–२९	६४४	११८९	१,८३३	७.२७	०.५४
३०–३४	६३४	९१७	१,५५१	६.१५	०.६९
३५–३९	६१७	८१८	१,४३५	५.६९	०.७५
४०–४४	५७०	६८९	१,२५९	५.००	०.८३
४५–४९	४९३	५७४	१,०६७	४.२३	०.८६
५०–५४	४८२	४७८	९६०	३.८१	१.०१
५५–५९	४०५	३९५	८००	३.१७	१.०३
६०–६४	३४८	४१०	७५८	३.०१	०.८५
६५–६९	३००	२६९	५६९	२.२६	१.१२
७०–७४	१७३	१५८	३३१	१.३१	१.०९
७५–७९	१०७	८५	१९२	०.७६	१.२६
८०–८४	५०	३९	८९	०.३५	१.२८
८५–८९	१४	१४	२८	०.११	१.००
९०–९४	३	३	६	०.०२	१.००
९५+	२	५	७	०.०३	०.४०
जम्मा	११,५९५	१३,६०८	२५,२०३	१००.००	०.८५

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०११

यस गाउँपालिकामा वि.सं. २०६८ मा ०-१४ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या ९,२६८ (३६.७७ प्रतिशत), १५-४५ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या ११,१२८ (४४.१५ प्रतिशत) छ । काम गर्ने उमेरसमूह १० देखि ५९ वर्षसम्मको जनसंख्या १७,४५८ (६९.२७ प्रतिशत) रहेको छ। लिङ्गको आधारमा हेर्दा पुरुषको जनसंख्या ७,७२४ (४४.२४ प्रतिशत) र महिलाको जनसंख्या ९,७३४ (५५.७६ प्रतिशत) रहेको र यसप्रकार महिला र पुरुषको जनसंख्याको अन्तर ११.५१ प्रतिशत देखिन्छ। ६० वर्ष भन्दामाथि उमेर समूहको संख्या १,९८० (७.८६ प्रतिशत) रहेको छ। तथ्याङ्कले गाउँपालिकामा मानव स्रोतको प्रशस्त मात्रामा सम्भावना रहेको तथ्यलाई देखाउँछ। साथै बालबालिकाको संख्या पनि उच्च हुनुले आउँदा दिनहरूमा पनि यस गाउँपालिकामा मानव स्रोतको कमी नहुने देखाउँछ। जसलाई विस्तृतरुपमा बुझ्न माथिको तालिकालाई तल स्तम्भ चित्रमा देखाइएको छ।

उमेर समूहअनुसार जनसख्याको विवरण

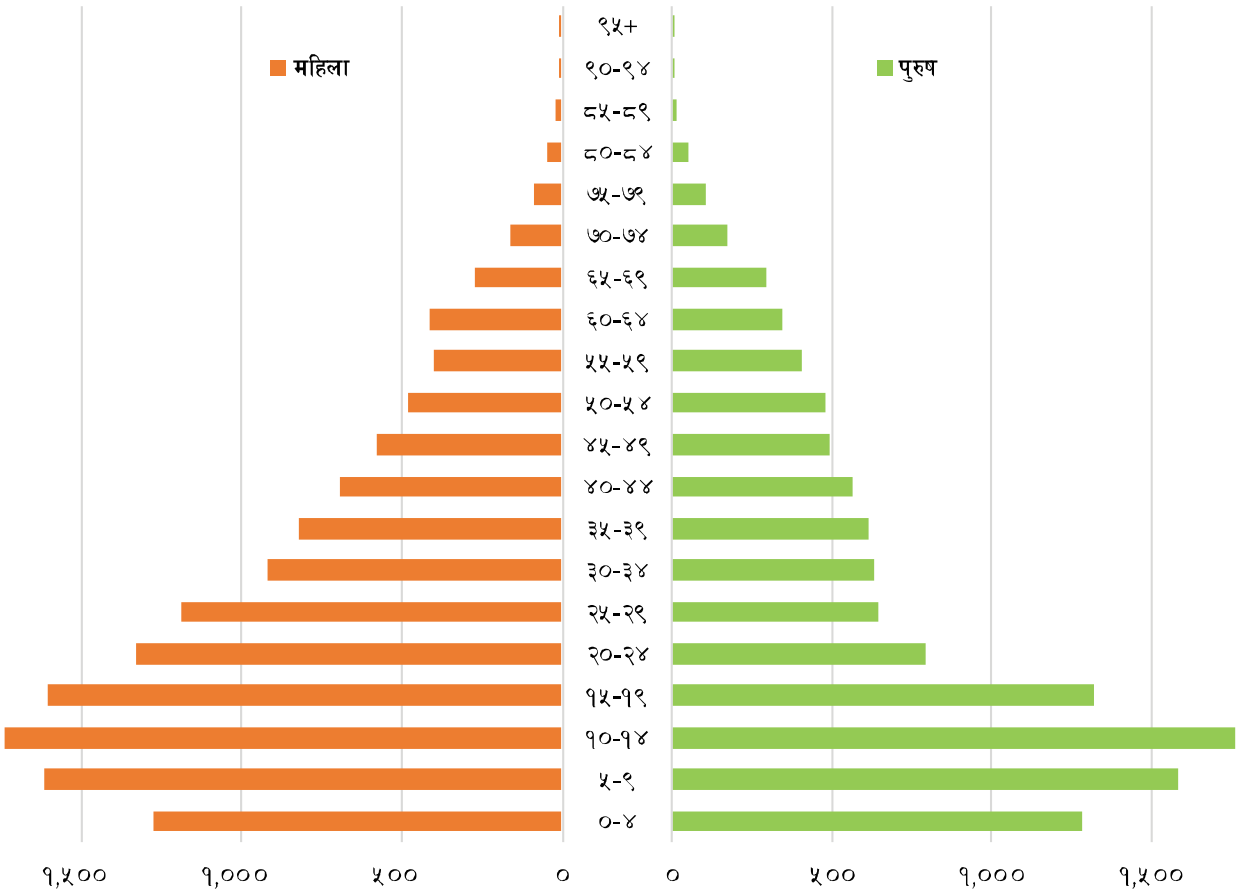

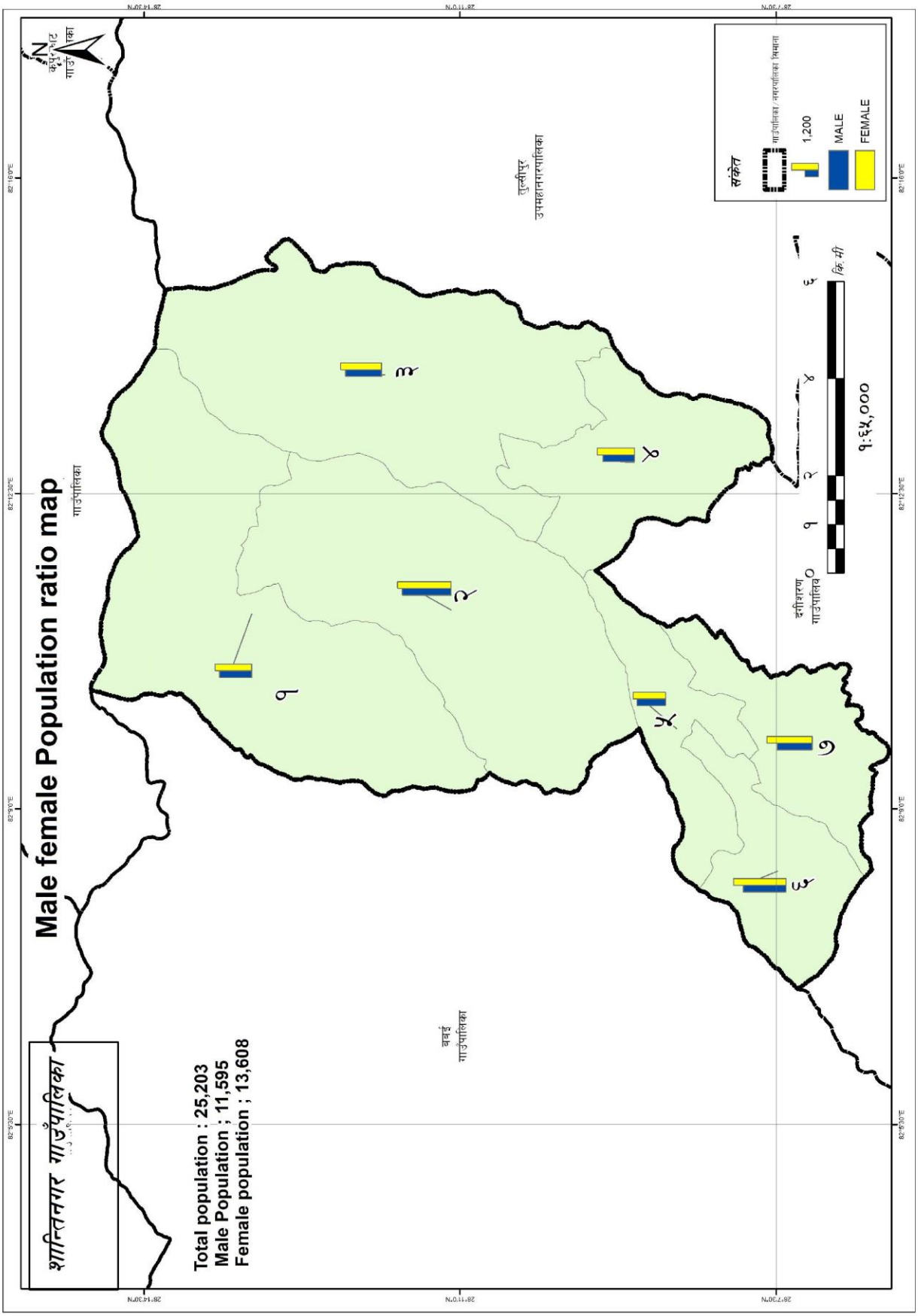

नक्सा नं. १२: गाउँपालिकाको वडागत लैङ्गिक जनसंख्या विवरण

३.६ जातजाती समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण

नेपाल एक बहुभाषी, बहुधार्मिक र बहु जातिय राज्य भएको हुँदा धेरै जातजाति भाषाभाषीहरू रहेका छन् नेपालको कुनै पनि स्थानमा जातजाति, भाषा, संस्कृतिमा एकरुपता पाईँदैन । यस्तै यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा पनि विभिन्न जातजातिहरूको बसोबास रहेको पाइन्छ । ५,३२८ घरधुरीमा रहेको जनसांख्यीक विवरण अनुसार यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्दै आएका विभिन्न जातजातिहरूको विवरणलाई तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ११ : शान्तिनगर गाउँपालिकाको जनसंख्या र जातको विवरण

वडा नं.	जातजाति	जम्मा	प्रतिशत	क्र.सं.	जातजाति	जम्मा	प्रतिशत
१	क्षेत्री	१०,९१८	४३.३२	९	सार्की	२०६	०.८२
२	थारु	४,४४२	१७.६२	१०	मुसलमान	१९७	०७८
३	मगर	३,३८१	१३.४२	११	नेवार	८०	०.३२
४	कामी	२,५३२	१०.०५	१२	वादी	४३	०.१७
५	ब्राम्हण पहाडी	१,८२३	७.२३	१३	जनजाति अन्य	६८	०.२७
६	दमाई/ढोली	५२६	२.०९	१४	दलित अन्य	१७५	०.६९
७	ठकुरी	३७१	१.४७	१५	तराई अन्य	३८	०.१५
८	सन्यासी/दशामी	३६८	१.४६	१६	अन्य	३५	०.१४
जम्मा						२५,२०३	१००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, वि.सं. २०६८

माथिको तालिकामा गाउँपालिकाको सामाजिक संरचनाको दृष्टिकोणबाट विविधतायुक्त रहेको पाईन्छ। पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार दाङ जिल्लामा कुल ६२ किसिमका जातजातिको बसोबास रहेको पाईन्छ भने २१ किसिमका मातृभाषाभाषिहरू बोल्ने गरेको देखिन्छ । यसरी दाङ जिल्लामा अवस्थित शान्तिनगर गाउँपालिकामा विभिन्न जातजाति, समूहअनुसार जनसंख्याको अवस्थालाई हेर्दा सबैभन्दा बढी जाति क्षेत्री १०,९१८ जना (४३.३२%), दोस्रोमा थारु ४,४४२ (१७.६२%) र तेस्रोमा मगर ३,३८१ (१३२.४२%) रहेका छन् भने सबै भन्दा कम वादी जाति ४३ (०.१७%) रहेको देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको छ र तल स्तम्भमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

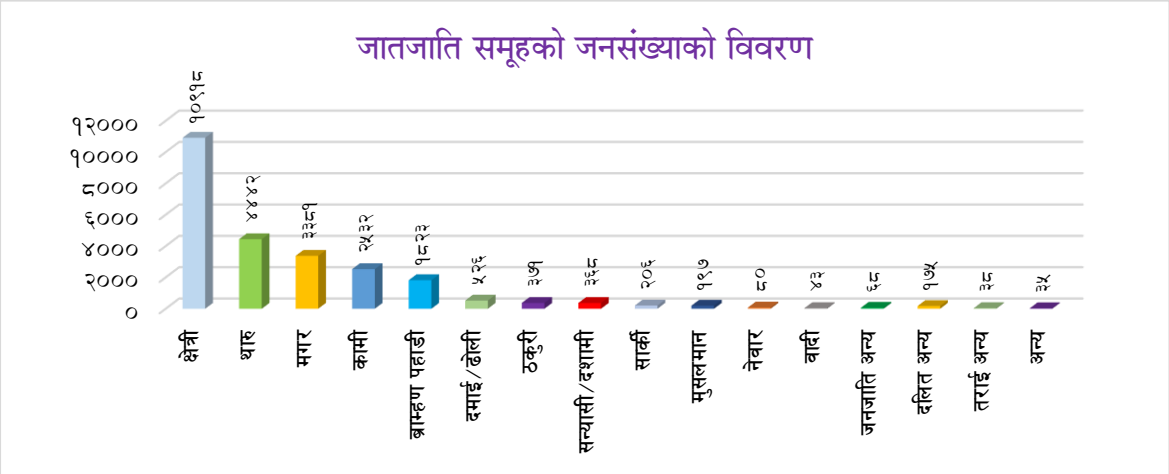

३.७ मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण

नेपाल एक बहु-जाति, बहु-भाषा र बहु-साँस्कृतिक विशेषता बोकेको राष्ट्र हो। त्यसैले यहाँ जात भाषा र संस्कृतिमा विविधता पाईन्छ। नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३ मा देहाय बमोजिम भाषा तथा संस्कृतिको हकको व्यवस्था गरिएको छ।

(१) प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो भाषा प्रयोग गर्ने हक हुनेछ।

(२) प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो समुदायको सांस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुन पाउने हक हुनेछ।

(३) नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति, सांस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संवर्धन र संरक्षण गर्ने हक हुनेछ।

यसै अनुरुप यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूले बोल्ने विभिन्न मातृभाषाहरूमा विविधता रहेको पाइन्छ। गाउँपालिकामा विशेषत नेपाली, थारु, मगर, छन्त्याल, खाम लगायतका भाषा बोल्ने गरेको देखिन्छ। यसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. १२ : मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण

क्र.सं.	भाषा	जम्मा	प्रतिशत	क्र.सं.	भाषा	जम्मा	प्रतिशत
१	नेपाली	२०,४०५	८०.९६	७	भोजपुरी	२	०.०१
२	थारु	४,२५२	१६.८७	८	मैथिली	१	०.००
३	मगर	४९५	१.९६	९	उल्लेख नगरिएको	८	०.०३
४	छन्त्याल	२४	०.१०	१०	साङ्केतिक भाषा	६	०.०२
५	खाम	६	०.०२		जम्मा	२५,२०३	१००.००
६	हिन्दी	४	०.०२				

स्रोत : शान्तिनगर दर्पण २०७१

माथिको विवरणलाई हेर्दा यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूले बोल्ने विभिन्न मातृभाषाहरूमा विविधता रहेको पाईन्छ। मातृभाषाअनुसार जनसंख्याको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा यस गाउँपालिकामा सबैभन्दा बढी क्षेत्री जातिको बसोबास रहेको हुँदा नेपाली भाषा नै बोल्नेहरूको संख्या सबैभन्दा बढी अर्थात २०,४०५ (८०.९६ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। दोस्रोमा थारु भाषा ४,२५२ (१६.८७ प्रतिशत), तेस्रोमा मगर बोल्ने संख्या ४९५ (१.९६ प्रतिशत) रहेको पाईन्छ। यसैगरी छन्त्याल बोल्नेहरूको संख्या २४ (०.१० प्रतिशत) रहेको छ भने खाम, हिन्दी, भोजपुरी, मैथिली, सांकेतिक भाषा बोल्नेहरूको संख्या क्रमश ६, ४, २, १, ६ जना रहेका छन्। गाउँमा सबै आ-आफ्ना मातृभाषा बोल्नेहरूले समेत सरकारी भाषाको रुपमा नेपाली भाषालाई राम्ररी बोल्ने र बुझ्ने गरेको देखिन्छ। यसलाई तल स्तम्भ चित्रबाट प्रष्ट्याईएको छ।

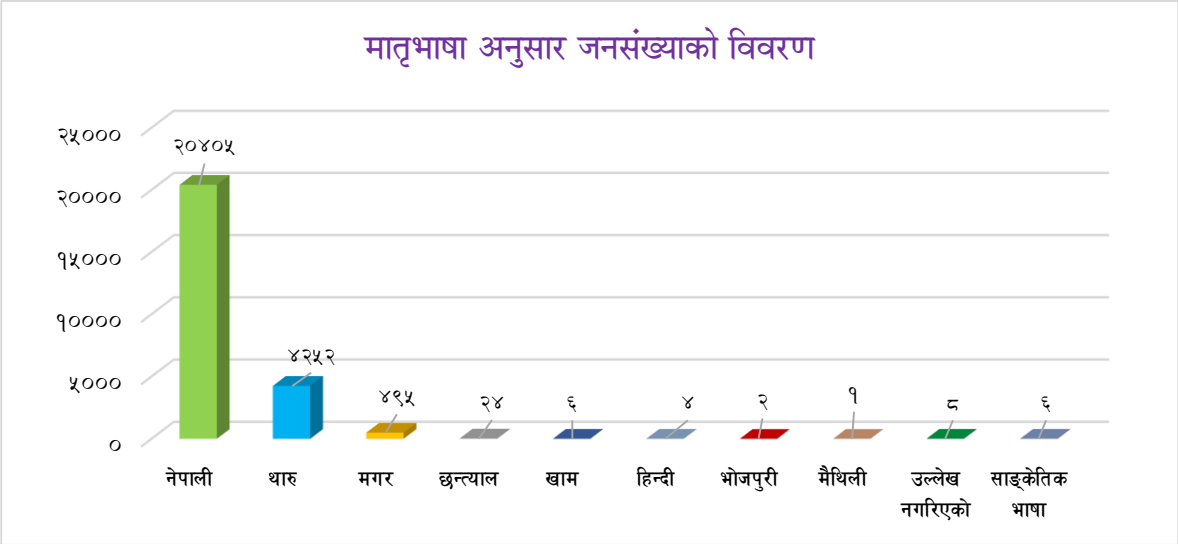

क) आदिवासी

आदिवासी/जनजाती उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन २०५८ अनुसार आदिवासी जनजाती भन्नाले आफ्नो मातृभाषा र परम्परागत रीतिरिवाज, छुट्टै साँस्कृतिक पहिचान, छुट्टै सामाजिक संरचना र लिखित वा अलिखित इतिहास भएका ५८ जाति वा समुदायलाई बुझिन्छ।

यस गाउँको कुल जनसंख्या २५,२०३ मध्ये ३१.६३ प्रतिशत (७,९७१ जना) जनसंख्या आदिवासी (थारु, मगर, नेवार आदि) रहेको छ। जसमा सबैभन्दा बढी थारु जातिको संख्या ४,४४२ (१७.६२ प्रतिशत) जनसंख्या रहेको पाईन्छ। मुख्यत: कृषि पेशामा संलग्न यी समुदायमा साक्षरता प्रतिशत तुलनात्मक रुपमा न्यून रहेको छ। एकातर्फ बाल विवाह, बच्चा जन्मनु पूर्व नै मगनी गर्ने विवाह, गुरुवा (धामी, झाक्री) प्रथा जस्ता सामाजिक प्रथाहरू यस समुदायमा हालसम्म आंशिक रुपमा भएपनि कायमै रहेको पाईन्छ भने अर्कातर्फ यी जनजातीहरूको आफ्नो मौलिक संस्कृतिलाई भने अद्यावधि बचाई राखेको पाईन्छ। यी समुदायद्वारा शान्तिनगर गाउँपालिकाको मौलिक संस्कृतिलाई जिवन्त राख्न सहयोग पुगेको छ। यस समुदायबाट जनप्रतिनिधिको रुपमा हाल निर्णायक तहमा केही मात्रामा सहभागिता देखिएको छ। यस गाउँपालिका भिषण मलेरियादेखि हिंस्रक जनावरहरूसँग झण्डै आधा शतकदेखि संघर्ष गर्दै शान्तिनगरको विकास निर्माणमा हात पाखुरी चलाउदै आएको यो समुदाय अहिले आएर सामाजिक, राजनैतिक र आर्थिक विकासको दृष्टिकोणले समेत त्रमश अगाडि बढ्दै गएको देखिन्छ। शान्तिनगर गाउँपालिकाको विकासको लागि यो समुदायलाई अहिलेको अवस्थाबाट माथि उठाउन विशेष पहल गर्नु पर्ने अवस्था देखिन्छ।

ख) सिमान्तकृत उत्पीडित र अल्पसंख्यक समुदाय

नेपालको संविधान (२०७२) को भाग ३४ को धारा ३०६ को (ड) मा सिमान्तकृत जनसंख्या भन्नाले राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक रुपले पछाडि पारिएका, विभेद र उत्पीडन तथा भौगोलिक विकटताको कारणले सेवा सुविधाको उपभोग गर्न नसकेका वा त्यसबाट वञ्चित रहेका संघिय कानून बमोजिमको मानव विकासको स्तर भन्दा न्यून स्थितिका समुदाय भनेर परिभाषित गरेको छ।

जातजातिको हिसावले शान्तिनगर गाउँपालिकामा चौथो ठुलो समुदायको रुपमा रहेको उत्पीडितहरूले लगभग १३.६५ प्रतिशत (३,४३९ जना) हिस्सा ओगटेको छ। सामाजिक विभेदका रुपमा छुवाछुत जस्तो अमानवीय भेदभाव भोगिरहेको यो समुदायले राजनितिक, आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा समेत उपेक्षित हुनु परेको छ। यस समुदायका आधारभूत र माध्यमिक तहमा अध्ययन छात्र छात्राहरूको संख्या भने तुलनात्मक रुपमा कम रहेको छ। परम्परागत शिल्पको धनी यो समुदायले आफ्नो सिपलाई आर्थिक विपन्नता र सामाजिक उपेक्षाका कारण पनि अघि बढाउन नसकेको पाईन्छ। मुलुकी ऐन २०२० को कानूनी व्यवस्था अन्तर्गत जातिय छुवाछुतलाई कानूनी अपराधको रुपमा परिभाषित गरिएको झण्डै ५ दशक भएपनि उत्पीडित र उपेक्षित समुदायले अद्यापि उपेक्षित हुनुपरेको देखिन्छ । निजामती सेवा र गैर सरकारी सेवामा पनि यो समुदायको उपस्थिति अत्यन्तै न्यून छ। त्यसै गरी राजनितिक क्षेत्रमा २०४६ साल यता यो समुदायले आफ्ना सामुदायिक संगठनहरू समेत निर्माण गरेको पाईन्छ। राजनितिक नेतृत्वमा भने सीमित व्यक्तिहरूमात्र यस समुदायको प्रतिनिधित्व गरिरहेका छन्। यस समुदायका अधिकांश व्यक्तिहरू अदक्ष र अर्धदक्ष जनशक्ति कै रुपमा ज्याला, मजदुरी गरेर जीवनयापन गरिरहेको पाईन्छ। शान्तिनगरको विकासको लागि यो समुदायलाई अहिलेको अवस्थाबाट माथि उठाउन विशेष अभियानको नै थालनी गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ।

३.८ धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण

नेपालमा धार्मिक स्वतन्त्रता र विविधता रहेको छ अझै विधिवतरुपमा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३, ले मिति २०६३ जेठ ४ गते पुर्नस्थापित संसदको ऐतिहासिक घोषणाले नेपाललाई एक धर्म निरपेक्ष राष्ट्रको रुपमा घोषणा गरेको छ । त्यस्तै नेपालको संविधान २०७२ को प्रस्तावनामा नेपाललाई एक बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधतायुक्त विशेषतालाई आत्मसात् गरी विविधताबीचको एकता, सामाजिक सांस्कृतिक ऐक्यबद्धता, सहिष्णुता र सद्भावलाई संरक्षण एवं प्रवर्धन गर्दै; वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैंगिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गर्ने उल्लेख गरिएको छ । फलस्वरुप नेपालमा धार्मिक स्वतन्त्रता र सौहार्दता रहेको पाईन्छ । यस शान्तिनगर गाउँपालिका धर्म अनुसारको जनसंख्याको वितरणलाई तल दिईएको छ ।

तालिका नं. १३ : धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण

धर्म	हिन्दु	बौद्ध	क्रिश्चियन	इस्लाम	बहाई	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
संख्या	२४३९६	३४२	२४६	१९७	१	२१	२५२०३
प्रतिशत	९६.८०	१.३६	०.९८	०.७८	०.००	०.०८	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

माथिको तालिकामा शान्तिनगर गाउँपालिकाको धर्मगत जनसंख्याको तथ्यांकलाई देखाइएको छ । धार्मिक दृष्टिकोणले हेर्दा यस गाउँपालिकामा अधिकांश हिन्दु धर्मावलम्बीहरू रहेका छन्। पछिल्लो जनगणना अनुसार यहाँको कुल जनसंख्या २५,२०३ जनामा ९६.८० प्रतिशत (२४,३९६ जना) हिन्दु, १.३६ प्रतिशत (३४२ जना) बौद्धधर्मावलम्बीहरू, ०.९८ प्रतिशत (२४६ जना) क्रिश्चियन, ०.७८ प्रतिशत (१९७ जना) इस्लाम, बहाई

धर्मावलम्बीहरू १ जना रहेको पाईन्छ। यस तथ्याङ्कबाट गाउँपालिकामा धार्मिक संरचनाको दृष्टिकोणबाट विविधतायुक्त रहेको देखिन्छ ।

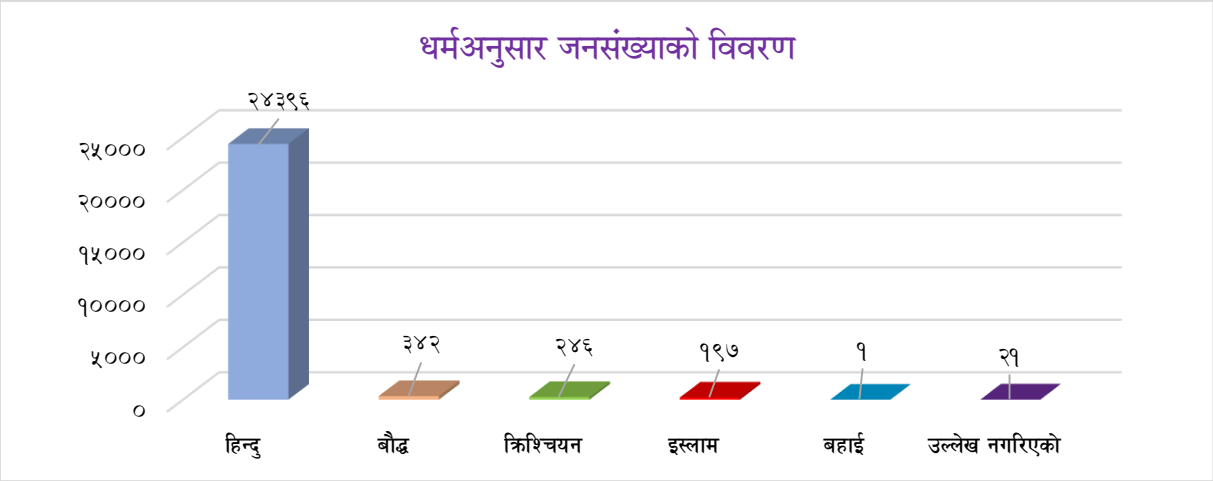

३.९ परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण

तालिका नं. १४ : परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण

वडा नं.	निजी	भाडा	संस्थागत	अन्य	जम्मा
१	६४७	४	१	४	६५६
२	९२१	५	०	१३	९३९
३	९७६	९	१	६	९९२
४	७८०	२५	०	३	८०८
५	५३५	१	०	१६	५५२
६	५७५	१५	०	५५	६४५
७	७२०	६	०	१०	७३६
जम्मा	५१५४	६५	२	१०७	५,३२८
प्रतिशत	९६.७३	१.२२	०.०४	२.०१	१००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

माथिको तालिकामा शान्तिनगर गाउँपालिकामा परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण देखाइएको छ। यस गाउँपालिकामा जम्मा ५,३२८ घरधुरीहरूमध्ये आफ्नो स्वामित्वमा रहेको घरधुरी संख्या ५,१५४ (९६.७३ प्रतिशत), भाडामा बस्ने घरधुरी संख्या ६५ (१.२२ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ । त्यस्तै संस्थागत घरधुरी २ (०.०४ प्रतिशत) र अन्य घरधुरीको संख्या १०७ (२.०१ प्रतिशत) रहेका छन्। जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको छ भने तल स्तम्भ चित्रमा देखाईएको छ ।

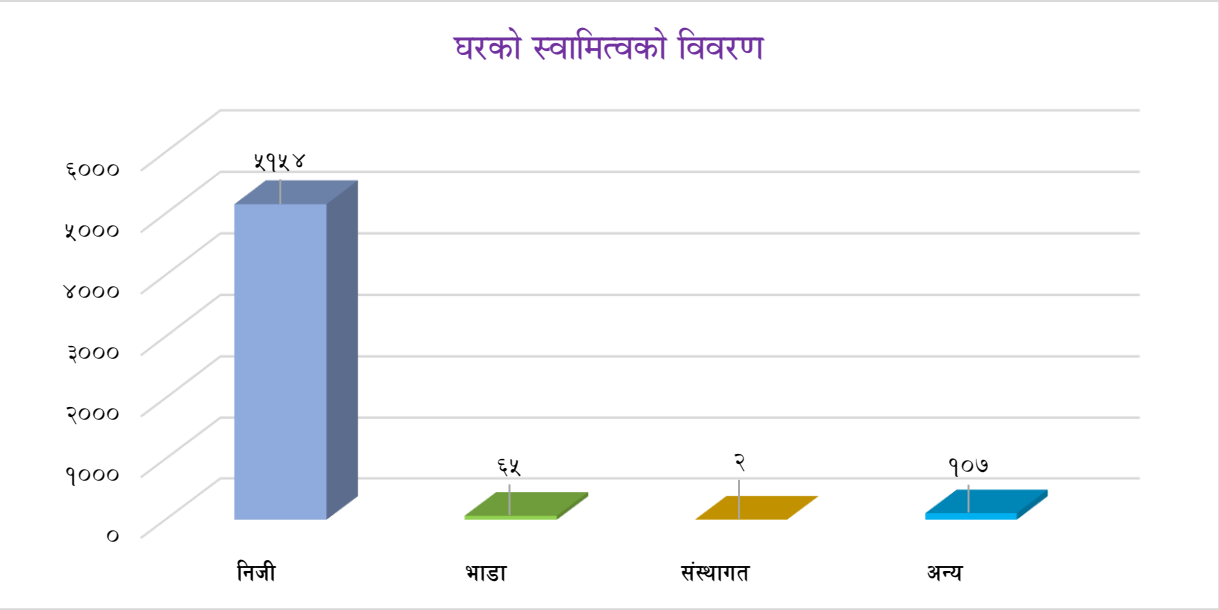

३.१० घरमूलीको लैङ्गिक विवरण

चौधौं योजनामा उल्लेख भए अनुसार नेपालमा महिला घरमूली २५.७ प्रतिशत, सम्पतिमाथि महिलाको स्वामित्व २६ प्रतिशत, महिला साक्षरता दर ५७.४ प्रतिशत र श्रम सहभागिता दर ५४ प्रतिशत रहेको छ। यसै तथ्यांकलाई आधार मानी स्थानिय सरकारको रुपमा गठित गाउँपालिका/नगरपालिकाको महिला घरमूलिको विवरण उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. १५ : घरमुलीको लैङ्गिक विवरण

वडा	१	२	३	४	५	६	७	जम्मा	प्रतिशत
पुरुष	४७२	७१६	६३६	५१३	४२०	४२८	५५४	३,७३९	७०.१८
महिला	१८४	२२३	३५६	२९५	१३२	२१७	१८२	१,५८९	२९.८२
जम्मा	६५६	९३९	९९२	८०८	५५२	६४५	७३६	५,३२८	१००.००

श्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

२०६८ को केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको नतिजाअनुसार जम्मा ५,३२८ घरधुरी संख्या रहेको यस गाउँपालिकामा ७०.१८ प्रतिशत घरमा पुरुषहरू नै घरमुली भएर घरको मुख्य जिम्मेवारी लिइएको पाईन्छ भने सानो हिस्सामा करिव तीन भागको एक भाग मात्र २९.८२ प्रतिशत महिलाहरू घरमुली भई घरको मुख्य जिम्मेवारी लिइएको देखिन्छ। यो अवस्था समग्र देशको अवस्थासंग मिल्दोजुल्दो नै देखिन्छ। लैङ्गिक आधारमा घरमुलीको संख्यामा पुरुष र महिलाको बीचमा ठूलो अन्तर देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

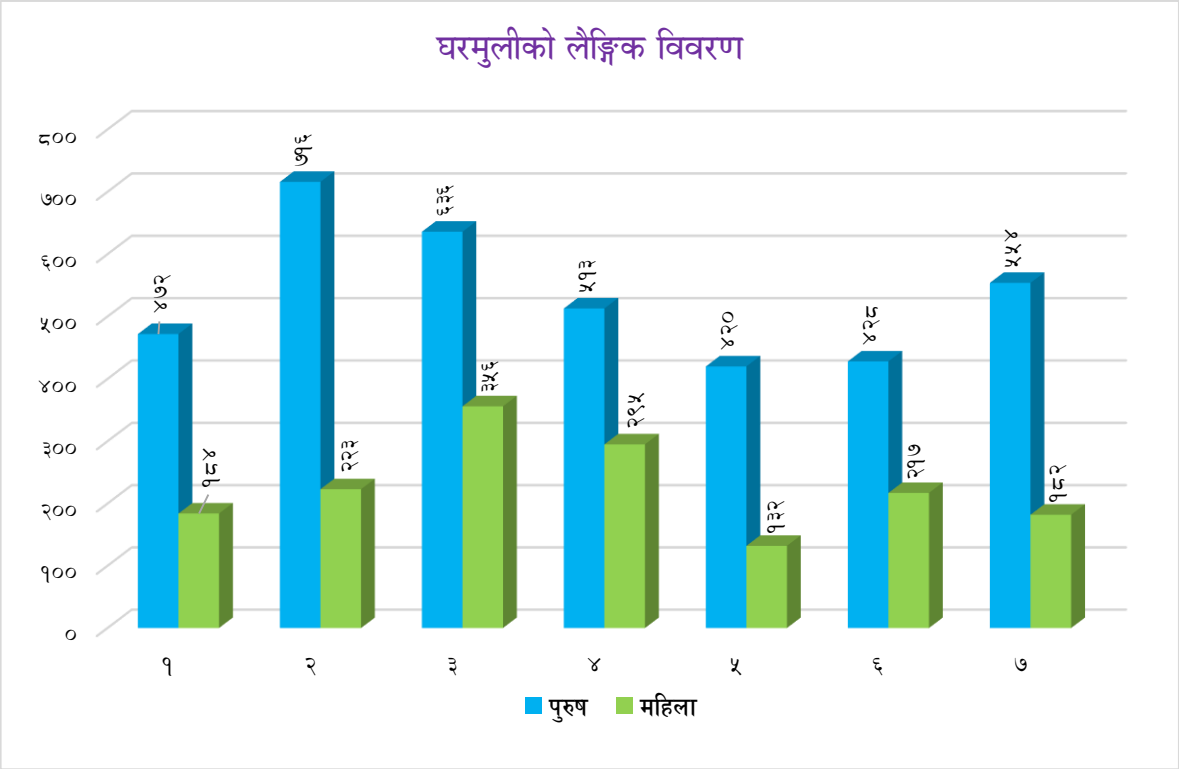

३.११ महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण

तालिका नं. १६ : महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण

वडा नं.	१	२	३	४	५	६	७	जम्मा	प्रतिशत
भएको	४२	८५	८५	१२३	६२	५६	२०३	६५६	१२.३१
नभएको	६१०	८५२	९०३	६८३	४९०	५६८	५३२	४,६३८	८७.०५
उल्लेख नगरिएको	४	२	४	२	०	२१	१	३४	०.६४
जम्मा	६५६	९३९	९९२	८०८	५५२	६४५	७३६	५,३२८	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

माथिको तालिकामा शान्तिनगर गाउँपालिकामा महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण देखाइएको छ। जसमा महिलाको स्वामित्वमा नभएको घरधुरी संख्या ४,६३८ (८७.०५ प्रतिशत) र स्वामित्व भएको घरधुरी संख्या ६५६ (१२.३१ प्रतिशत) रहेको छ भने उल्लेख नगरिएको घरधुरी संख्या ३४ (०.६४ प्रतिशत) रहेको छ । माथिको विवरण हेर्दा सामाजिक परिवर्तनसँगै लैङ्गिक समानतामा उल्लेख्य सुधार हुन सकिरहेको छैन । तथापी केही हदसम्म राज्यमा महिला सशक्तिकरण तथा महिला अधिकारको बहस भईरहदा अझै लैङ्गिक समानताको पक्षमा अभियान चलाउनु पर्ने देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकाले देखाउछ। यस विवरणलाई तल स्तम्भचित्रमा पनि प्रस्तुत गरीएको छ।

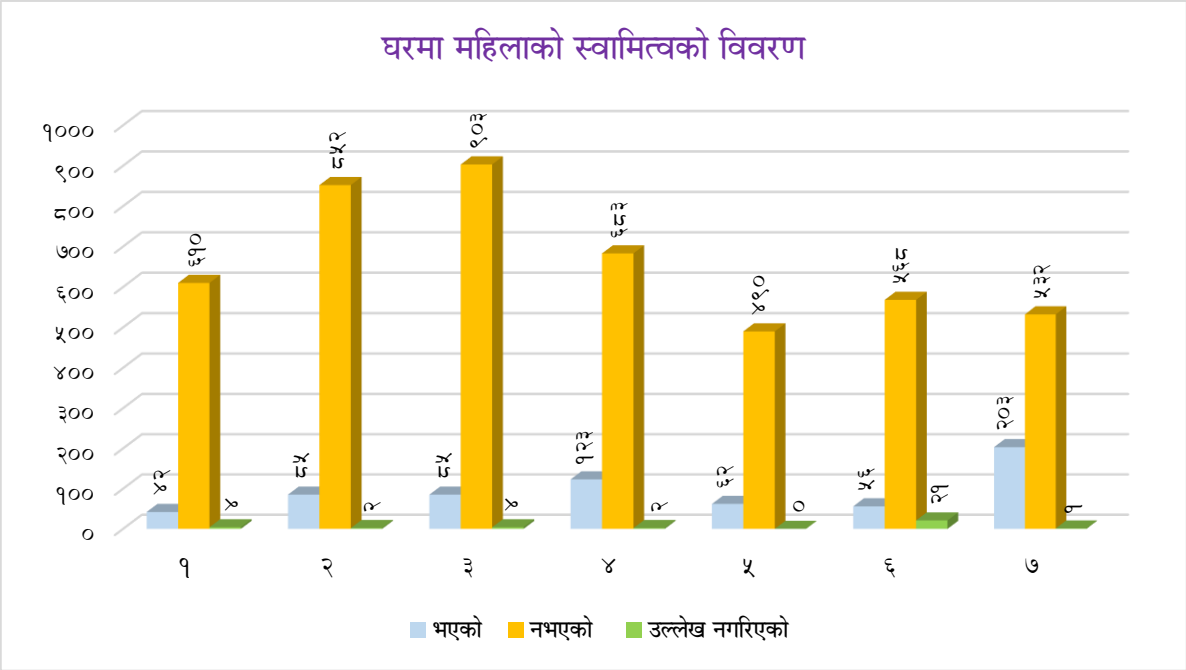

माथिको विवरण र स्तम्भलाई हेर्दा स्वामित्वको असमान स्थिति रहेको छ । शान्तिनगर गाउँपालिकाको यो विवरणले आजको समयमा पनि लैङ्गिक असमानताको चरम स्थिति चित्रण गर्दछ । घरमा महिलाको स्वामित्व पुरुषको तुलनामा अत्यन्तै कम रहेको देखिन्छ । यस्तो खालको अन्तरलाई कम गर्न राज्यले विशेष खालका कार्यक्रमहरू ल्याउनु पर्ने तथा जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३.१२ महिलाका नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण

तालिका नं. १७ : महिलाको नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण

वडा नं.	१	२	३	४	५	६	७	जम्मा	प्रतिशत
भएको	४६	१७२	२६२	२३४	१३५	१८१	२०३	१,२३३	२३.१४
नभएको	६०६	७६५	७२६	५७२	४१७	४४३	५३२	४,०६१	७६.२२
उल्लेख नगरिएको	४	२	४	२	०	२१	१	३४	०.६४
जम्मा	६५६	९३९	९९२	८०८	५५२	६४५	७३६	५,३२८	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा जग्गामा महिलाको स्वामित्व भएको विवरण अनुसार जग्गामा स्वामित्व भएको महिलाको घरधुरी संख्या १,२३३ (२३.१४ प्रतिशत) र जग्गामा स्वामित्व नभएको महिलाको घरधुरी संख्या ४,०६१ (७६.२२ प्रतिशत) रहेको छ । विवरणले घरमा महिलाको स्वामित्वभन्दा तुलनात्मकरुपमा जमिनमा महिलाको स्वामित्व केही बढी देखिन्छ । माथिको तालिकालाई तल स्तम्भ चित्रबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

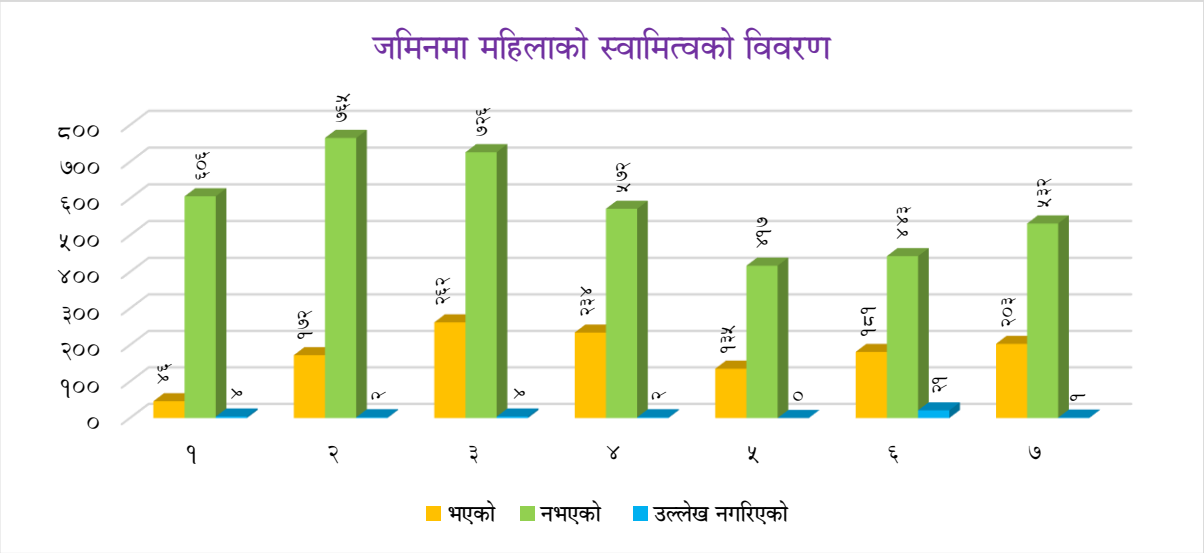

माथिको विवरण र स्तम्भलाई अध्ययन गर्दा महिला समानता कायम गर्न नेपाल सरकारले भूमि सम्बन्धी कारोबार गर्दा महिलाको नाममा रजिष्ट्रेशन पास गर्दा केही छुट दिएको छ यसले जमिनको स्वामित्वमा केही परिवर्तन भएको पाईन्छ । घरमा महिलाको स्वामित्व १२.३१ प्रतिशत रहेकोमा जमिनमा २३.१४ प्रतिशत रहेको छ । यसको प्रमुख कारण सरकारले जमिन सम्बन्धी लागू गरेको नीति पनि हो । यद्यपि लैङ्गिक आधारमा जग्गाको स्वामित्व पुरुषको तुलनामा महिलाको अत्यन्त कम देखिन्छ । यस ठुलो अन्तरलाई कम गर्न विशेष खालका महिला केन्द्रित कार्यक्रमहरू ल्याउनु पर्ने देखिन्छ, जसले नेपालको विकासमा तगारो बनेर रहेको लैङ्गिक असमानताले सुधारको बाटो पहिल्याउन सकोस् ।

३.१३ अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण

लामो समयसम्म विशेष काम अध्ययन, व्यवसाय वा अन्य प्रयोजनको लागि आफ्नो स्थायी वासस्थान छोडी अन्यत्र रहने जनसंख्याको हिस्सालाई अनुपस्थित जनसंख्या भनिन्छ । तसर्थ यस्तो जनसंख्या मुल थलोमा अनुपस्थित रहने भएकोले त्यसलाई अनुपस्थित जनसंख्याको रुपमा तथ्याङ्कमा देखाउने गरिन्छ । यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा रहेको अनुपस्थित घरधुरीको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. १८ : अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण

जनगणना वर्ष	जम्मा घरधुरी	अनुपस्थित घरधुरी	जम्मा
२०६८	५३२८	१८७१	२५९४
प्रतिशत		३५.१२	१०.२९

श्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०११

अनुपस्थित घरधुरी संख्या ३५.१२ प्रतिशत अर्थात १,८७१ घरधुरी अनुपस्थिति रहेको देखिन्छ । जसमा कुल जनसंख्याको १०.२९ प्रतिशत (२,५९४) जनसंख्या अनुपस्थित रहेको छ । दाङ जिल्लाको कुल जनसंख्याको ५.६५ प्रतिशत (७७७२ जना) जनसंख्या अनुपस्थित देखिन्छ।

३.१४ बाहिरी गारोको आधारमा घरको बनोटको विवरण

तालिका नं. १९ : बाहिरी गारोका आधारमा घरको बनोटको विवरण

वडा नं.	१	२	३	४	५	६	७	जम्मा	प्रतिशत
माटोको जोडाइ भएको इँटा/ढुङ्गा	५२६	४६४	७१८	८१	१५९	६२५	४३५	३,००८	५६.४६
सिमेन्टको जोडाइ भएको इँटा/ढुंगा	६	१५	१३	१३	१५	११	३	७६	१.४३
काठ/फल्याक	३	५	४	१	२	०	६	२१	०.३९
बाँसजन्य सामग्री	०	१	४	१	१	१	३	११	०.२१
काँचो इँटा	९९	४४३	२२२	६१०	३३६	२	२४०	१,९५२	३६.६४
अन्य	१९	२	३०	१०१	३६	६	४७	२४१	४.५२
उल्लेख नगरिएको	३	९	१	१	३	०	२	१९	०.३६
जम्मा	६५६	९३९	९९२	८०८	५५२	६४५	७३६	५,३२८	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

माथिको तथ्यांकलाई हेर्दा यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा परिवारले प्रयोग गरेको घरको बाहिरी गारोको आधारमा माटोको जोडाइ इँटा तथा ढुंगाबाट बनेको सबैभन्दा धेरै घरधुरी संख्या ३,००८ (५६.४६ प्रतिशत) छ भने दोस्रोमा काँचो इँटाबाट बनेको घरधुरी संख्या १,९५२ (३६.६४ प्रतिशत), तेस्रोमा सिमेन्टको जोडाई भएको ईटा तथा ढुङ्गाबाट बाहिरी गारो बनेको घरधुरी संख्या ७६ (१.४३ प्रतिशत) र चौथोमा काठ तथा फल्याकबाट बाहिरी गारो बनेको घरधुरी संख्या २१ (०.३९ प्रतिशत) रहेको छ । जसको विस्तृत विवरणलाई माथिको तालिका तथा तल स्तम्भ चार्टबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

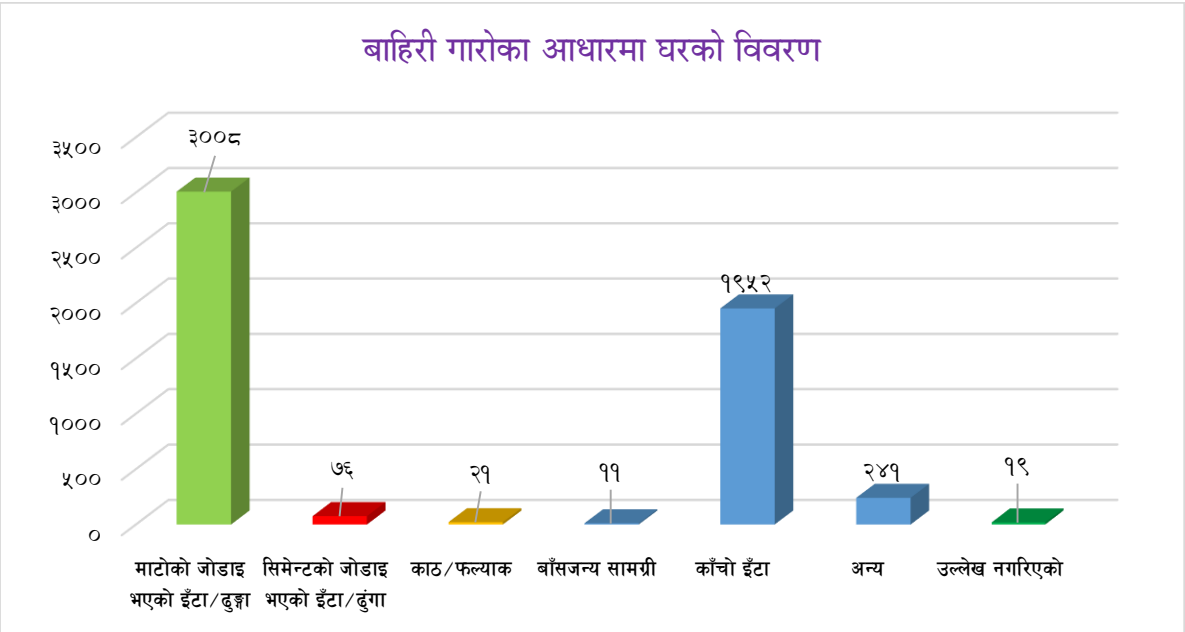

३.१५ छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण

तालिका नं. २० : छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण

वडा नं.	१	२	३	४	५	६	७	जम्मा	प्रतिशत
खर/पराल/छ्वाली	५५८	१२०	३३०	२१	३१	१६९	११०	१,३३९	२५.१३
जस्ता/टिन/च्यादर	०	१०२	२८०	२३५	११०	११५	११२	९५४	१७.९१
टायल/खपडा/झिँगटी/ढुङ्गा	०	७०३	३६९	५०५	३९९	३५८	५०८	२,८४२	५३.३४
सिमेन्ट/ढलान	४७	०	८	५	४	३	२	६९	१.३०
काठ/फल्याक	१८	२	३	२	४	०	०	२९	०.५४
माटो	३०	०	०	०	०	०	०	३०	०.५६
अन्य	०	१	०	३७	१	०	२	४१	०.७७
उल्लेख नगरिएको	३	११	२	३	३	०	२	२४	०.४५
जम्मा	६५६	९३९	९९२	८०८	५५२	६४५	७३६	५,३२८	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०११

यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा भएका घरधुरीहरूलाई छानाको बनोटको आधारमा छुट्याउँदा टायल, खपडा, झिँगटी तथा ढुङ्गाको छानो भएको घरको संख्या सबैभन्दा धेरै २,८४२ (५३.३४ प्रतिशत) रहेको छ भने सबैभन्दा थोरै काठ तथा फल्याकको छाना रहेको घरधुरी संख्या २९ (०.७१ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ । यसैगरी दोस्रोमा खर/पराल/छ्वालीको छाना रहेको घरधुरी १३३९ (२५.१३ प्रतिशत), तेस्रोमा जस्ता, टिन तथा च्यादरको छाना भएको घरधुरी ९५४ (१७.९१ प्रतिशत) रहेको छ । सिमेन्ट तथा ढलानको छाना रहेको घरधुरी संख्या ६९ (१.३० प्रतिशत) देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा दिइएको छ र तल स्तम्भमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

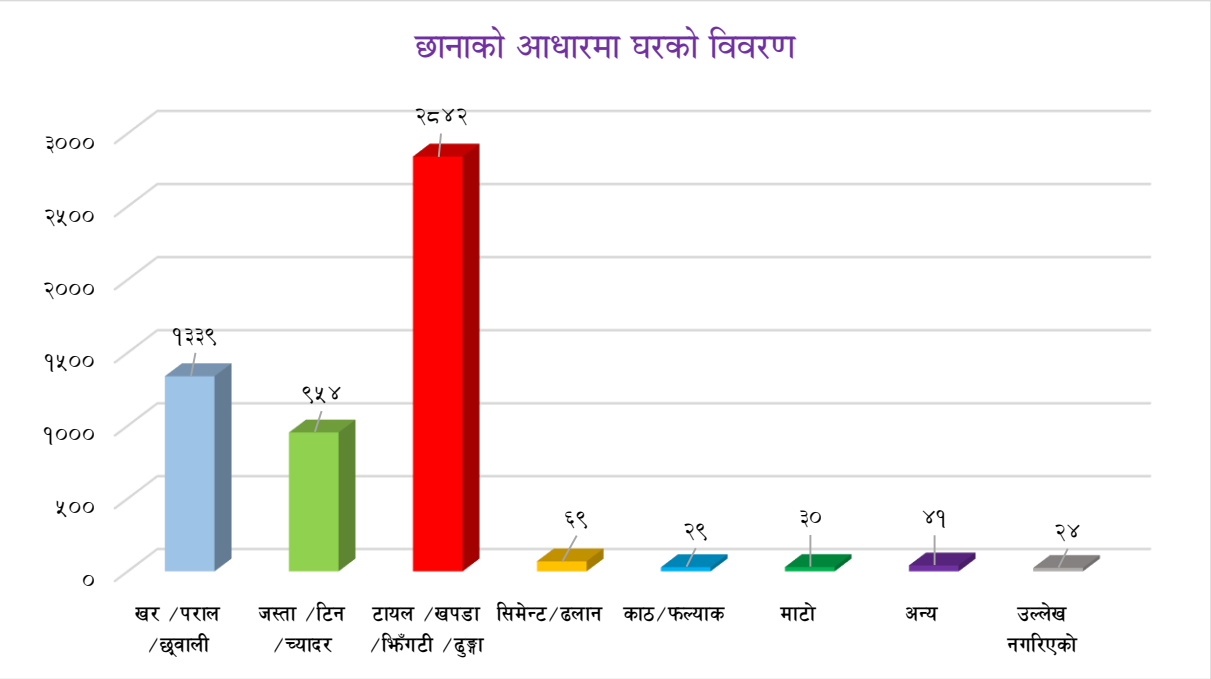

३.१६ जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण

तालिका नं. २१ : जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण

वडा नं.	१	२	३	४	५	६	७	जम्मा	प्रतिशत
माटोको जोडाइ भएको इँटा/ढुङ्गा	६०७	९२५	८८९	४५१	५३६	६३०	५७४	४,६१२	८६.५६
सिमेन्टको जोडाइ भएको इँटा/ढुंगा	३	४	७	१९	५	१२	१	५१	०.९६
ढलान पिल्लरसहितको	१	०	२	३	१	०	२	९	०.१७
काठको खम्बा गाडेको	७	२	६	०	३	१	४	२३	०.४३
अन्य	३५	१	८७	३३५	६	२	१५३	६१९	११.६२
उल्लेख नगरिएको	३	७	१	०	१	०	२	१४	०.२६
जम्मा	६५६	९३९	९९२	८०८	५५२	६४५	७३६	५,३२८	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०११

शान्तिनगर गाउँपालिकामा परिवारले प्रयोग गरेको माटोको जोडाइ भएको इँटा तथा ढुंगाबाट बनेको घरको जग भएका घरधुरी संख्या सबैभन्दा बढी अर्थात् ४,६१२ (८६.५६ प्रतिशत) छन् भने दोस्रोमा सिमेन्टको जोडाइ भएको इँटा तथा ढुंगाको जग भएका घरधुरी ५१ (०.९६ प्रतिशत) र काठको खम्बा गाडेको जग भएको घरधुरी संख्या २३ (०.४३ प्रतिशत) रहेको छ। गाउँमा सबैभन्दा कम ढलान पिल्लर सहितको जग भएको घरधुरी संख्या ९(०.१७ प्रतिशत) देखिन्छ। यो विवरणलाई तल स्तम्भ चित्रबाट प्रस्ट देखाईएको छ।

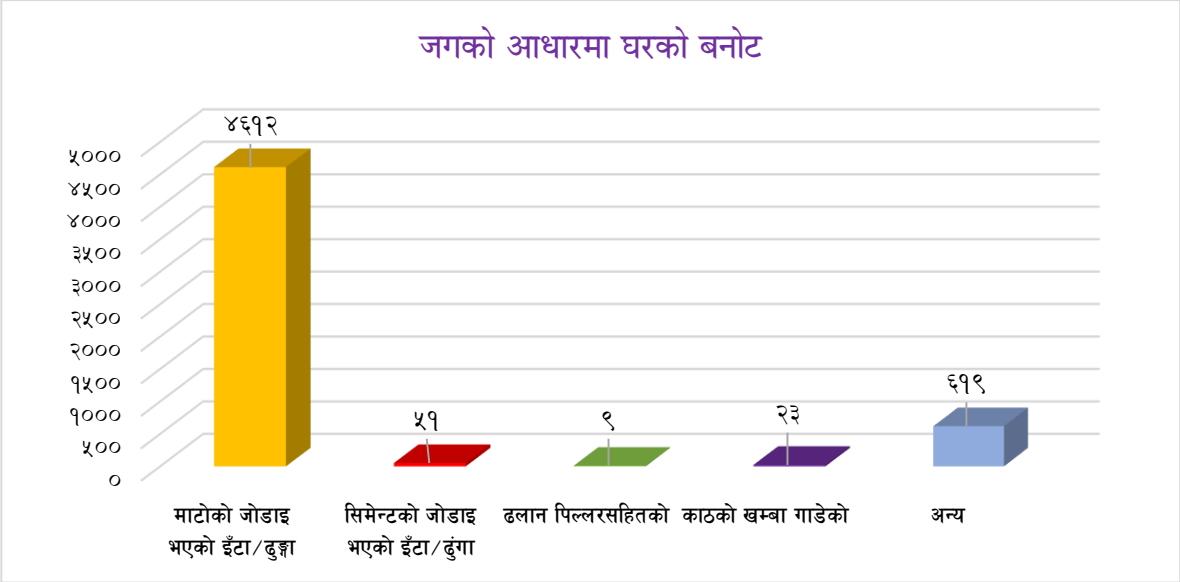

क) घर निर्माणका किसिमहरू

शान्तिनगर गाउँपालिकाभित्र रहेका भवनको स्वरुपलाई हेर्दा सबैभन्दा बढि माटोको जोडाई भएको इँटा तथा ढुंगाको जग भएको भवन रहेको पाईयो जसले कुल भवनहरू मध्ये ८६.५६ प्रतिशत ओगटेको देखिन्छ। यसैगरी कुल भवनहरू मध्ये टायल, खपडा, झिँगटी तथा ढुङ्गाको छाना भएको भवनहरूको संख्या ५३.३४ प्रतिशत र माटोको जोडाइको गारो भएको भवनहरूको संख्या ५६.४६ प्रतिशत रहेको पाईएको छ। यसरी हेर्दा अधिकांश घरहरू कच्ची रहेकोले भूकम्पीय दृष्टिकोणले अत्यन्त संवेदनशील अवस्थामा रहेको पाइयो।

३.१७ बसाई सराईको अवस्था

कुनै पनि स्थानमा जनसंख्या परिवर्तन हुने कारणहरूमध्ये बसाइसराई एक प्रमुख कारण मानिन्छ । तराईका जिल्लाहरूमा बसाई सराईको इतिहास दशकौं अगाडि देखि प्रारम्भ भएको मान्न सकिन्छ। विभिन्न अवसर र रोजगारीको खोजीमा देश भित्र वा देश बाहिर एक स्थानबाट अर्को स्थानमा स्थाई वा अस्थाई रुपमा बसाई सरेर जाने प्रवृत्ति क्रमश बढ्दै गएको पाईन्छ । यसरी बसाई सराई गर्नुका विभिन्न कारणहरू छन् । आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक, व्यवसासयिक अवसरका कारणहरू र रोजगार रहेका छन् ।

बेरोजगारीको समस्या गाउँपालिकाको समस्याको रुपमा रहेको परिप्रेक्ष्यमा काम गर्ने उमेरका युवाहरू समुद्रपार विदेसिने क्रम समेत गाउँबाट बढ्न थालेको छ। अर्कोतर्फ खुला सिमानाको उपयोग गर्दै निर्वाधरुपले भारत आवतजावत गर्न सकिने हुँदा निश्चित रुपमा गणना गर्न नसकिएका भारतमा जाने युवाहरूको संख्या बढेको पाईन्छ । स्थानिय स्तरमा रोजगारीको सृजना गर्न सके यो क्रमलाई रोकी आर्थिक सम्वृद्धी हासिल गर्न सकिन्छ ।

३.१८ व्यक्तिगत घटना दर्ताको बार्षिक विवरण

नागरिकले आफ्नो व्यक्तिगत अधिकार उपयोग गर्न कानूनी प्रकृयाहरू पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । नागरिकता, राहदानी, वा अन्य परिचयपत्र लिन, रोजगारी वा उद्यम गर्न, विदेश जान निश्चित कानूनी प्रकृया पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि सरकारले आधिकारिक प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउँछ । जन्म, मृत्यु, बसाई, सराई विवाह र सम्बन्ध विच्छेद जस्ता घटना दर्ता गर्नुपर्ने हुन्छ । संविधानले नागरिकलाई विभिन्न अधिकारको प्रत्याभूत गरेको छ । त्यसको प्रस्थान विन्दु भनेकै व्यक्तिगत घटना दर्ता हो । राष्ट्रिय तथ्याङ्क बनाउने यसको विश्वव्यापी मान्यता हो । कहाँ कति जन्मे, कतिको मृत्यु भयो कतिले बसाईसराई गरे, कतिको सम्बन्ध विच्छेद भयो भन्ने कुराको जानकारी राज्यले पाउनु पर्छ । यसको आधारमा सरकारले नीति बनाउने हुँदा जनचेतना अभिवृद्धि गर्नु पर्ने देखिन्छ । यस शान्तिनगर गाउँपालिकाको व्यक्तिगत घटना दर्ताको विवरण तल तालिकामा देखाईएको छ ।

तालिका नं. २२ : २०७२, वैशाखदेखि चैत मसान्तसम्मको व्यक्तिगत घटना दर्ताको विवरण

क्र.सं.	साविकका गाविसको नाम	जन्म दर्ता			मृत्यु दर्ता			विवाह दर्ता संख्या	बसाई सराई			सम्बन्ध विच्छेद दर्ता संख्या
		पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा		दर्ता संख्या	गएको संख्या	आएको संख्या	
१	धनौरी	१९६	२१०	४०६	३९	२०	४९	१४४	४७	५५	१२८	२
२	बाघमारे	२०५	१९९	४०४	३१	२०	५१	१२७	४४	८०	८७	२
३	शान्तिनगर	१५४	१६९	३२३	२८	२३	५१	१०१	०	४६	८४	०
	जम्मा	५५५	५७८	११३३	९८	६३	१५१	३७२	९१	१८१	२९९	४

स्रोत: जिल्ला समन्वय समितिको कार्यालय, दाङ २०७२

माथिको तालिकामा गाउँपालिकामा व्यक्तिगत घटना दर्ताको अवस्थालाई देखाइएको छ। विवाह दर्ताको स्थिति हेर्दा गाउँपालिकामा ३७२ जनाको २०७२ सालको वैशाखदेखि चैत्र मसान्तसम्म विवाह दर्ता भएको र सो अवधीमा गाउँपालिकामा जम्मा ४ जनाको सम्बन्ध विच्छेदको घटना दर्ता भएको देखिन्छ। यस अवधिमा जम्मा ९१ बसाई सराई दर्ता भएको छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

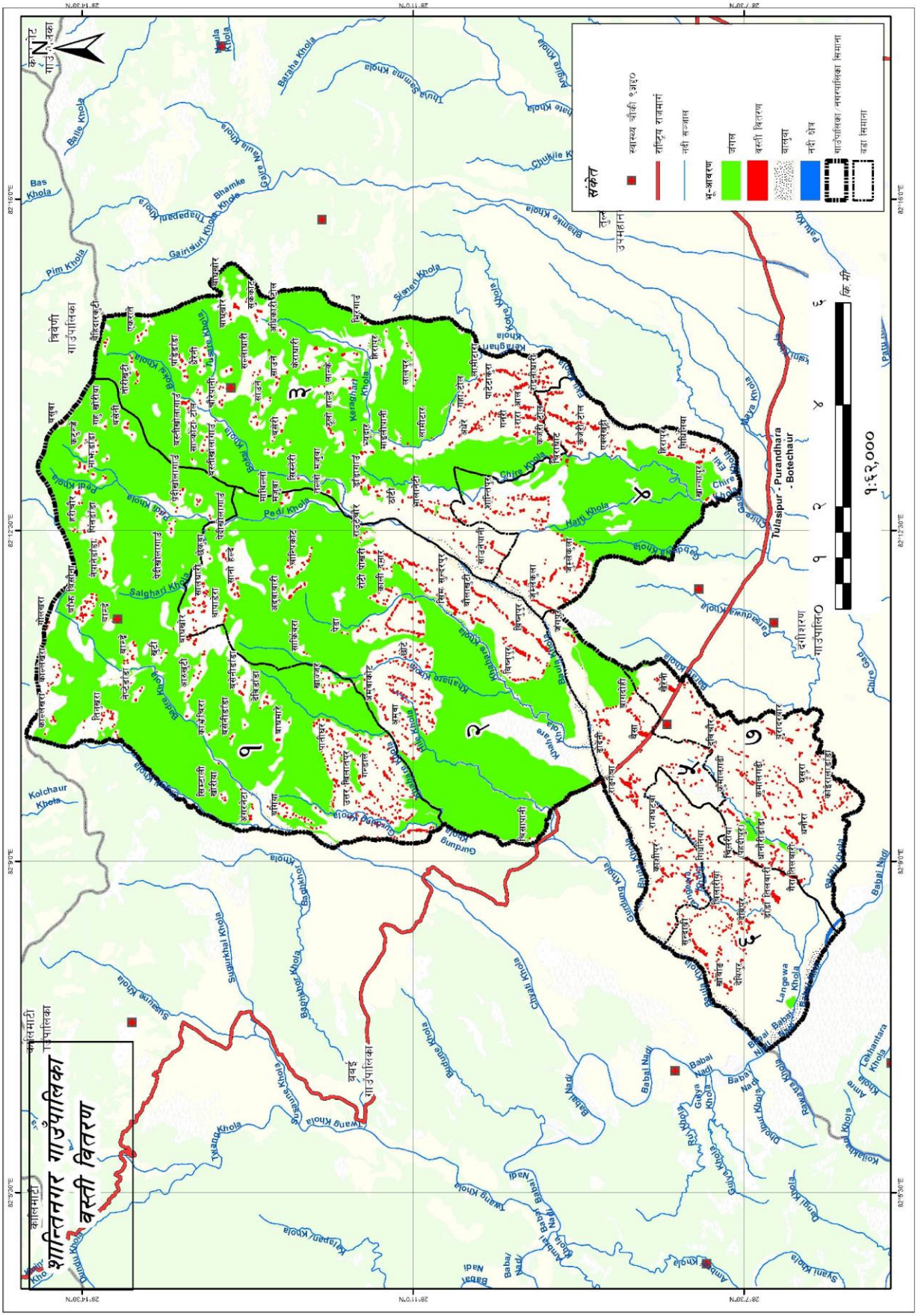

नक्सा नं. १३: गाउँपालिकामा बसोबासको अवस्था

३.१९ स्थानीय तहको निर्वाचनमा मतदाता सम्बन्धी विवरण

सातओटा वडामा विभाजित यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा ९ मतदान केन्द्रहरू रहेका छन् । प्रजातान्त्रिक प्रणालीमा मतदानको अधिकारलाई सबैभन्दा ठूलो अधिकार मानिन्छ । प्रजातन्त्रमा जनता नै सर्वोपरी हुन् । नेपालको संविधानमा जनताद्वारा जनताका लागि जनताकै निम्ति प्रतिनिधि चयन गर्ने जनतालाई स्वतन्त्र अधिकार प्रदान गरिएको छ । मतदान, विचार प्रकट गर्ने एउटा विधि पनि हो, जसद्वारा जनतालाई राम्रो विचार चयन गर्ने अवसर प्राप्त हुन्छ । मतदानको व्यवस्थाद्वारा कुनै वर्ग या समाजका प्रतिनिधी वा राज्यको सांसद /विधानसभा अथवा स्थानीय सरकारमा आफ्नो प्रतिनिधि चयन गर्ने र निर्वाचनमा आफ्नो मत जाहेर गर्ने गरिन्छ ।

मतदानद्वारा राज्य वा राष्ट्रको भविष्य उज्जवल बनाउन सही प्रतिनिधिको चयन हुन्छ । राष्ट्रको भविष्य उज्जवल बनाउनका निम्ति यसका अगुवा सही हुनुपर्छ । नेपाल एक संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य हो तसर्थ सही जनप्रतिनिधिका निम्ति मतदानको प्रतिशत अधिक हुन अथवा सत प्रतिशत मतदान हुने वातावरण बन्दा निर्वाचनमा सम्पूर्ण मतदाताहरूको पूर्ण सहभागिताले गणतन्त्रात्मक राज्य व्यवस्थालाई सुदृढ बनाउँछ । शान्तिनगर गाउँपालिकामा स्थानीय तह निर्वाचन, २०७४ (२०७३ साल फाल्गुण ९ सम्म १८ वर्ष पुरा भएका) को अन्तिम मतदाता संख्याको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. २३ : शान्तिनगर गाउँपालिकाको मतदाता र मतदान केन्द्रको विवरण

क्र.सं.	वडा नं	मदान केन्द्र	मदाता संख्या		
			पुरुष	महिला	जम्मा
१	१	विरेन्द्र मा.वि., खिलतपुर	४६०	५४७	१००७
२		सरस्वती आ.वि.,बाघखोर	३६८	३६३	७३१
३	२	जनकल्याण मा.वि. शिवसुन्दरपुर	१३७७	१५०२	२८७९
४	३	जनता प्रा.वि., भलाटेनी	५२८	५३३	१०६१
५		वी.पी. कोइराला मा.वि.,बयाले सिमतरा	८३१	८९६	१७२७
६	४	गा.वि.स. भवन, शान्तिनगर	१३१२	१२३४	२५४६
७	५	रात्री आधाभूत विद्यालय, रगैजा	८३५	८७५	१७१०
८	६	आ.वि., सुडनबरी	९०७	९०४	१८११
९	७	मा.वि.,सानो तुल्सीपुर धरौनी	१०४२	१०८७	२१२९
जम्मा			७६६०	७९४१	१५६०१

स्रोत : निर्वाचन आयोग, २०७४

यस गाउँपालिकामा २०७३ फाल्गुन ९ गते सम्म १८ वर्ष पुरा भएका मतदाता संख्या १५,६०१ रहेका छन् । जहाँ पुरुषको संख्या ७,६६० जना र महिलाको संख्या ७,९४१ जना रहेको छ ।

खण्ड ४ : भू-उपयोग

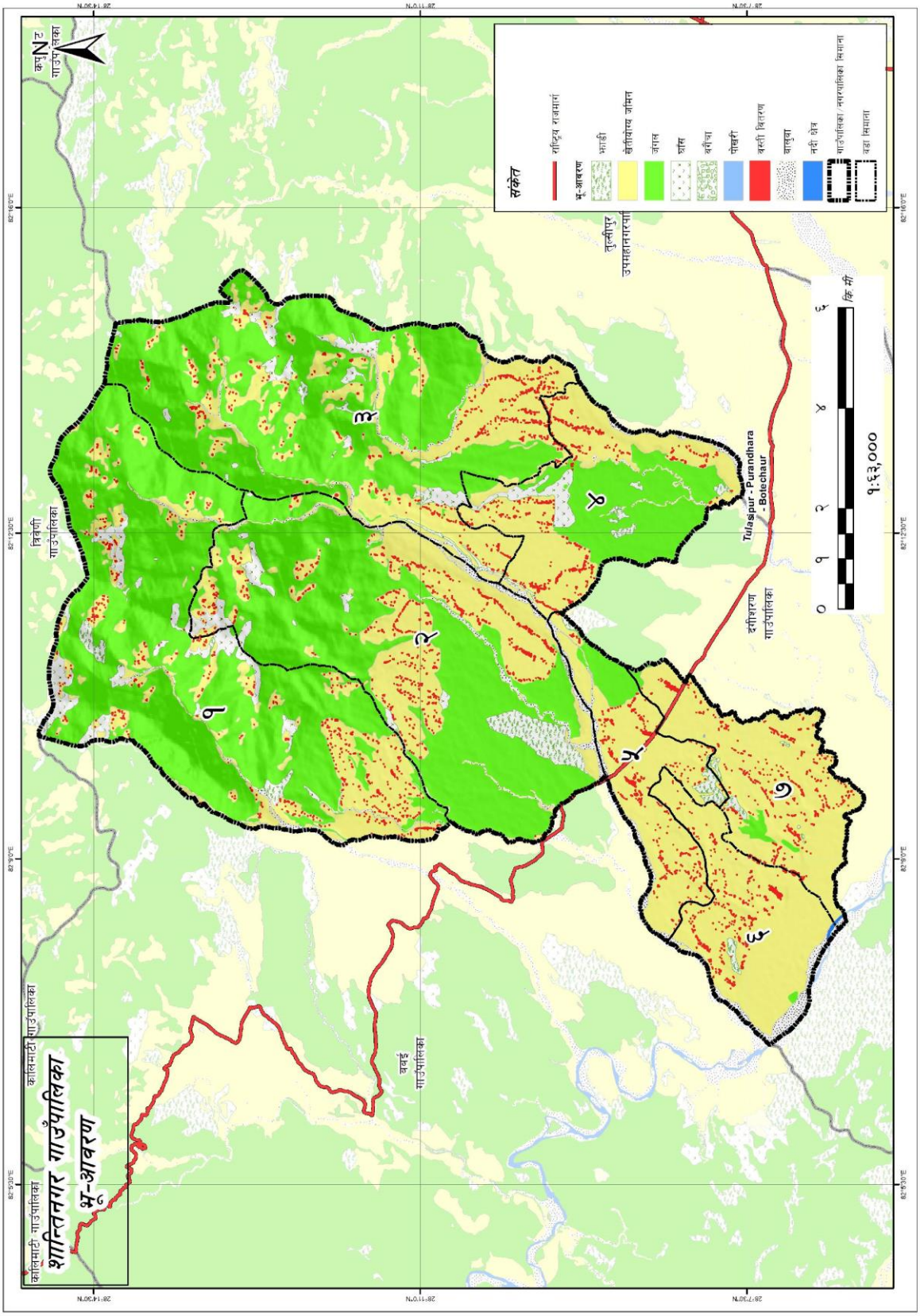

नक्सा नं. १४: गाउँपालिकाको भू-आवरण

४.१ गाउँपालिकाको भू-उपयोगको विवरण

तालिका नं. २४ : शान्तिनगर गाउँपालिकाको भु-उपयोगको विवरण

क्षेत्र	ओगटेको क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.) मा	प्रतिशत
वन	५८.६७	५०.५७
झाडी	२.०४	१.७६
घाँसे मैदान	४.०८	३.५२
बालुवा	३.२९	२.८४
पानी	०.०८	०.०७
खेतियोग्य जमिन (खन जोत हुने)	४७.८६	४१.२५
जम्मा	११६.०२	१००.००

स्रोत : दूर सम्वेदन चित्रमा आधारित विश्लेषण, २०७४

शान्तिनगर गाउँपालिकाको विधमान भू-उपयोग हेर्दा गाउँको झण्डै ४७.८६ वर्ग किलोमिटर जग्गा हाल खन-जोत हुने उपयुक्त जमिनको रुपमा रहेको छ भने ५८.६७ वर्ग किलोमिटर वनले ओगटेको छ । त्यस्तै गरी झाडीले २.०४ वर्ग किलोमिटर, घाँसे मैदानले ४.०८ वर्ग किलोमिटर, बालुवाले ३.२९ वर्ग किलोमिटर र पानीले जम्मा ०.०८ वर्ग किलोमिटर ओगटेको छ । खेतीयोग्य जमिनमध्ये अधिकांश जमिन मौसमी वर्षामा निर्भर रहेको छ । गाउँपालिकामा बगिरहेका विभिन्न खोलानालाको किनारमा अवस्थित यस गाउँपालिकाको खेतीयोग्य जमिनको उर्वराशक्ति उच्च रहेको गाउँपालिका हो । गाउँपालिकामा माटोको बनावट, खेतीयोग्य जमिन, संरक्षित क्षेत्र, बस्तीयोग्य क्षेत्र आदिको विस्तृत अध्ययनको आधारमा गाउँबासीहरूको आर्थिक हैसीयत वृद्धि गर्न र वातावरणमा प्रतिकुल असर पर्न नदिन के-कस्ता उत्पादन प्रणाली तथा नितीहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा विस्तृत अध्ययन गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ । भू-उपयोगको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ भने तल पाईचार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

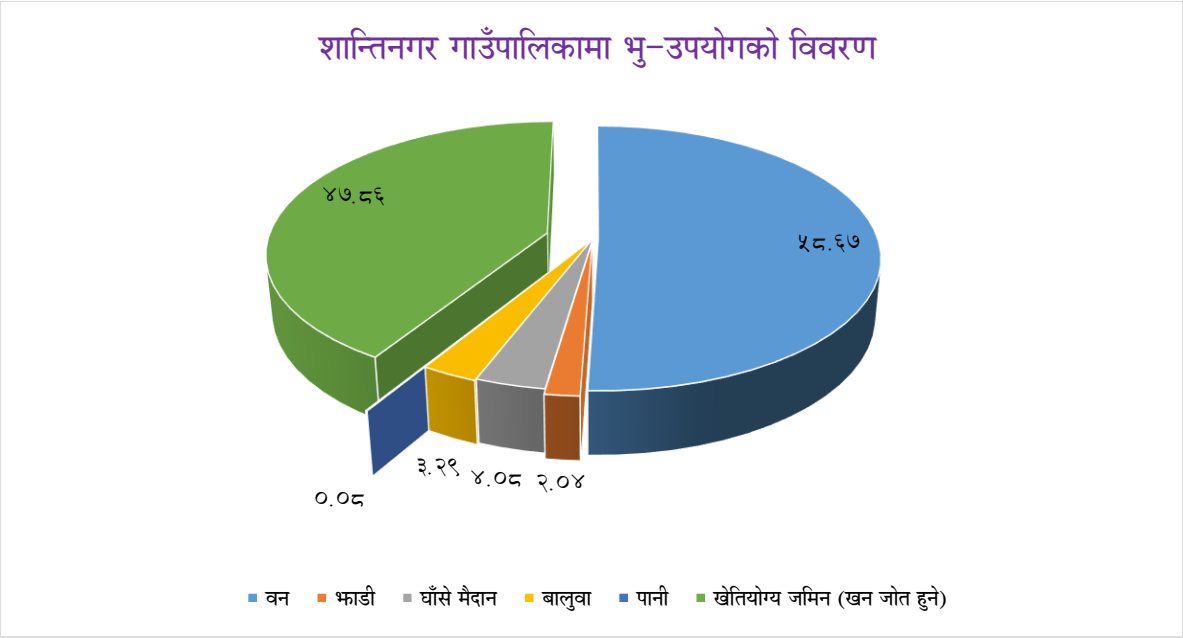

४.२ क्रमिक विकास भैरहेको बस्तीहरूको स्वरुप

पूर्व पश्चिम राजमार्ग, ४७ कि.मी. लामो लमही तुल्सीपुर सडक, राप्ती राजमार्गको प्रस्थान विन्दु तथा महत्वपूर्ण भाग, तुल्सीपुर सल्यान सडक (निर्माणाधिन) का साथै विभिन्न जिल्ला सडकहरूको सञ्जाल शान्तिनगर गाउँपालिकामा जोडिएको छ र गाउँको सबै वडाहरूमा सडक, विद्युत, खानेपानी, संचार जस्ता सुविधाहरूको पहुँच क्रमश विस्तार हुँदै गरेको देखिन्छ। गाउँका अधिकांश क्षेत्रहरूमा व्यवस्थित बस्ती विकासको संरचना तयार भईनसकेकाले ती स्थानमा व्यवस्थित गाउँ योजना बनाएर बाटो, खानेपानी, ढल निकास इत्यादीको समयमै विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ।

४.३ शहरोन्मुख ग्रामिण बस्तीहरूको वर्तमान स्वरुप

शान्तिनगर गाउँपालिका केही उष्ण क्षेत्र भएपनि जलवायुको आधारमा बसोबासको लागि उपयुक्त मानिएको छ। ग्रामीण क्षेत्रको सडकहरूको सञ्जाल समेत क्रमश: विकास भइसकेको, शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता सुविधाहरू समेत सुलभ हुँदै गरेको सन्दर्भमा गाउँपालिकाको बजार क्षेत्रको वरपरमात्र नभई ग्रामीण क्षेत्रमा समेत बस्ती एवं बस्ती श्रृंखलाहरूको विकास भइरहेको छ। केही सुगम क्षेत्रहरूमा हुलाक, टेलीफोन, स्वास्थ्यचौकी र विद्यालयको पहुँचका साथसाथै आन्तरिक बस सेवाको सुगम यातायात सुविधा विस्तार हुनाले पनि ग्रामीण बस्ती विकासका लागि योगदान पुऱ्याइरहेको पाईन्छ। यसका साथै विभिन्न गाउँहरूले आफ्ना आन्तरिक यातायात मार्गहरू बनाई स-साना व्यापारिक केन्द्रका रुपमा बस्तीहरूको विकास भइरहेको छ।

नेपाल सरकारले बजारोन्मुख बस्तीहरूमा बजारको विकासको लागि केही आवश्यक छाना/सेड तथा भण्डारणको व्यवस्था गरिदिएमा ग्रामीण कृषि अर्थतन्त्रलाई बजार अर्थतन्त्रमा परिणत गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ। यसका अतिरिक्त एकातर्फ यी बस्तीहरूको छेउछाउको जमिनको समेत अप्रत्याशितरुपले मूल्य वृद्धि भइरहेको पाईन्छ भने अर्कोतर्फ भोलिका दिनहरूमा यस्तो बस्तीको लागि आवश्यक पर्ने खेलमैदान, पार्क जस्ता सार्वजनिक क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन गर्न आवश्यक जग्गाको योजना अहिलेदेखि नै बनाउनु आवश्यक छ।

गाउँ क्षेत्रहरूको व्यवस्थित तवरले विकास गर्न प्रत्येक घडेरीमा आवत जावत गर्न मोटर वाटो, खुल्ला क्षेत्रका प्रावधान, चारपाटे आकार मिलेका घडेरीहरू लगायत भौतिक तथा पूर्वाधारको निर्माण सहितको व्यवस्थित वस्तीको विकास गर्न जग्गा एकीकरण वा सेवा सुविधा जस्ता कार्यक्रमहरू संचालन गर्नु पर्दछ। यसरी जग्गा विकास कार्यक्रम संचालन गर्दा शहरी विस्तार क्षेत्र प्रस्तावना गरिएका क्षेत्रहरूलाई टेवा पुऱ्याउने हिसावले प्राथमिकता दिनु पर्दछ।

घर निर्माणको वर्तमान अवस्था हेर्दा गाउँपालिकाको कुल ५,३२८ परिवारहरू मध्ये, घरको जग आधारमा सिमेन्टको जोडाई भएको ईटा/ढुङ्गा प्रयोग भएको घरधुरी ५१, बाहिरि गाह्रो सिमेन्टको जोडाई भएको

ईटा/ढुङ्गा प्रयोग भएको घरधुरी ७६ र छानाको आधारमा जस्ता/टिन/च्यादर को छाना भएका घरधुरी २,८४२ सिमेन्ट ढलान भएको घरधुरी ६९ रहेका छन्। गाउँपालिकामा कुल ६५ (१.२२ प्रतिशत) परिवारहरू मात्र घर भाडा लिई बसेका छन् भने ५,१५४ (९६.७३ प्रतिशत) परिवारको आफ्नै घर रहेको छ। बस्ती विकासको सन्दर्भमा गाउँपालिकासाथै सम्बन्धित विषयगत कार्यालयहरू र हाल विभिन्न नामबाट गठन भइरहेका गाउँपालिका तथा नगरपालिका एवं बजार व्यवस्थापन समितिहरूले पनि बेलैमा सार्वजनिक जग्गाको व्यवस्थापनमा आवश्यक ध्यान दिनु आवश्यक देखिन्छ।

४.४ बस्ती विकासमा देखिएका चुनौतीहरू

बढ्दो जनसंख्या सँगै क्रमिक विकास भैरहेको शहरोन्मुख ग्रामिण बस्तीहरूको योजनाबद्ध विकासमा देखिएका चुनौतीहरू निम्नानुसार छन् :

- बस्तीहरूको विकासका लागि योजनाबद्ध प्रयास हुन सकेको छैन। बस्तीहरूमा सुविधा बर्गिकरण (Zoning)को आधारबाट भविष्यमा आवश्यक पर्ने आवास क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, सार्वजनिक खुला क्षेत्र, हरित क्षेत्र, अस्पताल विद्यालय तथा कार्यालय क्षेत्र आदि गरी शहरी क्षेत्र लगायत शहरोन्मुख एवं ग्रामीण क्षेत्रहरूको किटान गर्न सकिएको छैन। यस सम्बन्धमा बस्तीहरूको गुरुयोजना पहिले नै बनाई आवासिय क्षेत्र, व्यवसायिक क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, पार्क, उद्यान र खेल मैदान जस्ता सार्वजनिक क्षेत्र तथा कार्यालय एवं संघसंस्थाहरूको लागि क्षेत्र पहिले नै निर्धारण गर्नु जरुरी देखिएको छ।
- बस्तीहरूको प्राकृतिक वातावरणमा सुधारका लागि सार्वजनिक एवं निजी रुपमा बृक्षारोपण गर्न योजनाबद्ध प्रयास हुन सकेको छैन।
- सार्वजनिक निर्माण कार्यहरूमा सम्बन्धित निकाय एवं कार्यालयहरू बिच समन्वय हुन नसकि पुर्वाधारहरूको दिगो निर्माण हुन सकेको छैन। यस सम्बन्धमा स्थानीय निकाय तथा नागरिक समाजसँग समन्वय हुन सकेको छैन।

४.५ भू-क्षय सम्भावित क्षेत्र

गाउँपालिकाको नदी तथा खोला किनारका भागहरू भूक्षयको दृष्टिकोणले संवेदनशिल क्षेत्रमा पर्दछ। गाउँमा परिरहेको वनविनासको चाप, अनियन्त्रित डढेलो, चरीचरन राख्ने प्रबृत्ति भूमण्डलिय तापक्रम वृद्धि तथा मौसम परिवर्तन, भूकम्प एवं अव्यवस्थित ढंगले ढुंगा तथा बालुवाहरू झिक्नाले प्राकृतिक सन्तुलन बिग्रन गई

बस्ती एवं खेती तर्फ अनियन्त्रित बाढीको प्रकोप केन्द्रीत भएको छ। खोलाको क्षमताभन्दा बढी मात्रामा नदीजन्य वस्तु निकासी भएकोले खोलाको सतह गहिँरिदै जाँदा आसपासका क्षेत्रहरूमा कटान तथा भूक्षयको सम्भावना बढ्दो देखिन्छ । मूलत: गाउँपालिकाको खोलाहरूको वरिपरी नै केन्द्रीत भएर रहेको मानव बस्तीको मानवीय गतिविधिले र अनुत्पादक पशुहरूको चापले यो संवेदनशिल क्षेत्रमा भूक्षयको दृष्टिकोणले प्रतिकुल प्रभाव पारेको छ भने यस्ता ठाउँहरूमा वर्षेनी डुवानको प्रकोप हुँने हुँदा धनजनको क्षती हुने गरेको छ ।

तसर्थ अल्पकालिन, मध्यकालिन र दीर्घकालिन उपायहरू अबलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई ध्यानमा राख्दै अल्पकालिन उपायको रुपमा स्पर एवं तटबन्ध निर्माण गर्ने, मध्यकालिन उपायको रुपमा प्रभावित क्षेत्रको वरिपरी वृक्षारोपण गर्ने र दीर्घकालिन उपायको रुपमा सम्पूर्ण खोला प्रभावित क्षेत्रलाई संरक्षण गर्ने तर्फ काम अगाडि बढाउनु पर्ने देखिन्छ । उल्लेखित क्षेत्रलाई मानवीय गतिविधिबाट अप्रभावित पार्ने र सघन जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

तालिका नं. २५ : प्रमुख प्राकृतिक प्रकोप प्रभावित क्षेत्र

क्र.सं.	विवरण	प्रमुख क्षेत्र	वडा नं.
१	भू-क्षय	काशीपुर, रगैजा, ढोरेनी, बाघढोई, धनौरा, घुसुवा, तिलबारी, बुढाडावर, दुवी चौर, बान्द्रे खोला किनारा, हाडीचौर क्षेत्र, चिरघाट, पातेटाकुरा, गिदिनिया, अमुवा, चापीकोट, सार्की बारा आदि ।	१, २, ५ र ७
२	बाढी	बबई नदी, ओखरे खोला, बान्द्रे खोला, पेदी खोला, बौलाहखोला किनार आदि ।	१, २, ४ र ७
३	पहिरो	ओखरे खोला तथा बौलाहखोला आदि ।	१, ५ र ७

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका कार्यालय, २०७४

तालिका नं. २६ : गाउँपालिकामा रहेको उपजलाधार र भू-संम्भाव्यता सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	उपजलाधारको नाम	साविकको गा.वि.स.	भू-क्षयको सम्भाव्यता क्षेत्रफल (हे.)					
			ज्यादै न्यून	न्यून	मध्यम	धेरै	ज्यादै धेरै	जम्मा
१	काला खोला	शान्तिनगर	०	४८८	४२५	७६९	६७३	२३७५
२	दुवी चौर	धनौरी	४८८	३४६	९४२	०	१६३	२४६९
३	बौलाहा खोला	बाघमारे	०	६१४	१०३६	३७८	११०२	३१३०
४		शान्तिनगर	०	२८३	५६७	६३	३७८	१२९१
५	च्याटी खोला	बाघमारे	०	१२६	१८८६	२५३	५५१	२८१६

जिल्ला पार्श्वचित्र दाङ, २०७१

४.६ गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

तालिका नं. २७ : गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

क स	संभावित प्रकोप	विधमान अवस्था	समय
१	भुकम्प	भूकम्पिय जोखिमका दृष्टिले नेपाल विश्वको ११ औँ स्थानमा रहेको र गाउँपालिकामा भुकम्प प्रतिरोधात्मक भवन कमै मात्रामा भएको, भवन आचार संहिता पूर्ण रुपमा लागु नभएको	जुनसुकै समयमा
२	बाढी	गाउँपालिकामा विशेषत: साना ठुला नदि/खोलाहरू बग्ने गरेको र वर्षायाममा नदी तथा खोलाहरूले आसपासका भुभागहरू बर्षेनी डुवान र कटान गरि क्षति पुऱ्याईरहेको छ। बर्षेनी धेरै संख्यामा परिवारहरू प्रभावित भैरहेका छन् ।	जेष्ठ–असोज
३	आगलागी	हावाहुरी चलेको बेला खाना पकाउनु र चुल्होमा आगो राख्ने चलन रहनु, चुल्होमा आगो सल्काउँदा मट्टीतेलको प्रयोग गर्नु र सलाई लाईटर जस्ता आगो बाल्ने वस्तुहरू बच्चाले खेलाउँदा आगलागीका घटना हुने गरेको।	चैत्र–जेष्ठ
४	महामारी	बाढी पश्चात पूर्ण प्रकोपका रुपमा झाडापखाला लगायतका पानी जन्य रोग बढ्ने गरेको, स्रोत साधन अभाव र जनचेतना कमी, अनुकूल क्षमताको अभाव।	विपद् पछि, अन्य समयमा
५	वर्डफ्लु, अन्य फ्लु	अव्यवस्थित कुखुरा पालन, स्वाइन फ्लु, आदि	जुनसुकै समयामा
६	जंगली जनावर आतंक	गाउँपालिकाको वनजंगल वरिपरि बसोबास भएको क्षेत्रहरू	जुनसुकै समयमा
७	मौसमी सुख्खा	पानी नपरेमा नहरको सिचाईं नपुगेका भागहरू	असार –भदौ
८	किट आतंक	जलवायु परिवर्तन, बढी विषादि प्रयोगका कारण लाभकारी चरा, किरा लोप	खेती मौसम
९	चट्याङ, असिना	बढी जसो बर्षायाम र पानी परेको समयमा	जुनसुकै समयमा

यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा रहेको बाढी/पहिरो तथा महामारी र भु-संभाव्यता सम्बन्धी विस्तृत विवरण तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. २८ : गाउँपालिकामा बाढी पहिरो तथा महामारीको जोखिम सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	साविकको गा.वि.स./न.पा.	जोखिमको तह		
		बाढी	महामारी	पहिरो
१	बाघमारे	P2	P2	P2
२	धनौरी	P2	P2	P3
३	शान्तिनगर	P3	P2	P2

स्रोत : जिल्ला पार्श्ववचित्र दाङ, २०७१

नोट : P1, P2, P3 ले जोखिमको तहलाई क्रमश सबै भन्दा बढी, मध्यम, र कम भन्ने जनाउँछ।

खण्ड ५ : आर्थिक क्षेत्र तथा रोजगारको स्थिति

५.१ गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरुप

गाउँपालिकाको अर्थतन्त्र मुख्यतया: कृषि, वन, स-साना उद्योग, निर्माण, थोक, खुद्रा बजार, व्यापार,व्यवसाय, नोकरी, सेवामुलक व्यवसायमा निर्भर रहेको देखिन्छ । उपयुक्त हावापानी, माटोको बनोट तथा समतल भएको यस गाउँपालिका कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटो भएको तराईको क्षेत्र भएको हुँदा गाउँपालिकामा अधिकांश घरपरिवार प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा कृषि व्यवसायमा संलग्न रहेका छन्। गाउँपालिकाकोसबै वडाहरूमा रणनीतिक तथा ग्रामीण सडक सञ्जालका कारण गाउँपालिकाको सबै वडा तथा जिल्लाभित्रका सबै गाविसहरूमा पहुँच सहज बनाएको छ । त्यसैगरी गाउँपालिकामा रहेका तालहरूसहितको सीमसार क्षेत्र, वनजंगल तथा जैविक विविधताले जिल्लाको विकासमा थप सम्भावना बोकेका छन् । मील, फर्निचर उद्योग, क्रसर उद्योग, कुखुरा पालन, पशु पालन आदि यस गाउँपालिकामा रहेका केही साना तथा घरेलु उद्योग व्यवसायहरू हुन् । यस गाउँपालिकाको अर्को आर्थिक विकल्प वैदेशिक रोजगार रहेको देखिन्छ।

प्राकृतिक सौन्दर्यको धनी, जैविक विविधता एवं साँस्कृतिक विविधताले भरीपूर्ण रहेका कारण नेपालको आकर्षण गन्तव्यहरू मध्ये दाङ जिल्ला र विशेषत: शान्तिनगर गाउँपालिका महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ । विभिन्न किसिमका जातजातिको विभिन्न किसिमका संस्कृति, रहनसहन तथा चाडपर्वलगायत उल्लेख्य संख्यामा रहेका धार्मिक, पौराणिक महत्वका स्थलहरू गाउँपालिकाको प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणको रुपमा रहेका छन् । मील, फर्निचर उद्योग, पशुपालन आदि यस गाउँपालिकामा रहेका मुख्य व्यवसायहरू हुन् । साथै यो गाउँपालिका पर्यटकीय तथा व्यापारिक दृष्टिकोणबाट महत्वपूर्ण मानिन्छ। शान्तिनगर गाउँपालिकाको कृषिक्षेत्र उपयुक्त उर्वर माटो भएको हुँदा गाउँपालिकामा ग्रामिण परिवेश भएका अधिकांश घरपरिवार प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा कृषि व्यवसायमा संलग्न रहेका छन्। यस परिवेशमा आधुनिक कृषि तथा पशुपालनलाई बढि जोड दिनुपर्ने देखिन्छ ।

५.२ आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था

तालिका नं. २९ : आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको विवरण

कुल जनसंख्या	पूरुष	महिला	आर्थिकरुपले सक्रिय जम्मा जनसंख्या
२५,२०३	५९९०	७९९५	१३९५५ (५५.३७)

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०११

गाउँपालिकामा १५ वर्ष देखि ५९ वर्षसम्मका आर्थिकरुपले सक्रिय जनसंख्याको विवरण देखाइएको छ। जसमा आर्थिकरुपले सक्रिय पुरुषको संख्या ५,५९० (४२.७१ प्रतिशत) र आर्थिकरुपले सक्रिय महिलाको संख्या ७,९९५ (५७.२९ प्रतिशत) देखिन्छ। गाउँपालिकाको कुल जनसंख्याको ५३.३७ प्रतिशत जनसंख्या आर्थिकरुपले सक्रिय छन्। आर्थिक रुपमा आश्रित जनसंख्या ४४.६३ प्रतिशत छन्। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा देखाइएको छ।

५.३ आश्रित जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. ३० : आश्रित जनसंख्याको विवरण

जनगणना वर्ष	आश्रित बालबालिका (०-१४)		आश्रित वृद्धवृद्धा (६० वा सोभन्दा माथि)		जम्मा आश्रित	
	जम्मा	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
२०६८	९,२६८	८२.४०	१,९८०	१७.६०	११,२४८	४४.६३

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०६८

माथिको तालिकामा शान्तिनगर गाउँपालिकामा रहेको कुल जनसंख्या २५,२०३ मा ०-१४ वर्ष उमेर समूहका आश्रित बालबालिका र ६० वर्ष वा सोभन्दा माथिका आश्रित बृद्धबृद्धाहरूको संख्या र प्रतिशतलाई देखाइएको छ। जसमा आश्रित बालबालिकाको संख्या ९,२६८ (८२.४० प्रतिशत), आश्रित बृद्धबृद्धाहरूको संख्या १,९८० (१७.६० प्रतिशत) देखिन्छ। कुल जनसंख्यामध्ये जम्मा आश्रित जनसंख्या ११,२४८ (४४.६३ प्रतिशत) देखिन्छ।

माथिको सक्रिय जनसंख्या र आश्रित जनसंख्या हेर्दा शान्तिनगर गाउँपालिका विकासको लागि आवश्यक पुग्ने सक्रिय जनसंख्या छ जसलाई राज्यले उपलब्ध स्रोत र साधनको साथै यी सक्रिय मानव संसाधनको सही उपयोग गरी विकासमा अगाडी बढ्नु पर्ने देखिन्छ।

५.४ कृषि

आर्थिक सर्वेक्षण २०७३/७४ अनुसार नेपालको कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान २९.३७ प्रतिशत रहेको छ। नेपालमा करिब ६३ प्रतिशत जनसंख्या रोजगारी तथा जीविकाको लागि कृषिमा निर्भर रहेका छन्। वर्षेनी युवा जनशक्ति पलायनमा बढोत्तरी, अव्यवस्थित शहरीकरण, जग्गाको खण्डिकरण, घडेरीकरण, जग्गा बाँझो राख्ने प्रवृत्ति, समग्र कृषि क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन्। कृषि क्षेत्रको विकासका लागि आवश्यक सिँचाई, सडक, विजुली, संचार, उद्योग र बजार व्यवसाय तथा उन्नत प्रविधिहरूमा पर्याप्त लगानी आर्कषण गर्न नसक्नु कृषि क्षेत्रको मूलभूत समस्या हो भने कृषि पेशालाई प्रतिस्पर्धा, नाफामूलक, सम्मानजनक र व्यवसायिक रुपमा स्थापित गर्नु पनि चुनौतिको रुपमा रहेको छ।

नेपालमा कृषि क्षेत्र देशको प्रमुख रोजगार प्रदायक तथा कूल गार्हस्थ उत्पादनमा प्रमुख हिस्सेदार भै देशको अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रुपमा रहेको छ। ग्रामीण जनताहरूको जीवनस्तरमा प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने कृषि क्षेत्रको आधारभूत कृषि तथ्याङ्कलाई ग्रामीण विकासको सूचकको रुपमा लिन सकिन्छ। खाद्यान्न तथा नगदे बालीहरू फलफूल, पशुपंक्षी, मत्स्य सिंचाई साथै कृषि उत्पादन र क्षेत्रफल सम्बन्धी विविध सूचनाहरू कृषि तथ्याङ्कको क्षेत्रभित्र पर्ने भएतापनि नेपालमा सरकारी स्तरबाट राष्ट्रिय तथा स्थानीयस्थरमा कृषि सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्कको प्रमुख स्रोतको रुपमा कृषि भूमि व्यवस्थापन तथा सहकारी मन्त्रालय र केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग रहेका छन्। स्थानीय उत्पादनको वृद्धि र विकास गर्न कृषि बजारीकरणतर्फ विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ।

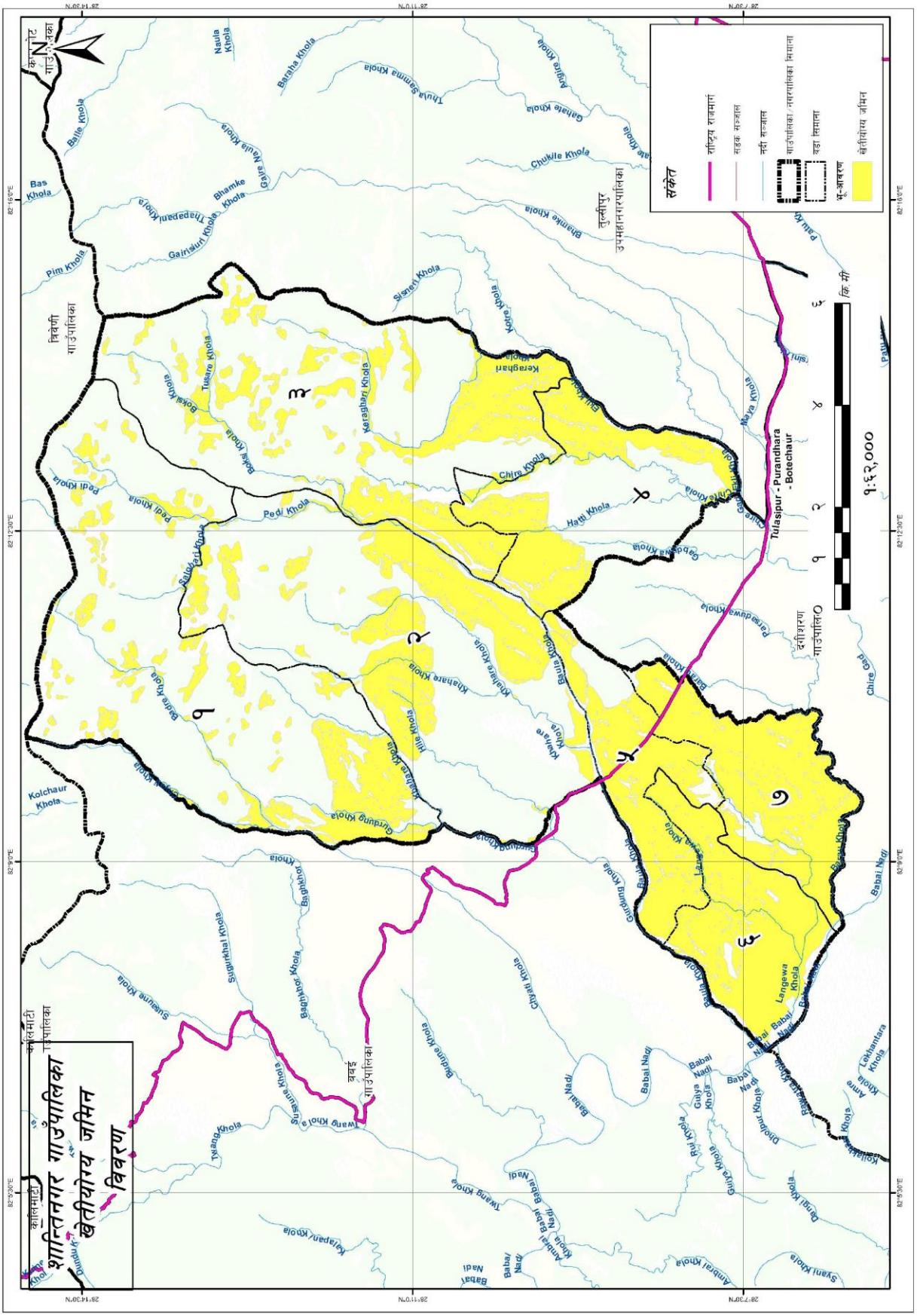

नक्सा नं. १५: शान्तिनगर गाउँपालिकाको खेतीयोग्य जमिन

तुलनात्मक रुपमा हेर्दा पुरुषहरू यस पेशाबाट विमुख हुँदै अन्य पेशातर्फ आकर्षित भएको देखिन्छ। यसो हुनुमा अन्य पेशाबाट आम्दानीमा वृद्धि हुनु र खेती योग्य जमिनको अभाव विस्तारै सिर्जना हुनु पनि हो। कृषि क्षेत्रमा आधुनिकीकरण नहुनु, बजार व्यवस्थाको अभाव, सिंचाईको व्यवस्था नहुनु तथा अन्य जीवनशैली जटिल बन्दै जानुले यस क्षेत्रबाट विमुख हुनाको केही प्रमुख कारण हुनुपर्दछ।

गाउँको ठूलो क्षेत्रफल समथर भूभागले भरिएको हुँदा कृषिका लागि प्रशस्त मात्रामा उपयोगी क्षेत्र रहेको छ । गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफलको ४७.८६ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफल खेतियोग्य जमिनले ओगटेको छ । सामान्यत: कृषि प्रणालीमा मुख्य अन्न बालीहरू धान, मकै, गहुँ आदि हुन् । यस्तै दलहन बालीमा अडहर, मास, मसुरो, केराउ, चना उत्पादन हुने गर्दछ । तेलहन बालीमा तोरी, अर्सी, तिल उत्पादन गरिन्छ भने तरकारी खेती आलु, प्याज, काउली, भिन्डी, लसुन लगायत प्रमुख खाद्य तथा नगदे बाली हुन् र यीनको उत्पादकत्व पनि बढी छ । गाउँपालिकामा सबैभन्दा धेरै क्षेत्रमा खाद्यान्न र फलफूल बाली लगाइने गरेको छ भने तुलनात्मक रुपले न्यून क्षेत्रमा दलहन र मसला बाली लगाइने गरेको छ ।

(क) हिउँदे बाली

गाउँपालिकामा उत्पादन गरिने प्रमुख हिउँदे बालीहरूमा गहुँ, मसुरो, चना, अरहर, मास, गहन, राजमा, भटमास, तोरी, तिल, आलस, आलु, मसला बाली आदी रहेका छन् ।

(ख) वर्षे बाली

गाउँपालिकाको प्रमुख वर्षे बालीहरूमा धान, मकै, दलहन, भटमास, मास, गहत, अन्य तरकारी, वर्षे तरकारी, आलु, फलफूल, आपँ, लिची, कटहर, नासपाती, कागती, निबुवा, केरा, मसला बाली, अदुवा आदि रहेका छन् ।

५.४.१ कृषि बालीमा लाग्ने रोग

गाउँको कृषि उत्पादनमा धान, गहुँ, मकै, दलहन, तेलहन, तरकारी, फलफूल आदी नै मुख्य रुपमा रहेको छ । सामान्यतया धानमा डढुवा, खैरो थोप्ले, सिथ ब्लाइट रोगहरू देखा परेको छ भने गहुँमा कालो पोके र सिन्दुरे जस्ता रोगहरू देखिन्छन् । यसैगरी मकैमा डाठ वा धोगा कुहिने र तरकारी आलु, सागपात आदिमा लेटव्लाइट, मोजाइक, ओइलाउने, खोस्टे, अल्टरनेरिया, कवरट, ड्याम्पिङ्ग अफ, जरा कुहिने जस्ता रोगहरू मुख्य रुपमा देखा पर्दछन् । फलफूलमा विशेषगरी कोत्रे, सेतो धुले रोग, भोजक पात गुजुमुज्ज हुने, जरा कुहिने, ओइलाउने आदी रोगहरूको प्रकोपबाट कृषकहरू समस्यामा परेका छन् । मुख्य बालीहरूमा लाग्ने शत्रु जीव र रोगहरूको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा राखिएको छ ।

तालिका नं. ३१ : विभिन्न बालीमा लाग्ने रोग विवरण

क्र.सं.	बाली	प्रमुख शत्रु जीव	प्रमुख रोग
१	धान	गवारो, पात बेरुवा, पात कटुवा, हरियो फडके, खैरो फड्के, स्किपर, पतेरो, मिलिवग, निमाटोड, ढुङ्गे, फट्याङ्ग्रा	मरुवा, डढुवा, खैरो, थोप्ले, सिथ व्लाइट, खैरे रोग
२	गहुँ	कटवर्म, वायरवर्म, लाही	कालो पोके, सिन्दुरे, खैरा
३	मकै	खुम्रे, फेद वटुवा, गवारो, फट्याङ्ग्रा, लाही	डाठ कुहिने, घोगा कुहिने, कालोपोके
४	आलू	लाही, फेद कटुवा, खुम्रे, रातो कमिला, धमिरा, आलुको पुतली	लेटव्लाइट, मोजाइक, ओइलाउने रोग, खोस्टे रोग, डढुवा
५	तरकारी	भण्टाको गवारो, लाही, वन्दाको पुतली, टमाटरको फलको गवारो, फल कुहाउने औसा, सुलसुले, रातो खपटे, डल्ले खपटे, थ्रिप्स, खुम्रे	ओइलाउने रोग, अल्टरनोरिया, क्लवरट, ड्याम्पिङ्ग अफ, डाइ ब्याक, जरा कुहिने, पाउडरी मिल्ड्यू
६	फलफूल	आपको मधुवा, गवारो, फल कुहाउने औसा सुलसुले, अनारको पुतली, होपर	एनथ्राक्नोजा, ससेतो ढुसी, डाईव्याक, आँपको गुच्चा हुने, डाउनी मिल्ड्यू
७	केरा खेती	केराको स्किपर, थाम र गानोका गवारा तथा घुनहरू, खपटे	जरा कुहिने रोग, ओईलाउने रोग, गुवो कुहिने, डढुवा, बन्चिटप

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास

५.४.२ बाली पात्रो

तालिका नं. ३२ : बाली पात्रो

क्र.सं.	बाली	बाली लगाउने समय	बाली भित्र्याउने समय
१	धान वर्षे	जेष्ठ/ आषाढ	असोज / कार्तिक
२	मकै वर्षे	जेष्ठ / आषाढ	भदौ / असोज
३	मकै बसन्ते	माघ / फागुन	जेष्ठ / वैशाख
४	गहुँ	कार्तिक / मंसिर	चैत्र / वैशाख
५	तोरी	असोज / कार्तिक	माघ / फागुन
६	आलु	असोज / कार्तिक	माघ / फागुन
७	मसुरो	कार्तिक / मंसिर	फागुन / चैत्र
८	उखु	माघ / फागुन	पौष / माघ
९	चना	असोज / कार्तिक	फागुन / चैत्र
१०	मकै हिउँदे + तोरी	असोज / कार्तिक	पौष / माघ
११	सुर्यमुखी	माघ / फागुन	जेष्ठ / आषाढ
१२	तरकारी वर्षे	जेष्ठ / आषाढ	भदौ / असोज
१३	तरकारी हिउँदे	भदौ / असोज	मंसिर / फागुन
१४	तरकारी बसन्ते	पौष / माघ	वैशाख / आषाढ

स्रोत: सेवाकेन्द्र स्तरिय प्रोफायल, २०७१/०७२

५.४.३ कृषि बजारीकरण

नेपाल एक कृषि प्रधान देश हो तथापि यहाँको कृषि आपूर्ति आयातमा निर्भर रहेको छ । नेपालको कुल जनसंख्याको दुई तिहाई जनसंख्याको पेशा कृषि हो । परम्परागत कृषि प्रणालीको कारण देशको अर्थतन्त्रमा भने कृषिले उल्लेख्य हिस्सा ओगट्न सकेको छैन । दैनिक जीवन गुजारा हुने किसिमको खेतिपातीले कृषिमा व्यवसायीकरण हुन सकेको छैन । परम्परागत बजारीकरणमा उत्पादकहरूले असंगठित रुपमा आफ्नो उपजको आफैँ बजारीकरण गर्ने चलन थियो तर पछिल्ला दिनमा विविधखाले बजार श्रृंखला पार गर्दै कृषि उपजहरूको बजारीकरण प्रचलन विकास हुन थालेको छ । यहाँका कृषिजन्य वस्तु बजारीकरणका विभिन्न ढाँचाहरू अभ्यासमा आएका छन् । यद्यपी आजसम्म पनि व्यवस्थित कृषि बजार निर्माण भइनसकेपनि बन्ने र बनाउने दिशामा भएका प्रयत्नहरूले कृषि बजारको क्रमिक विकासमा टेवा पुऱ्याएका छन् । जिल्लामा विभिन्न बजारहरूबाट कृषि लगायत अन्य वस्तुहरूको तरकारी, आलु, फलफूल तथा खाद्यान्न बजारीकरण हुने गरेको देखिन्छ । कृषकले उत्पादन गरेका कृषिजन्य वस्तुले सही बजार पाउनु पर्छ । कृषि क्षेत्रको समुचित विकास हुन सकेको खण्डमा समग्र देशको विकास हुन्छ तसर्थ यसको लागि कृषि बजारीकरणलाई प्रोत्साहन गरी व्यवस्थित बनाउनुपर्ने देखिन्छ ।

तालिका नं. ३३ : कृषि हाट बजार सम्वन्धी विवरण

क्र.सं.	कृषि बस्तु संकलन केन्द्रको नाम ठेगाना	थोक वा खुद्रा	बजार लाग्ने दिन	स्थापना वर्ष	हाल बजारको प्रतिवेदन वा हप्ताको कारोबार		बजारमा व्यापारीलाई उपलब्ध सुविधा
					परिमाण (मे.ट.)	रु. मा	
१	तरकारी हाट बजार केन्द्र शान्तिनगर, चिराघाट दाङ्ग	खुद्रा	शनिवार	२०५९	१.१	२७,५००	स्टल पानी

स्रोत : शान्तिनगर गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४

५.४.४ जग्गाको उर्वराशक्ति

गाउँको केही क्षेत्रफल समथर भूभागले ओगटेकोले कृषि उत्पादनको लागि उर्वर भूमि प्रशस्त ४१.२५ प्रतिशत रहेको छ । शान्तिनगर गाउँपालिकामा रहेका उर्वर क्षेत्र अवैज्ञानिक कृषि प्रणालीका कारण उत्पादन क्षमता ह्रास हुनुका साथै भूमिको पुर्ण सदुपयोग हुन सकेको छैन । गाउँपालिकाको समथर भूभागमा खाद्यान्न बाली, नगदे बाली तथा फलफूल र तरकारीको लागि उर्वर भूमि पाईन्छ भने वन क्षेत्रले ढाकेको क्षेत्रहरूमा डाँलेघाँस र खरघाँसको लागि उर्वरता रहेको पाईन्छ ।

५.४.५ कृषि पकेट क्षेत्र

तालिका नं. ३४ : कृषि पकेट क्षेत्र सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	विवरण	वडा नं.	स्थान
१	गहुँ	५	रगैजा
२	आलु	७	दुविचौर
३	तोरी	४	
४	मकै	२	

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका, २०७४

५.४.६ कृषक समूहसम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ३५ : कृषक समूह सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	समूहको नाम	वडा नं.	ठेगाना	समूहको उद्देश्य	समूह अध्यक्षको नाम
१	श्री सहिद लक्ष्मण कृषक समूह	२	कालिदमार	आधुनिक तरकारी कृषि खेती गर्ने	खर्के सुनार
२	श्री जनशक्ति मौरीपालन लघुउद्यमी समूह	२	बोलाखोटि	आधुनिक तरकारी कृषि खेती गर्ने	शसिराम खड्का
३	श्री मिरमिरे बिउविजन तथा तरकारी उत्पादन कृषक समूह	२	बरडाँडा	आयआर्जन बढाउने	धन बहादुर खड्का
४	श्री प्रगतिशिल कृषक समूह	२	विष्णुपुर	आयआर्जन बढाउने	टिका के.सी.
५	श्री बुलबुले सिंचाई तथा कृषक समूह	७		कृषि उत्पादन बृद्धि	गौरी बस्नेत
६	श्री निर्धन कृषक समूह	७		कृषि उत्पादन बृद्धि	केशब थापा
७	श्री खैरेनी कृषक समूह	७		कृषि उत्पादन बृद्धि	लाल बहादुर बोहरा
८	श्री सृर्जना कृषक समूह	१	दुबिचौर	आयआर्जन बढाउने	हरि बहादुर वली
९	श्री हरियाली कृषक समूह	१	आगरनेटा	आयआर्जन बढाउने	गंगाराम डाँगी
१०	श्री जुम्ले धारा कृषक समूह	१	पातिधारा	आयआर्जन बढाउने	फत बहादुर राणा
११	श्री हिमाली कृषक समूह	३	भलानेटी	तरकारीको बीउ उत्पादन	ज्योती प्रसाद सापकोटा
१२	श्री सन्देश तरकारी कृषि समूह	३	केराघारी	ताजा तरकारी उत्पादन	बीर बहादुर बि.क.
१३	श्री अमृत कृषक समूह	३	भ्युडर	ताजा तरकारी उत्पादन	प्रेम बहादुर सापकोटा
१४	श्री मनकामना महिला कृषक समूह	२	छोटे	ताजा तरकारी उत्पादन	ज्यौती रेउते
१५	श्री कालिका कृषि समूह	२	माझटोल	आधुनिक कृषि खेती गर्ने	हिरा के.सी
१६	श्री जनज्योती कृषक समूह	२	सिमसुन्दर	आधुनिक कृषि खेती गर्ने	टंक कुमारी के.सी.
१७	श्री उन्नती कृषक समूह	२	माझटोल	आधुनिक कृषि खेती गर्ने	विमला खड्का
१८	श्री बान्द्रे खोला कृषि समूह	१	बान्द्रेखोला	आधुनिक कृषि खेती गर्ने	देव बहादुर भण्डारी
१९	श्री मिश्रीत कृषि कृषक समूह	१		आधुनिक कृषि खेती गर्ने	दर्जी घती
२०	श्री प्रगतिशिल महिला कृषक समूह	१	कातिके	आधुनिक कृषि खेती गर्ने	सरस्वती न्यौपाने
२१	श्री बिजबृद्धि कृषक समूह	४	जुम्लेकुलो वातावरण	बीउ उत्पादन	जित बहादुर डाँगी
२२	श्री मनकामना कृषक समूह	४	हिरापुर	बचत तथा बीउ	राम बहादुर के.सी.

				बिक्रि वितरण	
२३	श्री प्रगतिशिल बहुउद्देश्यीय	४		कृषि उत्पादन बृद्धि	पैलमान दमाई
२४	श्री हरियाली कृषक समूह	४		कृषि उत्पादन बृद्धि	थान बहादुर वली
२५	श्री ग्रामिण महिला विकास समूह	५	ढरिनी	बचत तथा ऋण	निर्मला चौधरी
२६	पुजा आमा समूह	५	गरजुल्ला	बचत	लालमति चौधरी
२७	स्वालम्बन ग्रामिण लक्ष्मि समूह	५	रजघटुवा	बचत तथा ऋण	इन्दिरा डाँगी
२८	श्री श्रम जिव कृषक समूह	५	खैरिटोल रगैचा	कृषि उत्पादन बृद्धि	भुपेन्द्र खत्री
२९	श्री प्रगतिशिल बहुउद्देशिय कृषि समूह	५	माथिल्लो बैसा	कृषि उत्पादन बृद्धि	ज्ञान बहादुर यरी
३०	श्री प्रगती कृषि समूह	५	माथिल्लो बैसा	कृषि उत्पादन बृद्धि	महेन्द्र बस्नेत
३१	श्री जनहित कृषक समूह	६		कृषि उत्पादन बृद्धि	पारस्मनि थापा
३२	नागरिक चेतना केन्द्र	६		कृषि उत्पादन बृद्धि	सुस्मिता चौधरी

स्रोत : गाउँपालिका कृषि प्रोफाईल, २०७४

५.४.७ कृषि सहकारी संस्थासम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ३६ : कृषि सहकारी संस्था सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	समूहको नाम	वडा नं.	ठेगाना	समूहको उद्देश्य	समूह अध्यक्षको नाम
१	श्री दिप सहकारी संस्था लिमिटेड	२	सिमसुन्दरपुर	कृषि सहकारी	नेव बहादुर रोका
२	श्री साना किसान सहकारी संस्था लि.	७	खैरेनी सडक टोल	कृषि सहकारी	टेक बहादुर पाण्डे
३	श्री हिले खाली कृषि सहकारी संस्था लि.	७	कुमलगडि	कृषि सहकारी	देव बहादुर भण्डारी
४	बरउखोला कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड	३	बुराडाबर	कृषि सहकारी	बलराम उपाध्याय
५	बयाले कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड	३		कृषि सहकारी	लाल बहादुर वली
६	श्री जन उद्धार कृषि सहकारी संस्था लि.	३		कृषि व्यवसाय	दिप बहादुर चन्द
७	श्री बिष्णुपुर कृषि सहकारी संस्था लि.	२	बीष्णुपुर	कृषि सहकारी	कुसुम वली
८	श्री दिप कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड	२	रुइनीघारी	कृषि सहकारी	नेव बहादुर रोका
९	श्री सफल बहुउद्देशिय सहकारी संस्था लिमिटेड	२	सिमसुन्दरपुर	कृषि सहकारी	राजेन्द्र राईमाझी
१०	श्री साउने पानी कृषि सहकारी संस्था लि.	४	वातावरण	बीउ तथा रासायनिक मल	गोमान वली
११	श्री सुन्दर कृषि सहकारी संस्था लि.	४	वातावरण	मल वितरण	जंग बहादुर के.सी
१२	श्री हिरा मोती सहकारी संस्था लि.	४		कृषि श्रण	शसिराम काफ्ले
१३	श्री सुबास स्मृति सहकारी संस्था लि.	५		उपभोक्ता सहकारी	यामलाल भण्डारी
१४	श्री समता कृषि सहकारी संस्था लि.	५		बचत तथा ऋण लगानी	धनेश्वरी आचार्य

स्रोत : गाउँपालिका कृषि प्रोफाईल, २०७४

५.४.८ कृषिसँग सम्बन्धीत संघ संस्थाहरूको विवरण

तालिका नं. ३७ : कृषिसँग सम्बन्धीत संघ संस्थाहरूको विवरण

क्र.सं.	वडा नं.	कार्यरत संघ संस्थाहरूको नाम	संस्थाले गर्ने कार्यहरू
१	१	लापा	अनुदानमा बीउ वितरण र कृषकलाई तालिम दिन
२	२	लापा	खोला रोक्नलाई जमिनको उपलब्ध
३	२	लापा	खोल्सालाई नियन्त्रण गर्न जाली
४	३	सिसा, सि.आ.ई.पि.	तरकारी खेती, खाद्यान्न बाली
५	२	लापा	तरकारी खेती, तालिम, सिंचाई

स्रोत : गाउँपालिका कृषि प्रोफाईल, २०७४

५.४.९ एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण

गाउँपालिकामा कृषि तथा पशुपंक्षी पालनमा आएको व्यवसायिकताको लहरसँगै भेटेरिनरी औषधीको व्यवसाय पनि आवश्यक छ । शान्तिनगर गाउँपालिकाको गाउँपालिका कृषि प्रोफाईलको तथ्यांक अनुसार गाउँपालिकामा ८ ओटा एग्रोभेटहरू दर्ता भई संचालित छन् । त्यस्तै यस गाउँपालिकामा ३ ओटा विउ व्यवसायि/ रासायनिक मल विक्रेताहरू पनि रहेका छन् । जसको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ३८ : एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण

क्र.सं.	एग्रोभेटको नाम	प्रोपाईटरको नाम	वडा नं.	स्थान
१		खडग बहादुर थापा	२	सिमसुन्दरपुर
२		नारायण वली	२	सिमसुन्दरपुर
३		खेम राज के.सी.	७	खैरेनी
४		बलराम न्यौपाने	३	पातेटाकुरा
५		मदन के.सी.	४	जुम्लेकुला शान्तिमिलन
६		अम्मर के.सी	४	चिराघाट
७		माधव के.सी.	५	रगैँचा
८		शरद आचार्य	५	तिलवारी

स्रोत : गाउँपालिका कृषि प्रोफाईल, २०७४

तालिका नं. ३९ : विउ व्यवसायीहरू/रासायनिक मल विक्रेताहरूको विवरण

क्र.सं.	विउ व्यवसायिहरू/रासायनिक मल विक्रेताहरूको नाम	वडा नं	स्थान	वार्षिक विक्रि परिमाण (क्विन्टल)	
				बीउ	मलखाद
१	श्री दिप सहकारी संस्था लिमिटेड	२			
२	श्री लाल बहादुर शाही	७	गैरा तिल्बारी		२००
३	श्री लोक बहादुर वली	७	बराडाबर		५००
४	लाल बहादुर के.सी.	३	पातेटाकुरा	मकै ७	१३५०

५	कृषि सहकारी संस्था लि.	२		५०	७५०
६	बहुउद्देशिय सहकारी संस्था लि.	२			१९०
७	श्री डिल्ली बहादुर के.सी.	४	जुम्लेकुला		
८	श्री डिल्ली वली	४	नमूनाटोल		२००
९	श्री तेज बहादुर के.सी.	५	रगैंचा	मकै ८	

स्रोत : गाउँपालिका कृषि प्रोफाईल, २०७४

५.५ सिंचाइ

गाउँपालिकामा सतह एवं भूमिगत जल सिंचाईको स्रोत रहेको छ। कृषिको लागि उपयुक्त माटो भएको र गाउँपालिकामा ठूलो संख्यामा जनता कृषिमा निर्भर रहेको हुँदा प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गरी सबै खेतियोग्य जमिनमा सिचाई सुविधा पुऱ्याउन सके रोजगारीका अवसर बढ्नुका साथै कृषि उत्पादनमा पनि प्रशस्त वृद्धि हुने देखिन्छ।

भूमिगत सिचाई : गाउँपालिकामा भुमीगत रुपमा रहेको जलस्रोतलाई उपयोग गर्न र लगानी र प्रतिफलको हिसावले तत्काल सतह सिचाईमा जान नसकिने ठाउँहरूमा जमिनमुनीको पानीलाई प्रयोग गरी सिंचित गर्नु उपयुक्त देखिन्छ।

तालिका नं. ४० : शान्तिनगर गाउँपालिकामा सिंचाई स्थिति

क) नेपाल सरकारबाट			
क्र.सं.	योजनाको नाम	स्थान	सिँचित क्षेत्र (हे.)
१	धनौरी सिँचाई योजना	धनौरी	८०
ख) नेपाल सरकार र विश्व बैंक			
१	सालघारी सिँचाई योजना	पंचकुले र वाघमारे	२००
२	वयाले सिमतारा सिँचाई योजना	शान्तिनगर	२२४
३	दन्दरे सिँचाई योजना	शान्तिनगर	३०
४	माझकुलो सिँचाई योजना	बाघमारे-३	४६
५	माझकुलो सिँचाई योजना	बाघमारे-४	१००
६	बरौखोला सिँचाई योजना	धनौरी-७	१०३
७	बस्तीखोला सिँचाई योजना	शान्तिनगर	३१५
	जम्मा		१०१८
ग) केयर नेपाल र साना किसानको संयुक्त लगानीमा सम्पन्न योजनाहरू			
१	कमलगढी सिँचाई योजना	धनौरी	५३
२	वुडाडावर सिँचाई योजना	धनौरी	१०५

३	कोसापुर सिँचाई योजना	धनौरी	१५६
	जम्मा		३१४
घ) नेपाल सरकार र यु.एस.एड द्वारा सम्पन्न योजना			
१	चिरेगाड सिँचाई योजना	धनौरी	३५०
	कुल जम्मा		*१७६२*

स्रोत: म.प. सिँचाई विकास डिभिजन नं.१, तुलसीपुर दाङ, २०७४ ।

५.६ पशुपालन

गाउँपालिकामा विशेषगरी गाई, भैंसी, बाख्रा, सुँगुर नै यहाँका मुख्य घरपालुवा जनावर हुन् । यसबाट गाउँबासीहरूको जीविकोपार्जनमा सुधार भैरहेको छ । पशुजन्य उत्पादनहरू जस्तै, दुध, दही, घिउ तथा मासुका लागि कुखुरा, बंगुर, खसी, बोकाहरूको बिक्रीबाट आम्दानी बढेको देखिन्छ । यहाँ डेरी उद्योग, व्यापारिक फार्म, गाइ, भैसी, कुखुरा फार्महरू लगायतका कृषिजन्य उद्योगहरू रहेका छन । त्यस्तै गरि भेटेनरी सेवा पनि गाउँपालिकामा उपलब्ध रहेको छ । गाउँपालिकामा उल्लेख्य संख्यामा पशुपालन हुने गरेको देखिन्छ ।

५.६.१ पशु नश्ल

गाउँपालिकामा पालन गरिने मुख्य पशुपंक्षीहरूमा गाई, भैंसी, बाख्रा, भेंडा र बंगुर रहेका छन् । सामान्यतया व्यवसायिक पशुपालनको विकाससँगै वर्णशंकर तथा उन्नत जातका पशुहरूको हिस्सा कुल पशुको तुलनामा वृद्धि हुँदै गएको पाईन्छ । गाई भैंसीमा कृत्रिम गर्भाधान सेवा उपलब्ध हुनु तथा बाख्रा र बंगुरतर्फ उन्नत जातका भालेहरूसँग प्रजनन् गराउने परिपाटी बसेको हुँदा यी जातका जनावरहरूमा वर्णशंकरको संख्या बढ्दो छ । तथापि बँधुवा पशुपालन पद्धतिको कमी, कमजोर पशु स्वास्थ्य व्यवस्थापन, कुपोषण तथा पशुपालन सम्बन्धी प्राविधिक ज्ञान तथा चेतनाको अभावको कारण वर्ण शंकरबाट उत्पादनमा खासै उत्साह थपिएको अवस्था छैन । त्यसैगरी ठूलो संख्यामा रहेका कम उत्पादक जनावरहरूले अपेक्षाकृत बढी उत्पादक जनावरहरूको आहारा खाई दिनु पनि यस क्षेत्रको समस्या हो । सबै न्यून उत्पादक जनावरहरूलाई हटाएर उन्नत जातको जनावर किनेर पाल्नु उत्तम हुन्छ । तसर्थ नश्ल सुधारमार्फत् नयाँ जन्मिएका जनावरका बच्चाहरूलाई भविष्यको राम्रो माउ हुने कुरा मध्यनजर गरी थप कार्यक्रमहरू संचालन गर्नु आवश्यक छ ।

सारांशमा, विगतका वर्षहरूमा गाउँको पशुपालन क्षेत्रले राम्रो फड्को मारेको छ जसले गर्दा पशुपंक्षीजन्य उत्पादनमा परिमाणात्मक विकास सम्भव भएको छ । तर हालको परिमाणात्मक विकासको गति सुस्त छ । पशुपालन क्षेत्रमा क्रमिक रुपमा व्यवसायिकता थपिएको छ तर पशुपंक्षीजन्य उत्पादन प्रशोधनका लागि उद्योग स्थापना खासै हुन सकेको पाईँदैन । त्यसैगरी पशुपालनतर्फ गुणात्मक विकासको पनि एकदम खाँचो सर्वत्र

महसुस गरिएको छ । पशुपालनसँग आवद्ध श्रमिक तथा महिला वर्गहरूको उत्पादकत्व अति न्यून हुनु, युवा वर्गहरू विदेश पलायन हुनु र सो अनुरुप पशुपालनमा यान्त्रिकीकरण हुन नसक्नु, पशु पालन क्षेत्रमा पुँजी लगानीको आकार धेरै सानो हुनु तथा जनमानसमा पशुपालनको कृषि अर्थतन्त्रमा योगदानको बारेमा अज्ञानता आदि कारणले गर्दा पशुपालन क्षेत्रबाट आशातीत उपलब्धि हासिल हुन सकिरहेको छैन ।

५.६.२ पशुपंक्षीमा लाग्ने रोगहरू

गाउँपालिकामा देखिने पशु रोगहरूमा रेविज, खोरेत, पिपिआर, स्वाइन फिवर, भ्यागुते, चरचरे, नाम्ले, माटे, थुनेलो, प्रजनन् सम्बन्धि र जुका पर्दछन्। गाउँको वन जंगलसँग जोडिएका वडाहरूमा एन्टी रेजिव खोप लगाउनुपर्ने देखिन्छ भने खोरेत, पिपिआर, स्वाइन फिवर जस्ता अत्यन्त संक्रामक रोगको प्रकोप पनि यस गाउँपालिकामा त्यत्तिकै रहेको पाईन्छ। पशुको अवैध आयात र आवत जावत, दयनिय व्यवस्थापन, खोप लगाउनुपर्छ भन्ने चेतनाको कमी, आदि कारणहरूले रोग प्रसारण हुन्छ । यि रोगको नियन्त्रणका लागि जिल्ला पशु सेवा कार्यालयबाट निरन्तर प्रयास भैरहेको देखिन्छ।

जिवाणुबाट हुने रोगहरूमध्ये भ्यागुत्ते, चरचरे विरुद्ध यस गाउँपालिकाका किसानहरूले खोप लगाउने गरेको पाईन्छ। तापनि यी रोगहरू फाट्टफुट्ट रुपमा देखिने गरेका छन्। गाउँपालिकामा स्वाइन फिवर, खोरेत, रेविज विरुद्धको खोपकार्य समेत गाउँपालिकाको विभिन्न वडाहरूमा समेत संचालन गर्न सकेमा धेरै हदसम्म रोग नियन्त्रण कार्य सफल हुने देखिन्छ। सामान्यतया पशुपंक्षीमा ठूलो महामारी फैलिएको पाइँदैन । तथापी यहाँका पशुपंक्षीहरूमा खोरेत, भ्यागुते, चरचरे, नाम्लेजुका, रेवीज जस्ता रोगहरूको प्रकोप रहेको छ भने पंक्षीहरूमा मुलत रानीखेत, गम्बोरा, सिआरडी र बर्डफ्लू मुख्य रुपमा लाग्ने गरेको छ ।

तालिका नं. ४१ : पशुमा देखिएका रोगको विवरण

S.N	Disease	Animals				Other
1	Liver Fluke	Cattle	Buffalo	Goats		
2	HS@BQ	Cattle	Buffalo	Goats		
3	Pramphistomom	Cattle	Buffalo	Goats		
4	Nerves Sign	Cattle	Buffalo	Goats		
5	Respiratory Sign	Cattle	Buffalo	Goats		
6	Cocciodiosis				Fowl	
7	Skin Lesions				Fowl	
8	Wound/Abscess	Cattle	Buffalo	Goats		
9	Red Urine	Cattle	Buffalo	Goats		
10	Abortion	Cattle	Buffalo	Goats		
11	Warble Infestation	Cattle	Buffalo	Goats		
12	Diarrhoea	Cattle	Buffalo	Goats		
13	Infertility	Cattle	Buffalo	Goats		
14	Mastitis	Cattle	Buffalo	Goats		
15	Distocia	Cattle	Buffalo	Goats		
16	Prolapse	Cattle	Buffalo	Goats		
17	Retained Placenta	Cattle	Buffalo	Goats		
18	Mange	Cattle	Buffalo	Goats		
19	Rabis	Cattle	Buffalo	Goats		Dog
20	Tick/Lice(External Parasite)	Cattle	Buffalo	Goats	Fowl	
21	Intestinal Helmenthis				Fowl	
22	Orf			Goats		
23	Parasitic Gastroenteritis	Cattle	Buffalo	Goats		Pig
24	Anoestrous	Cattle	Buffalo	Goats		
25	Indigestion/Anorexia	Cattle	Buffalo	Goats		
26	Tympany/Bloats	Cattle	Buffalo	Goats		
27	Magout wound	Cattle	Buffalo	Goats		
28	Cough	Cattle	Buffalo	Goats		
29	Pnoumonia	Cattle	Buffalo	Goats		
30	Gumbarrow				Fowl	
31	Cyst	Cattle	Buffalo	Goats		
32	FMD			Goats		
33	PPR			Goats		
34	Ranikhet				Fowl	
35	CRD				Fowl	

स्रोत : जिल्ला पशु कार्यालय, २०७४

५.६.३ पशुपंक्षी फार्महरूको विवरण

दाङ जिल्ला ब्रोईलरको मासु उत्पादनमा आत्मनिर्भर रहेको र यसले जिउँदो ब्रोइलर नजिकका अन्य पहाडी गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूमा बिक्री वितरण गर्दै आईरहेको छ । हुन त फुल उत्पादनतर्फ यस जिल्लामा अझै ठूला प्रयासहरू थाल्नु आवश्यक देखिन्छ ।

(क) बंगुर/सुंगुर फार्महरूको विवरण

यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा विगतका केही वर्षहरूमा व्यवसायिक बंगुर पालनतर्फ निकै राम्रा प्रयासहरू भएका छन् । गाउँपालिकामा बंगुरका पाठीहरू दाङ जिल्लाका अन्य गाउँ तथा गाउँपालिका र छिमेकी जिल्ला बर्दियाको बाँसगढी, कतर्निया र अन्य स्थानहरू, पोखरा, भक्तपुर, हेटौडा, तथा इलाम जिल्लाहरूबाट खरीद गरेर पालन गर्ने परिपाटी रहेकोमा हाल यो गाउँ बंगुरको पाठापाठी उत्पादनमा आत्मनिर्भर भएको छ । यस गाउँपालिकामा उत्पादित बंगुरका पाठापाठीहरू यसको छिमेकी गाउँपालिकाहरू तथा नगरपालिकाहरूमा विभिन्न गैर सरकारी संस्थाहरूले खरीद गरी सम्बन्धित जिल्लाहरूमा वितरण गर्ने अवस्थाको सृजना हुन सकेको छ ।

व्यवसायिकताको यस्तो लहरमा खास गरि विदेशबाट फर्केका युवा तथा अन्य युवा वर्गहरू बढी आकर्षित भएका छन् । गाउँपालिकामा थारु समुदायको बाहुल्यता रहेकोले गर्दा समेत बंगुर पालन पेशा अझै फस्टाएर जाने निश्चित प्राय: छ । बंगुर पालन तर्फ आत्मनिर्भर भई सकेको यस गाउँपालिकामा मासुको लागि व्यवसायिक स्तरमा बंगुर पालन गर्ने परिपाटी ल्याएर मुल्य श्रृङ्खलालाई बढावा दिई रोजगारीका थप अवसरहरू सृजना गरिनु पर्ने टड्कारो आवश्यकता रहेको जिल्ला पशु सेवा कार्यालयको बुझाई रहेको छ ।

५.६.४ गाउँपालिकामा दुग्ध बजारीकरण

शान्तिनगर गाउँपालिकामा पशुपालन एक प्रमुख पेशाको रुपमा रहि आएको छ। दुग्ध विकासको कुरा गर्दा बजार, शहरमा साइकल र मोटरसाइकलबाट दुध ल्याएर बेच्ने चलन बढी छ र स्वयं कृषकहरूले नै घर घर वा पसल पसलमा नै लगेर बेच्ने गर्दछन। यसरी बेच्दा दुधको गुणस्तर नाप ल्याक्टोमिटरबाट गर्ने गरिन्छ र जति बढी दुधको मात्रा उति बढी मुल्य हुने गरेको पाईन्छ। उत्पादित केही दुध स्थानीय बजारमा अवस्थित केही डेरी र मिठाई पसलले प्रयोगमा ल्याएतापनि अन्य घरमा नै विभिन्न किसिमले प्रयोग गरेको पाईन्छ। गाउँपालिकाका केही वडाका वरिपरी निजी स्तरका लघु दुग्ध संकलन केन्द्रहरूको स्थापना भई ग्रामीण दुधको केही भागले सबल बजार सञ्जाल पाउन सफल भएको छ । गाउँपालिकामा उत्पादित दुध भने लघु डेरी पसलहरू तथा दुग्ध संकलनकर्ता मार्फत तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा बिक्री हुने गरेका छन् । दुग्ध पदार्थको माग दिनप्रतिदिन बढी रहेको पाईन्छ ।

५.७ व्यापार तथा उद्योगको विवरण

वडा नं. ३ स्थित पातेटाकुरा बजार

यस गाउँपालिका मार्फत् विभिन्न पहाडी तथा तराई जिल्लाहरू सँगको व्यापार समेत हुने गरेको छ। यहाँ विभिन्न हाट बजारहरू व्यापार व्यवसायका लागि प्रशिद्ध रहेका छन् । यस्ता बजारहरूबाट विशेषगरी खुद्रा व्यापार हुने गरेको छ। यसैगरी, यस गाउँपालिकाबाट थोक व्यापार समेत हुने गरेको छ । थोक व्यापार अन्तर्गत खाद्य मिलबाट उत्पादित चामल, पिठो, तेल अन्य पहाडी तथा तराई गाउँपालिका र नगरपालिकासँग हुने गरेको छ भने अन्य थोक व्यापारमा विस्कुट, साबुन, चाउचाउ, चिया, चिनी आदिको हुने गरेको छ। यसका अतिरिक्त तेस्रो मुलुकमा निर्मित इलेक्ट्रीक र इलेक्ट्रोनिक्स सामानहरूका साथै फरेन गुड्सको नाममा विभिन्न तेस्रो मुलुकहरूबाट उत्पादन भई पैठारी गरिएका घरेलु उपयोगका सामानहरूको समेत केही मात्रामा खुद्रा विक्री यस गाउँपालिकाबाट हुने गरेको पाईन्छ।

समथर जमिनको उपलब्धता कृषि तथा वनजन्य कच्चा पदार्थहरूको उपलब्धता, परम्परागत तथा जातिगत सीप, कौशल, पर्यटकीय महत्वका स्थलहरूको उपलब्धता लगायतका विभिन्न कारणले गाउँपालिकामा आर्थिक विकासको राम्रो सम्भावना रहेको छ । शान्तिनगर गाउँपालिकाका अधिकांश बासिन्दाहरू कृषि पेशामा आवद्ध भएका छन् । यस गाउँपालिकाका मानिसहरू औद्योगिक विकासतर्फ लागीसकेका छैनन् । तथापी, स्थानीय माग कार्यमा केही मझौला, साना तथा घरेलु उद्योग भने संचालित छन् । कोईला तथा जैविक मल उत्पादन

उद्योग, सिलाई कटाई उद्योग, समिल तथा फर्निचर उद्योग, कुखुरा फार्म, पशु फार्म आदि यस गाउँपालिकामा रहेका केही औद्योगिक व्यवसायका उदाहरणहरू हुन् । त्यसैगरी साप्ताहिक रुपमा लाग्ने शान्तिनगर गाउँपालिकाका विभिन्न हाट बजारमा स्थानीय उत्पादन तथा चौपायाको किनबेच हुने गर्दछ । यसले पनि गाउँपालिकामा आर्थिक कारोबारको मात्रामा वृद्धि गराएको छ । यस गाउँपालिकामा रहेका प्रमुख बजार केन्द्रहरूको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ४२ : बजार केन्द्र सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	बजार केन्द्रको नाम	वडा नं
१	चिराघाट बजार	४
२	पातेटाकुरा बजार	३
३	रगैजा बजार	५
४	बाघमारे बजार	२
५	जुम्केकुला बजार	४
६	खैरेनी बजार	७
७	रातामाटा बजार, भलानेटी	३
८	पेदीखोला बजार	१
९	कोर्बाङ बजार	६
१०	खिलतपुर बजार	१

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७४

५.७.१ ढुवानी तथा भण्डार व्यवस्था

गाउँभित्र उत्पादित मालसामानहरू गाउँको एक ठाँउबाट अर्को ठाउँमा पुऱ्याउन ढुवानी साधनको रुपमा, ट्रक, ट्याक्टर, रिक्सा, ठेला आदि छन्। गाउँको पक्की सडक नभएका कारण ढुवानी गर्न समस्या भएको पाईन्छ। कतिपय ठाउँहरूमा विभिन्न खोलाहरूमा पुल नभएका कारण विशेषत वर्षातमा आवागमनको समेत समस्या रहेको सन्दर्भमा मालसामान ढुवानी गर्ने समस्या झन टड्काराको रुपमा रहेको छ। गाउँको आन्तरिक ढुवानी प्रणालीलाई सुदृढ गर्न विभिन्न खोला तथा नदीहरूमा पुल निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

गाउँपालिकामा कृषकहरूले खाद्यान्नको उचित दरभाउ पाएमा व्यापारीहरूलाई बिक्री गर्ने र व्यापारीहरूले त्यसरी खरिद गरेको खाद्यान्न आफ्नै गोदाममा संकलन गरी ठूलो परिमाणमा विक्रि गर्दछन् । गाउँपालिकाको कृषकहरूको आलु, तरकारी तथा फलफुल सुरक्षित राख्न पर्याप्त मात्रामा शीत भण्डारको निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.८ अन्य आर्थिक विकासका सम्भावनाहरू

गाउँपालिकामा आर्थिक विकास अन्तर्गत साना उद्योग व्यापार, नोकरी, पर्यटन, यातायात सेवा, सूचना प्रविधि, शैक्षिक प्रशिक्षण केन्द्र, वित्तीय सेवा, लगायत थप आर्थिक विकासका सम्भाव्यताका क्षेत्रहरू प्रशस्त रहेका छन्। समग्रमा यस गाउँको ग्रामीण क्षेत्रमा हेर्दा कृषि पेशा अंगाल्ने घर परिवारको संख्या अझै उच्च रहेको छ। गाउँपालिकामा रहेको खेतीयोग्य जमिनमा खाद्यान्नको साथै अन्य नगदे तरकारी बाली, फलफूल, उखु, तोरी, तरकारी मसला तथा जडीबुटी र पशुजन्य उत्पादन वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ। आधुनिक कृषि प्रविधि, मल तथा औजारको अभाव हुनाको साथै सो को अधिकतम लागत मूल्यले गर्दा सो को प्रयोगमा कमी हुन गई कृषि उत्पादनमा आवश्यकताअनुसार वृद्धि हुन सकेको छैन। जनचेतना, सीप तथा व्यावसायीकरणको अभिवृद्धि, प्रविधि हस्तान्तरणको साथै आवश्यक प्रविधि, मल, कर्जा बीउ बिजनको उपलब्धतामा सरलीकरण गरेर कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा वृद्धि ल्याई आर्थिक स्थितिमा सुधार ल्याउन सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेका छन्।

गाउँपालिकामा रहेको अत्यन्त उर्वर भूमिमा वस्ती विकास तथा अन्य निर्माणले गर्दा खेतीयोग्य भूमिको उपलब्धतामा दिन प्रतिदिन कमी हुँदै गएको छ भने अर्को तर्फ माटोको उर्वराशक्ती क्रमशः क्षीण हुँदै उत्पादन र उत्पादकत्वमा ह्रास आएको देखिन्छ। जथाभावी हुने गरेको वस्ती विकासलाई व्यवस्थित गर्नाको साथै पुराना परम्परागत कूलोहरूको मर्मत सुधार गरी माटोको उर्वरा शक्ती बढाई वातावरणीय सन्तुलन कायम गर्न सकेमा भावी पुस्ताको लागि एउटा वस्न लायक सुरक्षित र अनुकुल स्थानको जोहो गर्न सकिनेछ।

गाउँको ग्रामीण क्षेत्रमा दुग्ध उत्पादन तथा पशुपञ्छी उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना रहेको हुँदा यो व्यवसायलाई व्यावसायिक रुपमा विस्तार गरी यातायात सेवालाई सर्वसुलभ तरिकाले उनीहरूको पहुँचसम्म विस्तार गर्न सकेको खण्डमा धेरैवटा स्थानहरूमा दुध चिस्यान केन्द्र, कोल्ड स्टोर खोल्न, मासुजन्य उद्योग, आदि विकास गर्न सकिनेछ। जसबाट रोजगार श्रृजना गरी समग्र गाउँको आयमा वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ।

यस गाउँपालिकामा भएका प्राकृतिक श्रोत र साधनलाई व्यवस्थित तथा वातावरणीय मित्रवत प्रविधि अपनाएर उचित प्रयोग गर्न सकेमा सो क्षेत्रले कतिपय ग्रामीण इलाकाहरूमा स्थानीय स्तरमा आवश्यक रोजगारीको स्थिति श्रृजना गर्नाको साथै स्थानीय श्रोत परिचालनमा समेत दिगोपना ल्याउन सकिने देखिन्छ।

गाउँपालिकामा भएका जलश्रोतलाई माछापालन, सिंचाइ, पर्यटन प्रवर्द्धन लगायत जीविकोपार्जन र आर्थिक विकासका विविध क्षेत्रहरूमा परिचालन गर्न सकिने अवस्था रहेको छ । माछापालन व्यवसाय गरेमा सजिलैसँग रोजगारीका अवसरहरू बढ्ने सम्भावना रहेको छ।

गाउँपालिकामा रहेका वन क्षेत्रहरूमा सालको वन, साज, खयर, सियौ, लगायतको उच्च व्यवसायिक महत्वका वनस्पति प्रजातियुक्त वन क्षेत्र हुनु, वन क्षेत्रको पुनरुत्पादन दर राम्रो हुनु आदि कारणले गर्दा वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन मार्फत् जीविकोपार्जनमा टेवा पुऱ्याउन र राजश्वमा वृद्धि गर्न सकिने अवस्था रहेको छ ।

यसका अलावा जैविक विविधता संरक्षण प्रवर्द्धन, पर्यटनमार्फत् समेत आर्थिक विकासमा उपयोग गर्न सकिने अवस्था छ । कृषि, पशु एवम् वनजन्य कच्चा पदार्थको सुलभ उपलब्धता, गाउँपालिकाको सबैजसो वडाहरूमा सडक, विजुली, पानीलगायत आधारभूत औद्योगिक पूर्वाधारको विकास तथा उद्योग स्थापनाका लागि पर्याप्त समथर जमिन, शान्तिनगरमा रहेको हुँदा गाउँपालिकामा कृषि, पशु, वनलगायतको उद्योगका साथै शैक्षिक र औषधीय पर्यटन (Medical tourism) समेतको विकासको सम्भावना रहेको छ ।

गाउँपालिकाको सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहरूलाई संगठित र संस्थागत गरी वन क्षेत्रमा गैर काष्ठजन्य उत्पादनहरू जडिबुटीको खेतीको अलावा मह उत्पादनलाई पनि प्रवर्द्धन गरी बजारमुखी गर्न सकेमा सोक्षेत्रको आर्थिक उन्नती गर्न थप टेवा पुग्ने देखिन्छ।

गाउँमा रहेका विभिन्न धार्मिक तथा पर्यटकीय क्षेत्र स्थापना भएको कारणले यहाँ पर्यटनको विशिष्ट सम्भावना रहेको छ । गाउँको पर्यटकीय होटेल व्यवसायहरूबाट प्रशस्त लाभ लिन सकिने सम्भावना रहेको छ ।

गाउँपालिकामा बेरोजगारी बढ्दै गइरहेको र सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा रोजगारीको प्रशस्त अवसरहरू नभएकोले बैदेशिक रोजगारीमा आकर्षण बढेको देखिन्छ। यस गाउँपालिकाको युवाहरूलाई व्यवसायिक तथा सिपमुलक तालिम प्रदान गरी स्वदेशमै रोजगार श्रृजना गर्न सके गाउँपालिकात्रको आर्थिक विकासमा यस क्षेत्रले ठुलो योगदान पुऱ्याउने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ।

५.९ गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रको विशिष्टीकरण

शान्तिनगर गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रमा वनपैदावर र प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण गरी सतह तथा भूमिगत सिंचाइमा आधारित दिगो कृषि प्रणालीलाई नै मेरुदण्डको रुपमा लिन सकिन्छ। कृषि, पशु एवम् वनजन्य कच्चा पदार्थको सुलभ उपलब्धता, गाउँपालिकाका सबैजसो वडाहरूमा सडक, विजुली, पानीलगायत आधारभूत औद्योगिक पूर्वाधारको त्रमिक विस्तार तथा उद्योग स्थापनाका लागि पर्याप्त पहाडी जमिन, गाउँपालिकामा कृषि, पशु, वनलगायतको उद्योगका साथै शैक्षिक र औषधीय पर्यटन (Medical tourism) समेतको विकासको सम्भावना रहेको छ । अर्थतन्त्रका यिनै विशिष्ट क्षेत्रहरूमा गाउँपालिकाको विशिष्टता एवं प्राथमिकता केन्द्रित गर्नु उपयुक्त देखिन्छ।

५.१० बैंकको विवरण

यस शान्तिनगर गाउँपालिकाको वडा नं ७ मा कृषि विकास बैक रहेको छ । यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने जनताहरू यस बैंक तथा लघुवित्त संस्थाहरू मार्फत सेवा लिने गरेको पाइन्छ । गाउँपालिकामा उद्योग व्यापार लगानी गर्न वित्तीय संस्थाहरूमा वाणिज्य बैंकहरू मार्फत कर्जा लगानी हुने गरेको देखिन्छ । यसबाहेक तुलसीपुर उप-महानगरपालिकामा संचालित अन्य बैंकहरूले पनि कर्जा उपलब्ध गर्दै आएका छन् भने गाउँपालिका बासीहरूसँग रहेको रकमलाई निक्षेपको रुपमा स्विकार गरी बचत पनि गर्दै आएका छन् ।

५.११ सहकारी संस्थाको विवरण

चिराघाट (गाउँपालिका कार्यालय परिसर) स्थित एक सरहकारी संस्था

गाउँको आर्थिक तथा सामीजिक विकासमा यहाँका सहकारी संस्थाको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको छ । सहकारी संस्थाले स्थानीय स्तरको बचतलाई गाउँ बाहिर जानबाट रोकी स्थानीय क्षेत्रमा विभिन्न आय मूलक कार्यमा लगानी गरिरहेका छन् । सहकारी संस्था प्रति जनताको अपनत्व बढी र प्रशासनिक झन्झट कमी हुने हुँदा वित्तिय क्षेत्रमा यहाँका जनताको पहुँच समेत बढेको छ । शान्तिनगर गाउँपालिकामा विभिन्न प्रकृतिका बचत तथत ऋण, तरकारी तथा विउ उत्पादन, उपभोक्ता र कृषि गरी जम्मा २२ सहकारी संस्थाहरू कार्यरत रहेका छन् । जसको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४३ : सहकारी संस्थाको विवरण

क्र.सं.	कार्य/प्रकृति	संस्था संख्या	क्र.सं.	कार्य/प्रकृति	संस्था संख्या
१	बचत तथा ऋण	६	५	दुग्ध	०
२	तरकारी तथा विउ उत्पादन	१	६	विद्युत	०
३	उपभोक्ता	१	७	अन्य	०
४	कृषि	१४		जम्मा	२२

स्रोत: राप्ती अञ्चलको सहकारी गतिविधि २०७२/०७३

तालिका नं. ४४ : सहकारी संस्थाको नामावली

बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू											
क्र.सं.	सहकारी संघ संस्थाको नाम	ठेगाना	सदस्यता संख्या			सञ्चालक			शेयर पुँजी	बचत निक्षेप	सदस्यलाई ऋण लगानी
			महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा			
१	प्रगतिशील महिला बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	शान्तिनगर १, चिराघाट	२८२	०	२८२	११	०	११	०	८,९०,९२२	२८५८७२०
२	ग्रामीण एकीकृत बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	शान्तिनगर ३	४९	८७	१३६	३	८	११	१०१४९००	२७७२६२	१२०००००
३	शुभ सन्देश बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	धनौरी ६, खैरेनी	४०	७०	११०	३	६	९	३१८९५००	२६६४४१९	४३६२५००
४	एकीकृत बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	बाघमारे ५, शिवसुन्दरपुर	७	३२	३९	१	६	७	१९५०००	१४२४००	३२००००
५	समाज सुधार बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	बाघमारे ५,	२१५	०	२१५	७	०	७	१५०००	८७२२०	९९३००२
६	पुष्पाञ्जली महिला बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	धनौरी ६,	२५	०	२५	९	०	९	१२५००	०	०
जम्मा			६१८	१८९	८०७	३४	२०	५४	४४२६९००	३१७१३०१	९७३४२२२
कृषि सहकारी संस्थाहरू											
१	साना किसान कृषि सहकारी संस्था लि.	धनौरी ७, खैरेनी	४३७	९५	५३२	३	८	११	३९२०६००	७६०९८५९	२८७२५८७
२	सुन्दर कृषि सहकारी संस्था लि.	शान्तिनगर ८	१०	२०	३०	२	५	७	१६५०००	०	०
३	समता कृषि सहकारी संस्था लि.	धनौरी ६, काँशीपुर	१७	३१	४८	२	५	७	३३६०००	१९३३००	१७४५००
४	दीप कृषि सहकारी संस्था लि.	बाघमारे ५,	१५	२९	४४	३	४	७	८९९८००	१०८५००	३२६३०००
५	विष्णुपुर कृषि सहकारी संस्था लि.	बाघमारे ४, विष्णुपुर	१५	१९	३४	४	३	७	१०००००	१५६८००	२७३५००
६	सफल कृषि सहकारी संस्था लि.	बाघमारे ५,	९	२८	३७	०	९	९	३७०००	२२००००	२५५०००
७	आमखोली कृषि सहकारी संस्था लि.	धनौरी ३,तिलवारी	७	२३	३०	४	५	९	४२४०००	५२०८५८	९४००००
८	मिलनसार कृषि सहकारी संस्था लि.	धनौरी ५	२६	०	२६	७	०	७	१३०००	०	०
९	बसन्त कृषि सहकारी संस्था लि.	धनौरी १	२२	५	२७	६	३	९	३२००	४७४००	२४०००
१०	हिलेखाली कृषि सहकारी संस्था लि.	धनौरी ४	९	२३	३२	०	०	०	३२०००	०	०
११	हिरामोति कृषि सहकारी संस्था लि.	शान्तिनगर १, हिरापुर	१३	२२	३५	३	६	९	१०५२००	६४०४०	८७५००
१२	साउनेपानी कृषि सहकारी संस्था लि.	शान्तिनगर ९, साउनेपानी	२०	२४	४४	३	६	९	५३६८००	२६४००	६४४०००
१३	हिमाली कृषि सहकारी संस्था लि.	शान्तिनगर ७	१३	१६	२९	३	६	९	५००००	०	०
१४	नवयुग कृषि सहकारी संस्था लि.	रगैंचा	१२	२४	३६	०	०	०	१८००००	०	०
जम्मा			६२५	३५९	९८४	४०	६०	१००	६८०२६००	८९४७१५७	८५३४०८७

उपभोक्ता सहकारी संस्थाहरू											
१	सुवास स्मृति उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	धनौरी १	१७	७६	९३	१	६	७	३६१९००	२९४८६०	११७००००
तरकारी विउ उत्पादन सहकारी संस्थाहरू											
१	शान्ति फलफुल तथा तरकारी विउ उत्पादन सहकारी संस्था लि.	शान्तिनगर ८	२६	३४	६०	२	५	७	१२२००	३३२०३१	२०६२५
कुल जम्मा			१२८६	६५८	१९४४	७७	९१	१६८	११६०३६००	१२७४५३४९	१९४५८९३४

स्रोत: राप्ती अञ्चल सहकारी गतिविधि २०७२/०७३

शान्तिनगर गाउँपालिकाको सहकारी संस्थाको विवरण हेर्दा गाउँपालिकामा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था ६, तरकारी तथा विउ उत्पादन सहकारी संस्था १, कृषि १४ र उपभोक्ता १ गरी जम्मा २२ वटा सहकारी संस्थाहरू संचालनमा रहेका छन् । उद्योग व्यापार क्षेत्रमा लगानी गर्ने उद्देश्यका साथ सञ्चालन भएका यी सहकारी संस्थाहरूले नियमितरुपमा कुल १,९४४ सदस्यहरूबाट कुल रु. १,२७,४५,३४९ बचत सङ्कलन गरेको देखिन्छ भने सदस्यहरूलाई रु. १,९४,५८,९३४ रकम ऋण लगानी भएको पाईन्छ ।

५.१२ संघ संस्था तथा विभिन्न समूहहरू

यस गाउँपालिकामा विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संघ संस्थाहरूले समुदायमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा आफ्ना कार्यक्रमहरू संचालन गरिरहेका छन् । यहाँ रहेका सरकारी संस्थाहरू क्रमश गाउँपालिका कार्यालय, स्वास्थ्य चौकी, इलाका हुलाक, अतिरिक्त हुलाक, इलाका प्रहरी, नेपाल टेलिकम, नेपाल विद्युत प्राधिकरण, कृषि सेवा केन्द्र, पशु सेवा केन्द्र आदि रहेका छन् । यस गाउँपालिकामा GIMIN (NGO) नामक गैरसरकारी संस्था वडा नं. ७ मा रहेको छ । जसले यहाँका जनताहरूलाई सिपमूलक तालिम सञ्चालन गर्ने काम गर्दै आएको छ । यसका अतिरिक्त गाउँपालिकामा विभिन्न समूहहरू, युवा क्लबहरू, नागरिक समाज, राजनितिक दलहरू रहेका छन् ।

खण्ड ६ : भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधार

६.१ गाउँपालिकाका हालका भवनहरूको विवरण

यस शान्तिनगर गाउँपालिकाको सबै वडाहरूमा वडा कार्यालयको स्थापना भएको छ। वडा नं ३ मा भने साबिकको शान्तिपुर गाविस भवनलाई कायम गरिएको छ।

६.२ सामुदायिक भवनहरूको विवरण

यस गाउँपालिकामा रहेका सामुदायिक/सार्वजनिक भवनहरूको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ४५ : सामुदायिक भवनहरूको विवरण

क्र.सं.	सामुदायिक/सार्वजनिक भवनहरूको विवरण	वडा नं.
१	युवा साँस्कृतिक क्लबको भवन	५
२	सावन राधाकृष्ण भवन	७
३	सचेतना केन्द्र, नयाँवस्ती	१
४	शान्तिनगर शहिद स्मृति भवन	४
५	वृद्धाश्रम	२

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका कार्यालय, २०७४

तालिका नं. ४६ : सामुदायिक चौतारोहरूको विवरण

क्र.सं.	पाटी पौवा चौतारा	वडा नं
१	कासीपुर	५
२	रजघटुवा	५
३	ढोरेनी	५
४	खैरेनी प्रीतक्षालय	७
५	जुम्लेकुला चौतारा	४
६	माले चौतारा	४
७	राङकोटे चौतारा	४
८	चिराघाट	४
९	जुम्लेकुला प्रतिक्षालय	४
१०	अमुवा चौतारा	२

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका कार्यालय, २०७४

६.३ यातायात

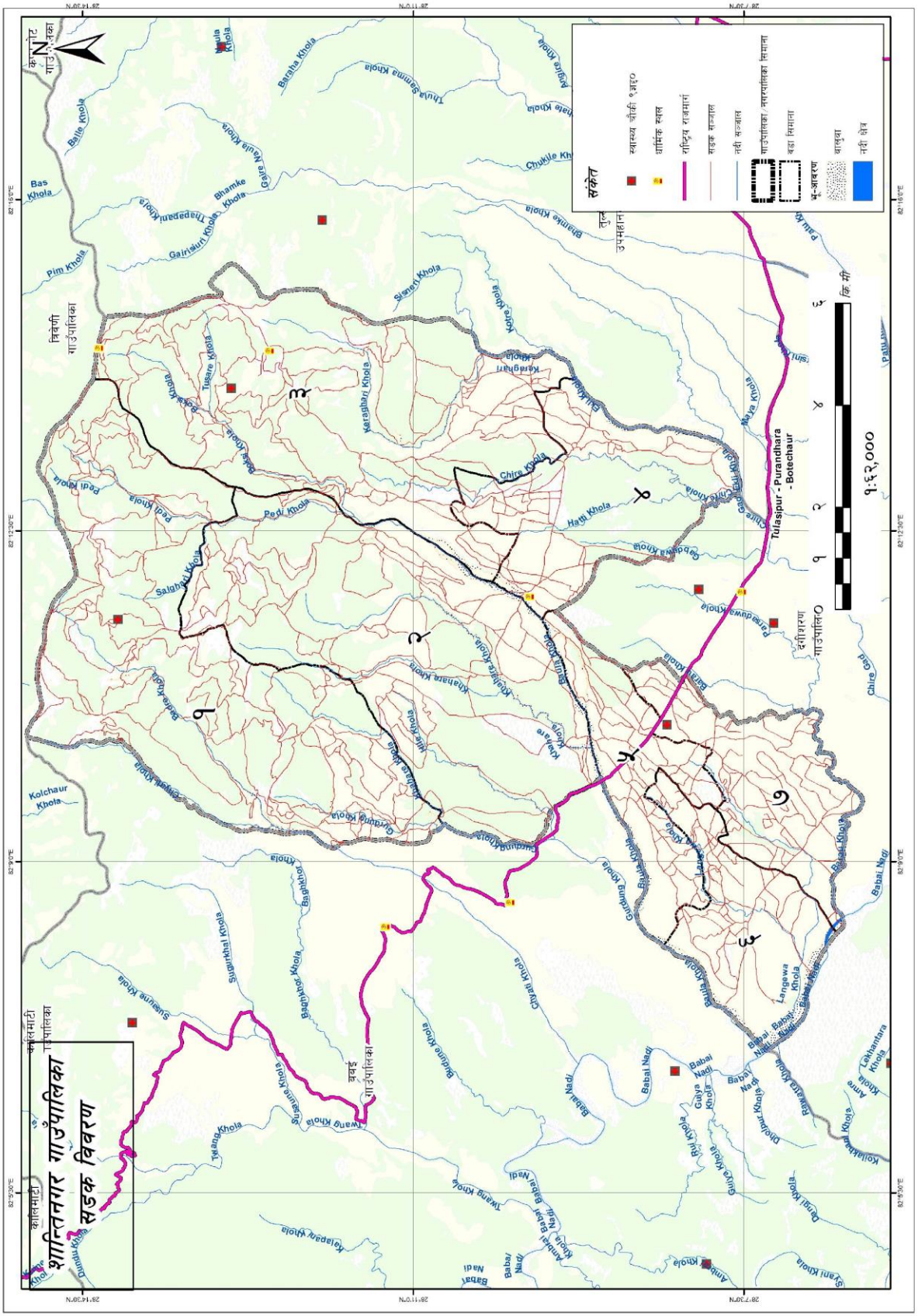

नक्सा नं. १६: शान्तिनगर गाउँपालिकाको सडक सञ्जाल

(क) बिद्यमान सडक सञ्जाल

पातेटाकुरा बजार क्षेत्रको सडक

तालिका नं. ४७ : बिद्यमान सडक सञ्जाल विवरण

क्र.सं.	सडक	वडा नं	कैफियत
१	रगैँचा - कोर्बाङ सडक	५	४ कि.मी. रहेको
२	बैसा - धनौरा	५	३ कि.मी. रहेको
३	रगैँचा - तिलबारी	५	४ कि.मी. रहेको
४	दामोदर सडक	७	
५	खिलतपुर चिराघाट सडक	१ र २	पक्की बाटो
६	चिराघाट-पेदीखोला - हाडीचौर	१	
७	बाघखोर-पेदीखोला-बाँझ विसौना	१	
८	खिलतपुर-खज्जर सडक	१	
९	गहतेखोला-बाघमारे-खिलतपुर सडक	४	
१०	बाघमारे - तुलसीपुर	२	

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका कार्यालय, २०७४

शान्तिनगर गाउँपालिकाको बाटो-घाटोको स्थिति हेर्दा कालोपत्रे, ग्राभेल, कच्ची, र कृषि सडक आदिले यातायात संजालको रूपमा विभिन्न गाउँबस्तीहरू जोडेको देखिन्छ । गाउँपालिकाको समग्र पक्षको विकास गर्न विद्यमान सडक संजालहरूको संरक्षण, स्तर उन्नति र थप विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(ख) यातायात सेवा

कुनै पनि क्षेत्रको आर्थिक सामाजिक विकासलाई गतिशिल बजाउन सार्वजनिक वस्तु तथा सेवा प्रवाहलाई सरल र सहज बनाउन, कृषि तथा गैह्र कृषि क्षेत्रको विकास गर्न सडक यातायात एउटा महत्वपूर्ण पूर्वाधारको रुपमा रहेको हुन्छ । प्रदेश नम्बर ५ मा रहेको शान्तिनगर गाउँपालिकाका सबै क्षेत्रहरूमा बाह्रै महिना चल्ने सडक सञ्जाल विस्तार हुन नसके पनि यस गाउँपालिकाको केहि ठाउँमा बाटो विस्तार भएको छ । गाउँपालिकामा विभिन्न ठाउँमा सिंचाइको व्यवस्था भएकोले खाद्यान्न, आलु, तेलहन, दलहन, फलफूल, दुग्ध उत्पादन आदिलाई सडकको सुविधा भएकोले उत्पादित वस्तुलाई बजारसम्म पुऱ्याउन सजिलो परेको देखिन्छ। गाउँपालिकाको सबै वडाहरूमा सडकको त्रमिक विस्तार भएकोले आन्तरिक यातायातको सुविधाले गाउँबासीहरूलाई बजारमा पहुँच क्रमश वृद्धि हुँदै गएको छ । गाउँपालिकामा यातायातका विभिन्न साधनहरूको उपयोग भएको देखिन्छ। गाउँपालिकामा टेक्टर, साइकल, बस, ट्रक, मोटरसाइकलहरूको उपयोग गरिएको देखिन्छ। गाउँपालिकाको सडकमार्ग राम्रो भएका रुटहरूमा बस सेवा चालु रहेको छ। दाङ जिल्लाका अन्य गाउँपालिकाहरूको तुलनामा शान्तिनगरको आन्तरिक र जिल्ला बाहिरको बससेवाको सञ्जालमा थप विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ।

सडक यातायातको लागि आवश्यक विभिन्न पूर्वाधारहरू जस्तै सवारी साधन पार्किङ स्थल, बस स्टप, यात्रु प्रतिक्षालय, सडक बत्ती, पैदलयात्रीले सडक पार गर्ने जेब्रा क्रसिङ, सडक सङ्केत चिह्न, बसको अन्तिम बिसौनी सम्बन्धी सेवा सुविधाहरू व्यवस्थित रुपमा विकास गर्नु पर्ने देखिन्छ।

तालिका नं. ४८ : गाउँपालिकादेखि सदमुकामसम्को सडक विवरण

क्र.सं.	साविकको गा.वि.स./न.पा.	दुरी कोषमा (सदरमुकाम बाट)	सडकको प्रकार	यातायाको साधन
१	शान्तिनगर	१३	कालोपत्रे, कच्ची	बस तथा जिप
२	धनौरी	१५	कालोपत्रे, ग्राभेल	बस तथा जिप
३	बाघमारे	१५	कालोपत्रे, कच्ची	बस तथा जिप

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र दाङ, २०७१

६.३.१ गाउँपालिकाको टाढाको वस्तीबाट सम्बन्धित वडा केन्द्रमा पुग्न लाग्ने समय

गाउँपालिकाको वडा केन्द्रबाट टाढा रहेका वस्तीहरूबाट स्थानीय बासीहरूले राज्यको सेवा लिन जाँदा वडा केन्द्रसम्म पुग्न लागने समय ३० मिनेट देखि ३ घण्टासम्म रहेको देखिन्छ ग्रामिण परिवेशका यी क्षेत्रहरुमा सहज सडक मार्ग र यातायातको सुलभ उपलब्धता नभएका क्षेत्रहरू समेत धेरै रहेका छन् तसर्थ जनताको घरदैलोमा राज्यको सेवा सुविधा पुऱ्याउन थप कार्यक्रम र योजना कार्यान्वयन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

तालिका नं. ४९ : वडा केन्द्रबाट टाढाको वस्ती

वडा नं	टाढाको बस्ती	पुग्न लाग्ने समय
३	बाघखोर	३ घण्टा
४	जुम्लेकुलो	४० मिनेट
५	जम्पुर	३० मिनेट
५	बकिया डाँडा	३० मिनेट
७	गौरा तिलवारी	४५ मिनेट
७	घुसुरा	३० मिनेट
१	हाडीचार	३ घण्टा
१	बाझ बिसौना	३ घण्टा
१	तिनोखारा	२ घण्टा
१	कल्लेखारा	३ घण्टा
१	सालघारी	२ घण्टा ३० मिनेट
२	अदुवाबारी	१ घण्टा ३० मिनेट

श्रोत: शान्तिनगर गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७४

६.३.२ गाउँपालिका केन्द्रबाट वडा केन्द्र सम्मको दुरी

यस गाउँपालिकाको केन्द्रबाट वडा केन्द्रसम्मको दुरी सम्बन्धी विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ५० : गाउँपालिका केन्द्रबाट वडा केन्द्रको दुरी

वडा नं.	वडा केन्द्र	दुरी	लाग्ने समय (सवारी/पैदल)
१	खिलतपुर	१२ कि.मी.	२० मिनेट/२ घण्टा ३० मिनेट
२	बाघमारे	५ कि.मी.	१५ मिनेट/१ घण्टा
३	चिराघाट	सँगै	सँगै
४	चिराघाट	सँगै	सँगै
५	रगैँचा	६ कि.मी.	२५ मिनेट/१ घण्टा ३० मिनेट
६	पहाडीपुर	८ कि.मी.	३० मिनेट/२ घण्टा
७	खैरेनी	६ कि.मी.	२५ मिनेट/१ घण्टा ३० मिनेट

स्रोत : गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७४

६.४ संचार

सूचना र प्रविधिमा भएका नविनतम खोज तथा विकासले गाउँ, समुदाय, देश, अन्तरदेशलाई एउटा सीमाहिन विश्व समुदायको रुपमा रुपान्तरित गरिदिएको छ । दिनानुदिन संचार प्रविधिको प्रयोग विस्तारित भइरहेको छ । सन् १९९० सालको दशकमा सिमित जनसंख्याले प्रयोग गर्ने संचारका माध्यामहरू हाल आधारभूत आवश्यकतामा परिणत भएको छ । ११०.३ प्रतिशत टेलिफोनको घनत्व ४६.५ प्रतिशत इन्टरनेटका प्रयोगकर्ता, रेडियोको राष्ट्रिय प्रसारणमा पँहुच ८८ प्रतिशत रहेको राष्ट्रिय तथ्यांकले संचार क्षेत्रको तीब्र विकास र विकासका अन्य क्षेत्रमा यसको प्रभाव दर्शाउँछ । हाल पत्रपत्रिका, रेडियो र टि.भि.को प्रयोग अत्यधिक मात्रमा बढ्दै गएको छ । शान्तिनगर गाउँपालिकामा एफ.एम स्टेसनहरू र रेडियो नेपाल लगायत विभिन्न स्टेसनहरू जिल्ला तथा केन्द्रबाट सिधा प्रशारण भएको सुन्न सकिन्छ । गाउँपालिकामा नेपाल टेलिकम र एनसेल दुवैको 3G Network सेवा उपलब्ध छ । गाउँपालिकामा ADSL, NCell, NTC आदि कम्पनीहरूले इन्टरनेट सेवा पुऱ्याउँदै आइरहेका छन् । यस गाउँपालिकाको वडा नं. ४ को २ वटा विद्यालयमा Wi-Max को इन्टरनेट सेवा जडान गरिएको छ ।

६.४.१ हुलाक सेवा

गाउँपालिकामा आधा शताब्दीदेखि सञ्चार क्षेत्रमा सेवा पुऱ्याइरहेको हुलाक सेवा हाल गाउँपालिकाको विभिन्न वडाहरूमा कार्यरत छन्। हुलाक सेवा अन्तर्गत साधारण चिठीपत्रहरू, रजिष्ट्री पत्रहरू, बिमा पुलिन्दा, धनादेश सेवा र बचत सेवाहरू सञ्चालित छन् । यद्यपी सञ्चार माध्यमको तीब्र विकासले हुलाक प्रयोगकर्ताहरूको संख्या घट्दै गईरहेको छ ।

६.५ विद्युत

यस गाउँपालिकामा हाल सम्म पनि सबै स्थानमा विद्युत सेवा उपलब्ध हुन सकिरहेको छैन । गाउँपालिकाको वडा नं १ मा करिब २५ प्रतिशत मात्र विद्युतिकरण भएको छ । त्यस्तै वडा नं २ को चापीकोट, अदुवाबारी र सार्कीबारामा विद्युत पुग्न सकेको छैन । वडा नं ४ मा भने सबै क्षेत्रमा विद्युत सेवा उपलब्ध भएको छ । अन्य वडाहरूमा पनि केहि स्थानमा विद्युत सेवा पुग्न सकिरहेको छैन । गाउँपालिकामा विद्युत सेवा सम्पूर्ण क्षेत्रमा पुऱ्याउनको लागि गाउँपालिकाले विषेश ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ ।

६.५.१ बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

तालिका नं. ५१ : बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने श्रोत

वडा नं.	बिजुली	मट्टितेल	गोबरग्याँस	सोलार	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	५८	२९२	०	६०	२४३	३	६५६
२	३२१	४३८	३	१४८	२४	५	९३९
३	५६०	३४०	२	६८	२१	१	९९२
४	६०२	२०२	०	१	१	२	८०८
५	४३५	११५	०	०	१	१	५५२
६	३५४	२७२	२	५	१२	०	६४५
७	३९२	३३५	१	६	१	१	७३६
जम्मा	२,७२२	१,९९४	८	२८८	३०३	१३	५,३२८
प्रतिशत	५१.०९	३७.४२	०.१५	५.४१	५.६९	०.२४	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, वि.सं. २०६८

यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा विद्युत मर्मत संभार, महसूल असुली तथा विद्युतीकरण योजनाको कार्यान्वयन नेपाल विद्युत प्राधिकरणले गर्दै आएको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ (सन् २०११) को नजिता अनुसार दैनिक बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनमा विद्युत प्रमुख स्रोतको रुपमा रहेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा बत्ती बाल्न विद्युत प्रयोग गर्नेको घरधुरी संख्या २७,२२ (५१.०९ प्रतिशत) रहेको छ । त्यस्तै गाउँपालिकाका कुल घरधुरीको १९९४ (३७.४२ प्रतिशत) ले मट्टितेल, २८८ (५.१४ प्रतिशत) ले सोलार र ८ (०.१५ प्रतिशत) घरधुरीले गोबर ग्याँसको प्रयोग गरेको देखिन्छ । त्यस्तै वडागत रुपमा सबैभन्दा बढी विद्युतको प्रयोग गर्ने वडा नं. ४ रहेको देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

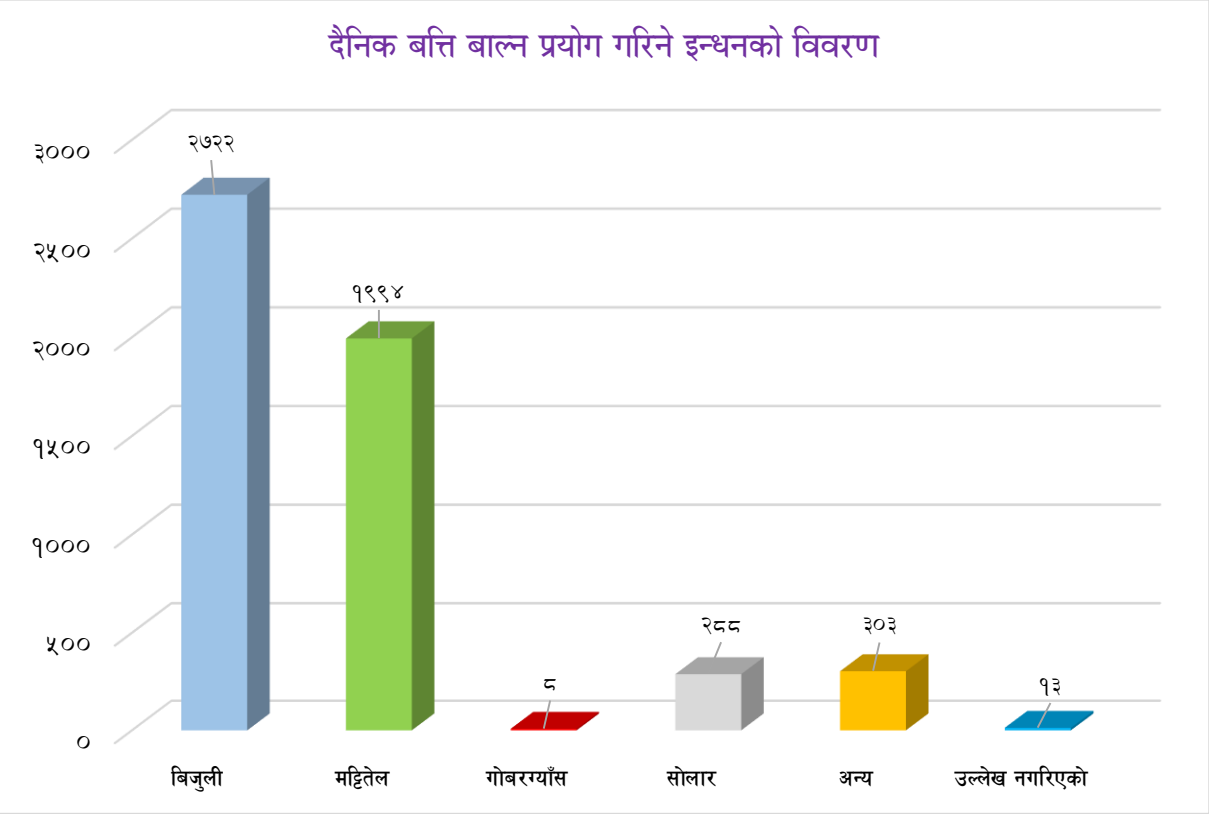

६.५.२ खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

२०६८ को जनगणनाअनुसार शान्तिनगर गाउँपालिकामा परिवारमा खाना पकाउन प्रयोग गरिने प्रमुख इन्धनको रूपमा काठ तथा दाउरा सबैभन्दा बढी ५,२३० (९८.१६ प्रतिशत) रहेको छ । यसैगरी दोस्रोमा एल.पी. ग्याँस प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या २३ (०.३० प्रतिशत), गोबर ग्याँस प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या ३६ (०.६८ प्रतिशत), मट्टीतेल प्रयोग गर्ने १६ (०.३० प्रतिशत) रहेका छन् भने बिजुली प्रयोग गर्ने घरधुरी सबैभन्दा कम १ (०.०२ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। वडागत रुपमा सबैभन्दा बढी एल.पी. ग्याँस प्रयोग गर्ने वडा नं. ६ रहेको देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ। काठ दाउराको प्रयोग अध्यधिक हुनुले वनजंगल विनास र पर्यावरणमा यसको प्रत्यक्ष असर पर्ने देखिन्छ ।

तालिका नं. ५२ : खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

वडा नं.	काठ/दाउरा	मटीतेल	एल.पी. ग्याँस	कुइठा/ठोरहा	गोबरग्यास	बिजुली	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	६५२	१	०	०	०	०	०	३	६५६
२	९२९	४	०	०	१	०	०	५	९३९
३	९५६	३	५	१	२५	१	०	१	९९२
४	८००	१	२	०	३	०	०	२	८०८
५	५४३	१	१	४	१	०	१	१	५५२
६	६२५	२	११	१	६	०	०	०	६४५
७	७२५	४	४	२	०	०	०	१	७३६
जम्मा	५,२३०	१६	२३	८	३६	१	१	१३	५,३२८
प्रतिशत	९८.१६	०.३०	०.४३	०.१५	०.६८	०.०२	०.०२	०.२४	१००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०११

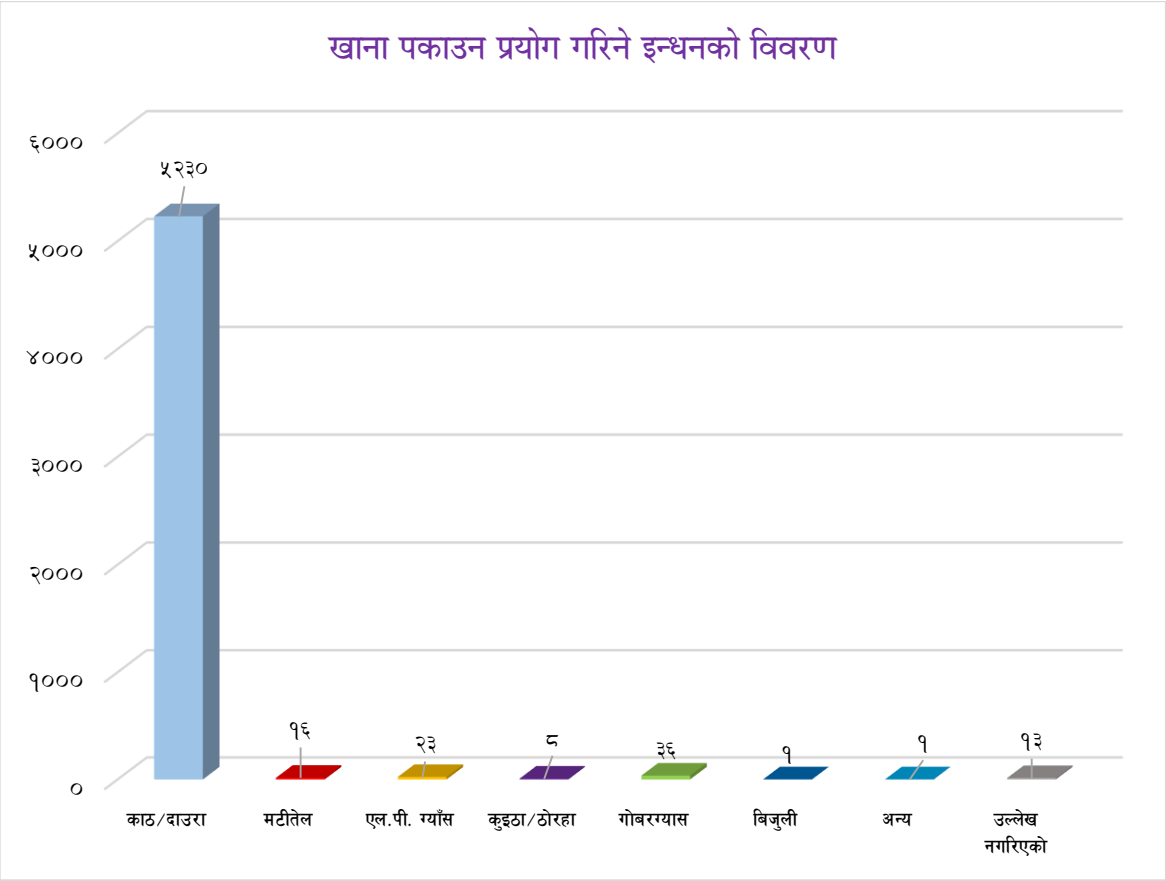

वैकल्पीक उर्जाको वर्तमान स्थिति र जनताले यस क्षेत्रमा देखाएको आकर्षणलाई हेर्दा वैकल्पिक उर्जाको क्षेत्रमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ। तराइको क्षेत्र भएकोले गोबरग्याँसको लागी उपर्युक्त तापक्रम रहेको र पशुहरूबाट प्राप्त गोबरलाई पूर्णरुपमा प्रयोग गर्न सके वन अतिक्रमण रोकिनुको साथै मानिसहरूको स्वास्थ्यमा पर्ने नकारात्मक असर समेत न्यून हुने हुँदा यसको प्रयोगमा प्रोत्साहन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

खण्ड ७: सामाजिक पूर्वाधार तथा सेवा

७.१ शिक्षा

कुनै पनि देशको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा शिक्षाले ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ। यसलाई मानव विकासको सूचकको रूपमा लिइन्छ। यसै सिलसिलामा यहाँ शान्तिनगर गाउँपालिकाको शैक्षिक स्थिती देखाउन खोजिएको छ। विकासको प्रमुख आधारशिला शिक्षा नै हो, शिक्षाको माध्यमबाट व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभाहरूको विकास हुन गई समग्र समाज र राष्ट्रमा नै सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने सर्वमान्य सिद्धान्त रहिआएको छ। सचेत, अनुशासित तथा उत्पादनशिल जनशक्ति निर्माण गर्नका लागि शिक्षा क्षेत्रको नै सर्वोपरि भूमिका अनिवार्य रहन्छ। योजना निर्माणमा गरिबी निवारण तथा चौतर्फी विकासका लागि शिक्षा क्षेत्रलाई मानव संशाधन विकासको एक शसक्त माध्यमको रुपमा नीतिगत रुपमा अबलम्बन गरिएको छ। नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३, धारा ३१ शिक्षा सम्बन्धी हक मा देहायबमोजिमको व्यवस्था गरिएको छ।

(१) प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुनेछ।

(२) प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र नि:शुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा नि:शुल्क पाउने हक हुनेछ।

(३) अपांगता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानून बमोजिम नि:शुल्क उच्च शिक्षा पाउने हक हुनेछ।

(४) दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइ सम्बन्धी अपांगता भएका नागरिकलाई सांकेतिक भाषाको माध्यमबाट कानून बमोजिम नि:शुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ।

(५) नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानून बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक हुनेछ।

संविधान तथा योजनाको ठुला ठुला वहस भएता पनि शिक्षाको हकमा विश्वको सामु तुलनात्मक अध्ययन गर्दा उल्लेखनीय विकास भने भएको देखिँदैन। शिक्षाले ज्ञान र सिपको प्रयोगात्मक परिवर्तन ल्याउने, पिछडिएको, विपन्न र अभावग्रस्त वर्गको पक्षपोषण गर्ने, अवोध बालबालिका एवं आवाज विहिनका पक्षमा रही देशलाई समृद्ध बनाउने परिकल्पनालाई साकार पार्नुपर्दछ। देशका लागि आवश्यक नेतृत्वदायी क्षमताको विकास, अथकरूपमा सिक्ने र सिकाउने प्रवृति, सामाजिक र मानवीय मूल्यमान्यता र आत्मविश्वासजस्ता आधारभूत समग्र पक्षको विकास गर्न सघाउनु नै गुणस्तरीय शिक्षाको विशेषता हो। यस्तो शिक्षामा विश्लेषणात्मक र मौलिक सोचको पर्याप्तता हुनुपर्छ। निर्दिष्ट सिकाइमात्र स्तरीयता होइन। आज व्यवहारिक परिवर्तन, श्रमसँगको आस्था,

जीवनोपयोगी खोज अनुसन्धान, सान्दर्भिकता देश र संस्कृतिप्रति प्रेम, नैतिक जिम्मेवारी, मौलिकरूपमा विज्ञानको उपयोग गर्न स्तरीय शिक्षाको आवश्यकता छ ।

शिक्षाको स्तरीय विकासले मात्र देशमा रोजगारीको अवसर, कलकारखानाको विकास, सुविधाको पहुँच, प्रविधिको विस्तार, उत्पादनमुखी कृषि, आयमुखी व्यवसाय, स्थानीय साधनश्रोतको प्रचुर सदुपयोगले जनताको जीवनस्तर उकास्न सकिन्छ ।

शिक्षा क्षेत्रको परिसूचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै अनुरुप यस गाउँपालिकामा आ.व. २०७२/०७३ सम्म सञ्चालन भैरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण अनुसार शान्तिनगर गाउँपालिकामा आधारभूत विद्यालय २१ र माध्यमिक विद्यालय ६ गरी जम्मा २७ विद्यालय रहेका छन् ।

७.२ साक्षरता स्थिति

सामाजिक एवं मानव विकासको एक महत्वपूर्ण आयामको रुपमा रहेको शिक्षा क्षेत्रमा शान्तिनगर गाउँपालिका अन्य गाउँपालिकाको तुलनामा केही अगाडि रहेको देखिन्छ। पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाको साक्षरता दर ६७.२१ प्रतिशत (नेपालको ६५.९४ प्रतिशत) रहेको छ। लैंगिक हिसाबले यो गाउँपालिकामा पनि अन्यत्र झैं केही विभेद रहेको पाईन्छ। त्यस्तै: यस गाउँपालिकाको पुरुषको साक्षरता दर ७५.४६ प्रतिशतको तुलनामा महिलाको साक्षरता दर ६०.३३ प्रतिशत मात्र रहेको छ। पुरुष र महिलाको साक्षरता दरमा लगभग १५.१४ प्रतिशतको फरक देखिन्छ। सबैभन्दा अग्रस्थानमा रहेको काठमाण्डौ जिल्लाको साक्षरता दर ८६.२५ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको रौतहट जिल्लाको साक्षरता दर ४१.६९ प्रतिशत रहेको छ। यसैगरी यस शान्तिनगर गाउँपालिकाको साक्षरता स्थितिको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ५३ : वडागत साक्षरता दर

वडा नं.	पढ्न र लेख्न सक्ने		पढ्न मात्र सक्ने		पढ्न र लेख्न नसक्ने		उल्लेख नगरिएको		जम्मा		जम्मा
	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	
१	८७५	८३८	१२	१३	३७९	६२३	९	१०	१,२७५	१,४८४	२,७५९
२	१३३२	११८१	३३	४८	५३४	९००	०	०	१,८९९	२,१२९	४,०२८
३	१२३०	१२५३	३४	२१	४१३	८१८	०	१	१,६७७	२,०९३	३,७७०
४	११०९	११६४	२४	२५	२३२	६१५	०	०	१,३६५	१,८०४	३,१६९
५	८५४	८२२	१८	१५	२४९	४९३	०	१	१,१२१	१,३३१	२,४५२
६	९५४	९५९	४	१२	२७०	५४९	०	१	१,२२८	१,५२१	२,७४९
७	११९७	१०३१	५	९	२३९	६१२	०	०	१,४४१	१,६५२	३,०९३
जम्मा	७,५५१	७,२४८	१३०	१४३	२,३१६	४,६१०	९	१३	१०,००६	१२,०१४	२२,०२०
प्रतिशत	७५.४६	६०.३३	१.३०	१.१९	२३.१५	३८.३७	०.०९	०.११	१००.००	१००.००	

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, वि.सं. २०६८

शान्तिनगर गाउँपालिकाको साक्षरताको स्थिति वर्णन गर्नुपर्दा सबै भन्दा बढि साक्षरता दर वडा नं. ७ मा ७३.०३ प्रतिशत रहेको छ जसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ८३.०७ प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ६४.४१ प्रतिशत रहेको छ। त्यस्तै गरि सबै भन्दा कम साक्षरता दर वडा नं. १ मा रहेको छ। जसमा कुल साक्षरता दर ६२.०९ प्रतिशत रहेको छ। जसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ६८.६३ प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ५६.४७ प्रतिशत रहेको छ। माथिको तथ्यांकलाई हेर्दा यस शान्तिनगर गाउँपालिका शैक्षिक हिसाबमा सामान्य नै रहेको देखिन्छ। यद्यपी शिक्षामा अपेक्षित विकास नभएकाले सुधार आवश्यक देखिन्छ । माथिको विवरणलाई तल स्तम्भ चार्टमा देखाईएको छ।

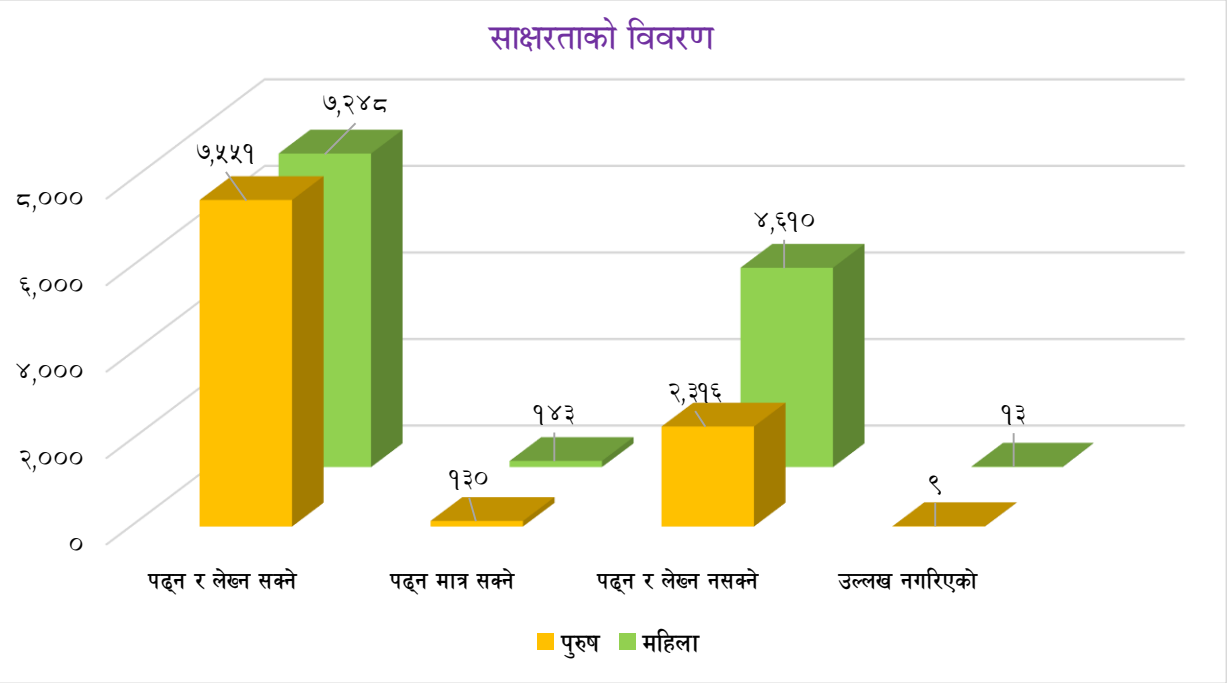

७.२.१ शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

तालिका नं. ५४ : शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

	स्कूल नगएको	प्राथमिक तह	नि.मा.वि. तह	मा.वि. तह	एस.एल.सी. तह	प्रमाणपत्र तह	स्नातक तह	स्नातकोत्तर तह र सोभन्दा माथी	अन्य	अनौपचारिक शिक्षा	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
पुरुष	३६८	३१०८	१९१६	९०९	७०६	३३०	७७	२१	६	३२८	३९	७,८०८
महिला	३१७	३१३७	२०६६	८२४	५३९	२०५	३०	७	५	३४०	३४	७,५०४
जम्मा	६८५	६,२४५	३,९८२	१,७३३	१,२४५	५३५	१०७	२८	११	६६८	७३	१५,३१२
प्रतिशत	४.४७	४०.७९	२६.०१	११.३२	८.१३	३.४९	०.७०	०.१८	०.०७	४.३६	०.४८	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, वि.सं. २०६८

यस तालिकामा शान्तिनगर गाउँपालिकामा विभिन्न शैक्षिक तह उत्तीर्ण गरेका जनशक्ति देखाइएको छ। जसमा ६८५ (४.४७ प्रतिशत) जना स्कूल नगएका, ६,२४५ (४०.७९ प्रतिशत) प्राथमिक तह, ३,९८२ (२६.०१ प्रतिशत) नि.मा.वि. तह, १,७३३ (११.३२ प्रतिशत) मा.वि. तह, १,२४५ (८.१३ प्रतिशत) एस.एल.सी. तह, ५३५ (३.४९ प्रतिशत) प्रमाणपत्र तह, १०७ (०.७० प्रतिशत) स्नातक तह, २८ (०.१८ प्रतिशत) स्नातकोत्तर तह र सोभन्दा माथि अध्ययन गरेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ जसलाई तल स्तम्भ चार्टमा देखाईएको छ।

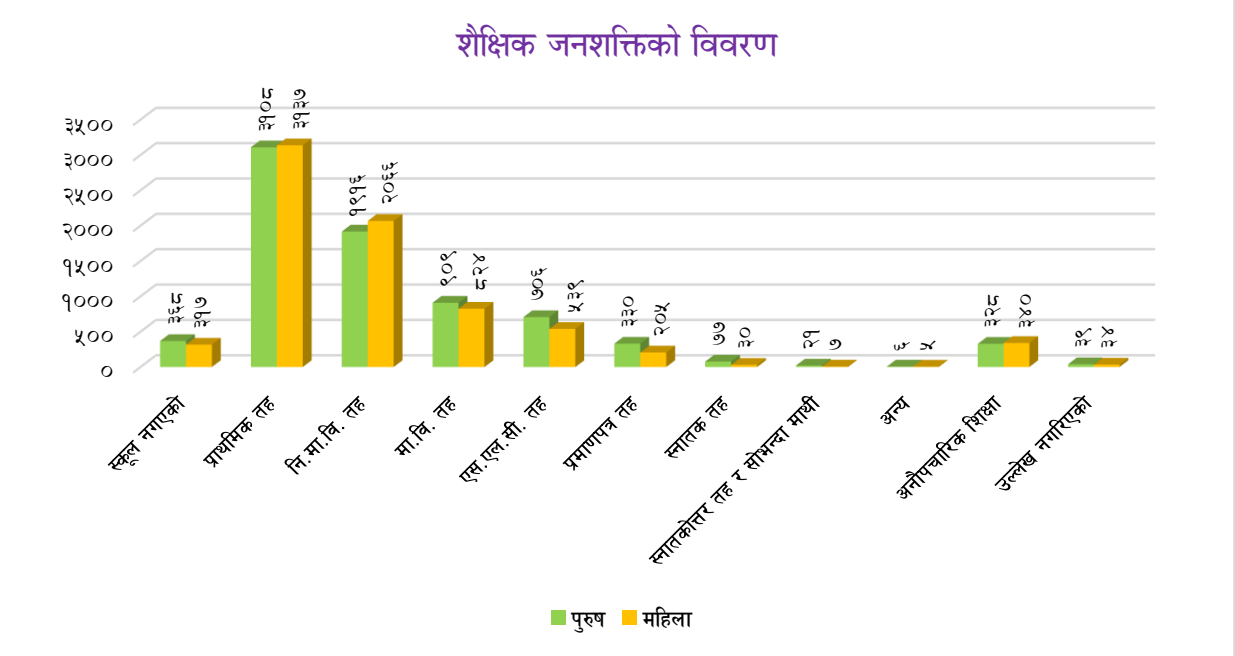

७.२.२ विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

तालिका नं. ५५ : विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

वडा नं.	मानविकी र कला	व्यपार र प्रशासन	शिक्षा	विज्ञान	स्वस्थ्य	इन्जिनीयरिङ, र निर्माण	कानून	सामाजिक र व्यवहारिक विज्ञान	गरिणत र तथ्याङ्क	कृषि, वन र मत्स्य	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	४	०	१५	०	०	०	०	०	०	०	०	१६	३५
२	४५	१२	८३	७	१	०	०	३	०	१	०	१५	१६७
३	३२	२	२८	४	१	०	०	१	०	१	०	१८	८७
४	२९	४	१२	४	११	०	१	३	१	१	०	३४	१००
५	२१	३	१६	२	०	०	०	०	०	१	०	१०	५३
६	३७	११	२८	५	९	३	२	४	७	२	१	२	१११
७	३५	७	२३	३	१	०	१	२	१	०	०	४४	११७
जम्मा	२०३	३९	२०५	२५	२३	३	४	१३	९	६	१	१३९	६७०
प्रतिशत	३०.३०	५.८२	३०.६०	३.७३	३.४३	०.४५	०.६०	१.९४	१.३४	०.९०	०.१५	२०.७५	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०११

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ बाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा गाउँपालिकामा विभिन्न संकायमा अध्ययन गरेका शैक्षिक जनशक्तिको विवरणलाई तालिकामा देखाइएको छ । जसअनुसार यस गाउँपालिकामा सबैभन्दा बढी शिक्षा संकायमा पढ्नेको संख्या २०५ (३०.६० प्रतिशत) रहेको छ भने दोस्रोमा मानविकी र कला विषय लिएर पढ्नेको जनसंख्या २०३ (३०.३० प्रतिशत), तेस्रो स्थानमा व्यापार तथा प्रशासन विषय लिएर पढ्नेको संख्या ३९ (५.८२ प्रतिशत), विज्ञान विषय लिएर पढ्नेको जनसंख्या २५ (३.७३ प्रतिशत, स्वास्थ्य विषय लिएर पढ्नेको जनसंख्या २३(३.४३ प्रतिशत)रहेको देखिन्छ भने १३९ (२०.७५ प्रतिशत) ले उल्लेख नगरेको देखिन्छ साथै जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको छ र तल पाई चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

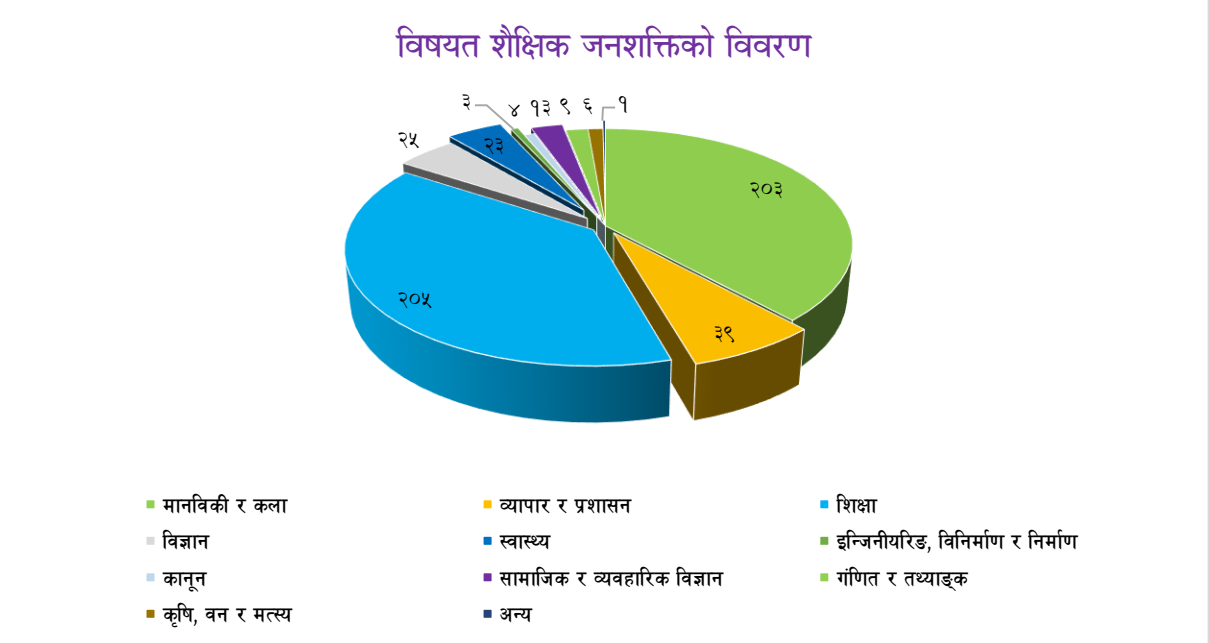

७.२.३ उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण

तालिका नं. ५६ : उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण

विवरण	उमेर समूह	कुल जनसंख्या			विद्यालय गइरहेको जनसंख्या			प्रतिशत
		पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	
पूर्व प्रा.वि. .नर्सरी, किन्डरगार्डन) जाने उमेर समूह	३-४ वर्ष	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A
आधारभूत तहमा जाने उमेर समूह (कक्षा १-८)	५-१२ वर्ष	२,०६४	२,१३९	४,२०३	२,०२८	२,०९१	४,११९	९८.०
मा.वि. जाने उमेर समूह (कक्षा ९-१०)	१३-१४ वर्ष	४५	४७	९२	४४	४६	९०	९७.८३
उच्च मा.वि. जाने उमेर समूह (१०+२)	१५-१७ वर्ष	८	११	१९	८	१०	१८	९४.७४
जम्मा		२,११७	२,१९७	४,३१४	२,०८०	२,१४७	४,२२७	

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०११

यस तालिकामा स्कूल जाने उमेर समुहको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्याको तुलनात्मक विवरण उल्लेख गरिएको छ। जसमा ३ देखि ४ वर्ष उमेर समुहका बालबालिका मध्ये कोही पनि स्कूल नगएको देखिन्छ। ५ देखि १२ वर्ष उमेर समुहको जनसंख्या मध्ये ९८ प्रतिशत स्कूल गएको देखिन्छ भने २ प्रतिशत स्कूल नगएको देखिन्छ त्यस्तै १३ देखि १४ वर्ष उमेर समुहको जनसंख्याको ९७.८३ प्रतिशत संख्या स्कूल गएको देखिन्छ भने २.१७ प्रतिशत स्कूल नगएको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

७.२.४ गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण

वडा नं. ३ स्थित एक विद्यालय

विकासको प्रमुख आधारशिला शिक्षा नै हो, शिक्षाको माध्यमबाट व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभाहरूको विकास हुन गई समग्र समाज र राष्ट्रमा नै सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने सर्वमान्य सिद्धान्त रहिआएको छ। सचेत, अनुशासित तथा उत्पादनशिल जनशक्ति निर्माण गर्नका लागि शिक्षा क्षेत्रको नै सर्वोपरि भूमिका अनिवार्य रहन्छ। गाउँपालिकामा शिक्षा क्षेत्रमा धेरै प्रयास भएता पनि अपेक्षित उपलब्धि भने प्राप्त गर्न सकिएको छैन। तथापि योजनाबद्ध रूपमा शैक्षिक पूर्वाधार एवम् सेवा विस्तार गर्ने प्रयास हुँदै आएको छ। योजना निर्माणमा गरिबी निवारण तथा चौतर्फी विकासका लागि शिक्षा क्षेत्रलाई मानव संशाधन विकासको एक शसक्त माध्यमको रूपमा नीतिगत रूपमा अबलम्बन गरिएको छ। शिक्षा क्षेत्रको परिसूचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै अनुरूप यस गाउँपालिकामा आ.व. २०७२/७३ सम्म सञ्चालन भैरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण निम्न तालिकामा दिइएका छन्।

तालिका नं. ५७ : गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण

क्र.सं.	गा.वि.स./न.पा.	माध्यमिक विद्यालय		आधारभूत विद्यालय		जम्मा
		१-१२ कक्षा	१-१० कक्षा	१-८ कक्षा	१-५ कक्षा	
१	बाघमारे	१	१	५	५	१२
२	धनौरी	०	२	२	४	८
३	शान्तिनगर	१	१	२	३	७
जम्मा		२	४	९	१२	२७

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय

शान्तिनगर गाउँपालिकाको शैक्षिक विवरण हेर्दा गाउँपालिकामा पठनपाठनका लागि आधारभूत विद्यालय २१, माध्यमिक विद्यालय गरी जम्मा २७ वटा शिक्षण संस्थाहरू रहेका छन् ।

विभिन्न तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको संख्याको विवरण

तालिका नं. ५८ : विभिन्न तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको संख्याको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	कक्षा १-५			कक्षा ६-८			कक्षा ९-१०			जम्मा		
		छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
१	अम्बीकेश्वरी आ.वि., अमुवा	३८	२६	६४	६६	५०	११६				१०४	७६	१८०
२	बालकल्याण आ.वि.,	२७	३१	५८	३५	३०	६५				६२	६१	१२३
३	बसन्त प्रा.वि., ज्यामिरे	१२	१५	२७	०	०	०				१२	१५	२७
४	कालिका प्रा.वि., विष्णुपुर	६	७	१३	०	०	०				६	७	१३
५	लक्ष्मी आ.वि., हरिचौर	५२	७१	१२३	३४	२७	६१				८६	९८	१८४
६	स ज्या.उ.प्रा.वि. अमुवा	७५	५५	१३०	०	०	०				७५	५५	१३०
७	राप्ती आ.वि., पेदीखोला	३५	२३	५८	२१	१८	३९				५६	४१	९७
८	प्रा.वि शिखरीचौर	८	४	१२	०	०	०				८	४	१२
९	सरस्वती प्रा.वि.,	३२	४८	८०	३४	३३	६७				६६	८१	१४७
१०	शिव प्रा.वि., सिनरानी पोखरी	३२	२२	५४	०	०	०				३२	२२	५४
११	आदर्श आ.वि., काशिपुर	४१	२२	६३	३३	२३	५६				७४	४५	११९
१२	हात्तिखाल जनशक्ति प्रा.वि.	२४	१७	४१	०	०	०				२४	१७	४१
१३	मातृभुमी प्रा.वि.	९	४	१३	०	०	०				९	४	१३
१४	आ.वि. सुनडाषरी	३०	२५	५५	४२	२६	६८				७२	५१	१२३
१५	राधाकृष्ण प्रा.वि., खैरेनी	२	६	८	०	०	०				२	६	८
१६	रात्री प्रा.वि, रगैंजा	२१	१६	३७	०	०	०				२१	१६	३७
१७	जनता प्रा.वि.	१९	२५	४४	०	०	०				१९	२५	४४
१८	आ.वि. वस्तीखोला	४३	२७	७०	२७	१९	४६				७०	४६	११६
१९	प्रा.वि. बाघखोर	७	१२	१९	०	०	०				७	१२	१९
२०	सरस्वती आ.वि., विजुम्लेकुला	३०	२५	५५	१४	२४	३८				४४	४९	९३

२१	नेपाल राष्ट्रिय प्रा.वि., केराघारी	३५	३०	६५	०	०	०				३५	३०	६५
२२	बुद्ध मा.वि., शान्तिपुर	४५	५६	१०१	८६	७०	१५६	८५	७२	१५७	२१६	१९८	४१४
२३	विरेन्द्र मा.वि.	८१	४६	१२७	९२	९७	१८९	७०	६७	१३७	२४३	२१०	४५३
२४	मा.वि., तुल्सिपुर, धनौरी	५३	३९	९२	१०९	८१	१९०	७६	५८	१३४	२३८	१७८	४१६
२५	शिवशक्ति मा.वि., धनौरी	८५	७३	१५८	११७	९८	२१५	९२	८४	१७६	२९४	२५५	५४९
२६	जनकल्याण मा.वि, सिमसुन्दरपुर	३८	४१	७९	९५	७७	१७२	९५	१००	१९५	२२८	२१८	४४६
२७	विपि मा.वि., बयाले	१४१	११२	२५३	१४५	९९	२४४	९३	८०	१७३	३७९	२९१	६७०
	जम्मा	१०२१	८७८	१८९९	९५०	७७२	१७२२	५११	४६१	९७२	२४८२	२१११	४५९३

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४

शिक्षक विवरण

तालिका नं. ५९ : शिक्षक विवरण

तह	दरबन्दीको प्रकार							
	स्थायी			अस्थायी	राहत	प्राविधिक स्तर	अनुदान	जम्मा
	प्रथम	द्धितीय	तृतीय					
उ.मा.वि.	-	-	-	-	-	-	४	४
मा.वि.	-	-	५	३	३	४	-	१५
नि.मा.वि.	-	३	४	२	१५	४	-	२८
प्रा.वि.	-	४१	१०	२४	२७	२	-	१०४
बालविकास	-			३६		-	-	३६
जम्मा	०	४४	१९	६५	४५	१०	४	१८७

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४

७.२.५ शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू

- ✓ **विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति उच्च हुनु :** विद्यार्थीहरू प्राथमिक तह पुरा नगर्दै विद्यालय छाड्ने, विभिन्न किसिमका छात्रवृत्ति उपलब्ध गराइएको भएता पनि दलित, आदिवासीहरूको विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति उच्च हुनु शैक्षिक विकासको बाधकको रुपमा देखिएको छ ।
- ✓ **कक्षा दोहोऱ्याउने प्रवृत्ति बढी हुनु :** प्राथमिक तहको विद्यार्थीहरूको तथ्याङकलाई आधार मानेर हेर्दा कक्षा दोहोऱ्याउने प्रवृत्ति बढी हुनुले शैक्षिक गुणस्तर सुधारको आवश्यकतालाई इङ्गित गरेको छ ।
- ✓ **दलित, आदिवासी जनजाती भर्नादर न्यून हुनु :** विपन्न, दलित, आदिवासी जनजातीको भर्नादर न्यून हुनु नगरको शैक्षिक विकासको चुनौतीको रुपमा रहेको छ ।
- ✓ **दलित, आदिवासी जनजाती विद्यालय छाड्ने दर :** नगरको औषत विद्यालय छाड्ने दरमा वृद्धि हुनुको मुख्य कारण आदिवासी र दलितहरूको विद्यालय छाड्ने दरमा वृद्धि हुनु हो ।

- ✓ **विद्यालयहरू आर्थिक रुपले कमजोर हुनु :** नेपाल सरकारबाट प्राप्त सीमित अनुदान तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिले समेत आवश्यक श्रोत जुटाउन नसकेको कारणले बहुसंख्यक विद्यालयहरूको आर्थिक स्थिति निकै कमजोर देखिन्छ । दुर्बल आर्थिक अवस्थाले गर्दा शैक्षिक सामग्री जुटाउन तथा अन्य अतिरिक्त क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न बाधा पुगेको देखिन्छ ।
- ✓ **अभिभावकहरू चनाखो नहुनु :** बालबालिकाहरूको शैक्षिक प्रगतिबारे अभिभावकहरूको चासो कम हुनु तथा विद्यालयद्वारा समेत बालबालिकाहरूको स्थितिबारे अभिभावकलाई जानकारी नदिइनुले पनि शैक्षिक गुणस्तरमा नकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ ।
- ✓ **शिक्षक दरबन्दी कम हुनु :** दरबन्दी अनुसार शिक्षकको कमी हुनु तथा केही समयका लागि कुनै शिक्षकको अनुपस्थिति हुँदा कक्षाहरू खाली रहने गरेको देखिन्छ । यसरी शिक्षकहरू तालिममा जाँदा, सुत्केरी बिदा वा सञ्चित बिदामा रहँदा विद्यालयले अल्पकालित शिक्षकको व्यवस्था गर्न सक्ने प्रावधान रहेको छैन । एकातिर नेपाल सरकारबाट आवश्यक दरबन्दी उपलब्ध नहुनु अर्कोतर्फ स्थानीय निकाय एवम् व्यवस्थापन समितिले त्यसको आवश्यक व्यवस्था गर्न नसक्नु आदि कारणले गर्दा आवश्यक प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिएको देखिँदैन ।
- ✓ **राजनीतिकरण हुनु :** विभिन्न राजनीतिक पार्टीहरूले शिक्षकहरूको संगठनहरू मार्फत शिक्षकहरूलाई आफ्नो पार्टीको स्वार्थ पूरा गर्न प्रयोग गरिरहेको देखिएको छ । राजनीतिक पार्टीहरूको दबावका कारण जिल्ला शिक्षा कार्यालयले त्यस्ता शिक्षकहरूमाथि अनुशासनको कारवाही समेत गर्न नसकेको पाइएको छ । यस बाहेक व्यवस्थापन समितिले समेत शिक्षकहरूलाई आफ्नो दलगत स्वार्थ परिपूर्ति गर्ने साधनका रुपमा प्रयोग गर्दै आएको देखिएको छ ।
- ✓ **शिक्षकहरूमा प्रतिबद्धताको कमी :** शिक्षकहरूले शिक्षण पेशालाई आत्मसात गर्न नसक्नु तथा विद्यार्थीले प्राप्त गर्ने प्रतिफलको जिम्मेवारी लिन नसक्नु पनि शैक्षिक प्रगतिको बाधकको रुपमा देखा परेको छ । प्राय: पठन-पाठन समयमा नसिद्धिनु पनि मुख्य समस्याको रुपमा देखिएको छ ।
- ✓ **आधुनिक प्रविधिको प्रयोग नहुनु :** सूचना तथा प्रविधिको क्षेत्रमा आएका अत्याधुनिक परिवर्तन र सुविधाबाट बहुसंख्यक विद्यालयहरू बञ्चित हुनुले पनि शैक्षिक विकासमा बाधा पुगेको देखिन्छ । प्राय: पठन पाठन समयमा पुरा नहुनु समेत मुख्य समस्याको रुपमा देखिएको छ ।

७.३ स्वास्थ्य

चिराघाटस्थित शान्तिनगर स्वास्थ्य चौकी

प्रदेश नं ५ को भित्रि मधेशमा अवस्थित यस शान्तिनगर गाउँपालिका सुगम रहनुका साथै स्वास्थ्य, सरसफाइ तथा समुदायको स्वस्थकर बानी व्यवहारमा विकास गराउन व्यापक जनचेतनामुलक कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । राजनितिक रुपमा ७ वडाहरूमा विभाजित यस गाउँपालिकामा धेरैजसो जनताले आवश्यकता अनुसारको स्वास्थ्य सेवा लिन सफल भएका छैनन् ।

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको सर्भेक्षण अनुसार करिब आधाजति जनसंख्याले गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट स्वास्थ्य सेवा लिएको देखिन्छ। आर्थिक स्थिति मजबुत भएका तथा पहूँचवाला व्यक्तिहरू मात्रले यस किसिमको सेवा उपभोग गर्न सफल भएको पाईन्छ। स्थानीय समुदायहरू, स्थानीय गैरसरकारी निकायहरूका प्रतिनिधीहरूको अभिव्यक्ति अनुसार यस गाउँपालिकामा मातृ तथा शिशु मृत्युदर गम्भीर समस्याको रुपमा रहेको छ।

यस क्षेत्रमा आपतकालिन प्रसुती सेवा (Emergency Obstetric Care) को कमीको कारणले गर्दा उत्पन्न हुने परिस्थिति नै मातृमृत्यदर (Maternal Mortality) को सबैभन्दा प्रमुख कारण बनेको छ। समस्याको पहिचान गर्ने सन्दर्भमा ज्ञानको कमी, लक्षणहरूको (Symptoms) गम्भीरता सम्बन्धि बुझाइमा कमी, औषधी उपचार प्रणाली (Medical System) माथिको विश्वासमा कमी, स्वास्थ्य सेवाका लागि यात्रा गरिरहनुपर्ने दुरी

सम्बन्धी कुराहरू, सेवाको लागत, परम्परागत विश्वास, गरिबी न्यून गर्ने सामाजिक, आर्थिक अवस्था जस्ता विविध प्रकारका तत्वहरूको कारणले गर्दा आपतकालीन सेवामा कमी आउने गरेको देखिएको छ।

गाउँपालिकामा रहेको सामुदायिक अस्पतालमा विशेषज्ञ चिकित्सकहरूको (Medical Officers) संख्यामा कमी रहेको छ। दरबन्दी अनुसार डाक्टर लगायत स्वास्थ्यकर्मीहरू उपलब्ध हुन सकेको छैन । गाउँपालिकाका साविकको गा.वि.स.हरू शान्तिनगर, बाघमारे र धनौरीमा गरी ३ स्वास्थ्य चौकीहरू रहेका छन्। स्वास्थ्य संस्थाहरूमा औषधीको कमी मुख्य समस्याको रुपमा रहेको देखिन्छ। दुर्गम वडाहरूमा बस्ने परिवारहरूले स्वास्थ्य सेवाका लागि धेरै समय खर्चिनु पर्ने बाध्यता छ भने वर्षातको समयमा आवागमनमा हुने समस्याले थप कठिनाई झेल्नु पर्ने अवस्था छ।

तालिका नं. ६० : गाउँपालिकामा स्वास्थ्य संस्थाहरूको विवरण

क्र.सं.	संस्थाको नाम	वडा नं.
१	शान्तिनगर स्वास्थ्य चौकी	४
२	स्वास्थ्य चौकी, बाघमारे	२
३	स्वास्थ्य चौकी, धनौरी	५
४	प्रसुती गृह	२
५	खोपकेन्द्र दुवीचौर	१
६	गाउँघर खोप क्लिनिक	५

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका, २०७४

७.३.१ गाउँघर क्लिनिक र नियमित खोप

खोप तथा मासिक क्लिनिकहरू सञ्चालन गर्नको लागि हरेक गाउँपालिकाले विभिन्न स्थानहरूको पहिचान गर्दछ। गाउँपालिकाका विभिन्न स्थानमा गाउँघर क्लिनिक कार्यक्रम संचालन भएको पाइएको छ । यी स्थानहरूमा आश्विन महिना बाहेक क्लिनिकहरूलाई नियमित रुपमा सञ्चालन गरिएको देखिन्छ । यद्यपी तिनीहरूलाई खटाइएको कर्मचारीहरूको नियमित उपस्थिति भने कम पाइएको छ भने औषधीको आपुर्ति पनि उपलब्ध छैन। शारिरिक वृद्धिको लेखाजोखा जस्ता अन्य सेवाहरू स्वास्थ्य चौकी को तहमा मात्र उपलब्ध गराइन्छ। गाउँपालिकामा नियमित खोप कार्यक्रम नियमित रुपमा नै चालु रहेको छ तथा यसले ढाक्ने लक्षित वर्ग पनि बढ्दो क्रममा पाइएको छ। ६ किसिमका विभिन्न प्राणघातक रोगहरूबाट बचाउनका लागि बच्चा जन्मेको १ वर्षभित्र ११ वटा खोप पुरा लगाइसक्नु पर्दछ।

७.३.२ एच. आई. भी./एड्सको अवस्था

सन् १९८८ मा पहिलो संक्रमण भेटिएपछि नेपालमा एच.आई.भीको प्रकोप विस्तारै बालबालिकामा पनि फैलिन थालेको छ। बालबालिका समेत यो समस्याबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरुपमा प्रभावित हुदै गएका छन्। हाल

नेपालमा एच.आई.भी. संक्रमित बालबालिकाको संख्या उल्लेख्य रहेको छ। राष्ट्रिय एड्स तथा यौन रोग नियन्त्रण केन्द्रका अनुसार २०७१ को साउन महिना सम्म नेपालमा भेटिएका जम्मा २२,९९४ एचआइभी संक्रमण मध्ये १,६१८ जना १५ वर्ष मुनिका बालबालिकामा एचआइभी संक्रमण भेटिएको छ। भारतलगायतका अन्य मुलुकमा कामको खोजीमा जाने अभ्यास, बढ्दो रुपमा भइरहेको देह व्यापार, चेलीबेटी बेचविखन, सुईद्वारा लागुपदार्थको प्रयोग, अशिक्षा र गरिबीजस्ता सामाजिक समस्याले एचआइभीको प्रकोप बढाउनमा भूमिका खेलिरहेका छन्। जिल्ला एड्स समन्वय शाखाको तथ्याङ्कअनुसार दाङ जिल्ला पनि एच.आई.भी./एड्सको जोखिममा रहेको छ । शान्तिनगर गाउँपालिकाको एड्स रोगीको विवरण भने उपलब्ध छैन ।

७.३.३ सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण

बालबालिकालाई गर्भमा रहँदादेखि र जन्मेपछि स्याहार तथा रेखदेख गर्न सकिएन भने उनीहरू विभिन्न रोगबाट संक्रमित हुने जोखिम हुन्छ। गर्भमा रहँदा मूलत: आमाको उमेर, पोषण, आराम, मादक तथा सुर्तिजन्य पदार्थको सेवन लगायतका अवस्थाले बालबालिकाको स्वास्थ्य निर्भर रहन्छ। बालबालिका स्वस्थ जन्मनका लागि गर्भवती महिलाले कम्तीमा पनि चारपटक नियमित स्वास्थ्य जाँच गराउनुपर्दछ र आवश्यक खोप (टि.टि) तथा आइरन, भिटामिन चक्कीहरू नियमित सेवन गर्नुपर्दछ। कम उमेरमै गर्भवती हुँदा आमा र शिशु दुवैको स्वास्थ्यमा हानिनोक्सानी पुग्ने भएकाले सरकारले कानूनी रुपमा विवाह गर्ने न्यूनतम उमेर २० वर्ष तोकिएको छ। तर १७ प्रतिशत किशोरीहरू (१५ देखि १९ वर्ष उमेरका) गर्भवती भएका वा आमा भइसकेका हुन्छन् (नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०११) । यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा सुरक्षित मातृत्वको अवस्था कायम गर्न भएका प्रयासहरू सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रमको विवरण तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ६१ : सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रमको विवरण

साविकका गा.वि.स. हरू	सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम			
	पहिलो पटक एएनसी जाँच गर्ने		प्रोटोकल अनुसार चार पटक एएनसी जाँच गर्ने	
	२० वर्ष र सोभन्दा माथिका गर्भवती	२० वर्ष भन्दा कम उमेरका गर्भवती	२० वर्ष र सोभन्दा माथिका गर्भवती	२० वर्ष भन्दा कम उमेरका गर्भवती
बाघमारे	८१	३७	२३	६२
धनौरी	९२	५९	४०	७३
शान्तिनगर	९६	६४	२९	५७
जम्मा	२६९	१६०	९२	१९२

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र दाङ,२०७१

यस शान्तिनगर गाउँपालिकाको सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम हेर्दा गाउँपालिकामा पहिलो पटक एन.ए.सी जाँच गराउने २० वर्ष र सोभन्दा माथिका गर्भवती २६९ जना र २० वर्ष र सोभन्दा माथिका गर्भवती १६० जना

रहेकोमा प्रोटोकल अनुसार चार पटक ए.एन.सी. जाँच गर्ने महिलाहहरूमा २० वर्ष र सोभन्दा माथिका गर्भवती ९२ जना २० वर्ष भन्दा कम उमेरका गर्भवती १९२ रहेका छन् । जुन पहिलो पटक एन.ए.सी जाँच गराउन आउने गर्भवती महिलाको तुलनामा कम देखिन्छ । सरकारले स्वास्थ्य सेवा विभाग मार्फत सुरक्षित मातृत्व तथा नव शिशु स्वास्थ्यका लागि समुदायमा आधारित कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ। यसले आमा र बालबालिकाको मृत्युदर घटाउन धेरै मद्दत पुऱ्याएको छ। तर पनि उक्त सेवाहरू कार्यक्रम केन्द्रित भएका कारण सबै लक्षित वर्गमा अझै पुग्न सकेको देखिँदैन।

७.३.४ खोपको विवरण

बालबालिका भविष्यका निर्माता हुन् । तसर्थ यिनीहरू स्वस्थ र निरोगी हुनु आवश्यक छ । शिशु र बाल्य अवस्थामा उनीहरूलाई बी.सी.जी. एक पटक, डि.पि.टी. तीन पटक, दादुरा एक पटक, पोलियो र भिटामिन तोकिएको मात्रामा दिनै पर्दछ । बालबालिकाहरूको लागि पाँचओटै खोपहरू नियमित पुरा मात्रामा दिनु पर्दछ । नेपाल सरकारले राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेको छ। खोप कार्यक्रम कम खर्चिलो तथा मितव्ययी रुपमा गरिने स्वास्थ्य क्षेत्रको एउटा प्रभावकारी प्रयत्न हो। खोप कार्यक्रमले उल्लेख्य रुपमा बालमृत्युदर घटाउन र विभिन्न रोगलाई रोकथाम गर्न सहयोग पुऱ्याएको पाईन्छ। जसले गर्दा सहस्राब्दी विकास लक्ष्यको बालमृत्युदर घटाउने लक्ष्य (एम.जी.डी.-४) प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ। शान्तिनगर गाउँपालिकामा लागाईएको खोपको विवरण तल तालिकामा दिईएको छ ।

तालिका नं. ६२ : गाउँपालिकामा खोपको विवरण

साविकका गा.वि.स. हरू	खोप कार्यक्रम			
	बि.सि.जि. खोप पाएका बालबालिका	डी.पी.टी-हेपाटाइटिस बी.-हिव तेस्रो खोप पाएका बालबालिका	दादुरा/रुबेला का खोप पाएका ९-११ महिनाका बालबालिका	२ ओटा टी.टी पाएका गर्भवती महिला
बाघमारे	१५२	१२४	१६७	११०
धनौरी	१७०	१८०	१९८	१२३
शान्तिनगर	१५४	१७६	१६३	१४२
जम्मा	४७६	४८०	५२८	३७५

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र दाङ,२०७१

७.३.५ बाल्यकालमा हुने रोगका जोखिम

५ वर्षमुनिका बालबालिकालाई विभिन्न रोगले संक्रमण गर्ने उच्च सम्भावना रहन्छ। नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०११ का अनुसार बाल्यकालमा हुने प्रमुख संक्रमण एवं मृत्युका कारणका रुपमा श्वासप्रश्वास सम्बन्धि रोग, निमोनिया, झाडापखाला, कडा जलबिनियोजन, मलेरिया, दादुरा र कुपोषण पर्दछन्। सरकारले ती रोगबाट बचाउन तथा रोगको रोकथाम गर्न, बाल्यकालमा हुने रोगहरूको समुदायमा आधारित एकिकृत व्यवस्थापन कार्यक्रम लागु गरेको छ। कार्यक्रमले यी रोगको एकिकृत व्यवस्थापन समुदायमै गर्दछ।

७.३.६ शिशु तथा ५ वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर

राष्ट्रिय जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्भेक्षण २०१६ (National Demographic and Health Survey 2016) का अनुसार नवजात शिशु मृत्युदर २१ प्रति हजार, शिशु मृत्युदर ३२ प्रति हजार र पँच वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर ३९ प्रति हजार रहेको तथ्याङ्क सार्वजनिक भएको छ। शान्तिनगर गाउँपालिकाको पाँच वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर तथा शिशु मृत्युदरको तथ्याङ्क नभएतापनि यस राष्ट्रिय तथ्याङ्कको आधारमा यहाँको अवस्था अनुमान गर्न सकिन्छ।

७.३.७ बालपोषण सम्वन्धी विवरण

कुनै पनि ठाउँको पोषणको अवस्था त्यस ठाउँका बालबालिकालाई हेरेर सजिलै अनुमान लगाउन सकिन्छ। पोषित बालबालिकालाई कुनै पनि ठाउँको सामाजिक र आर्थिक विकासको सुचकको रुपमा हेर्न सकिन्छ। सरकारले पनि पोषणलाई प्राथमिकता दिई ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूलाई नियमित रुपमा बाल वृद्धि अनुमान गर्दै आएको छ। बालअधिकार सम्बन्धि महासंन्धी, १९८९ ले समेत बालबालिकालाई अवहेलना, वेवास्ता, हेलचेक्राइ, दुव्यर्वहार, हिंसा लगायतबाट जोगाई खाना र पोषणको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छ। नेपालको संविधान (२०७२) ले पनि खाद्य संम्प्रभुतालाई मौलिक हकका रुपमा राखेको छ।

स्वास्थ्य र पोषण मानव जीवनको पहिलो महत्वपूर्ण आवश्यकता भएको र स्वस्थ नागरिकबिना राष्ट्रका अन्य विकास क्रियाकलापहरू प्रभावकारी हुन नसक्ने भएको हुँदा जनस्वास्थ्यको अध्ययन योजना तर्जुमा प्रक्रियाको एक महत्वपूर्ण हिस्सा हुन आउँछ। यस गाउँपालिकामा राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रममा आधारित भई बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम, परिवार स्वास्थ्य कार्यक्रम, व्यवस्थापन कार्यक्रम, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा पुनर्जागरण कार्यक्रम, रोग नियन्त्रण कार्यक्रम, स्वास्थ्य शिक्षा, सूचना तथा सञ्चार कार्यक्रम, महामारी तथा रोग नियन्त्रण कार्यक्रम तथा क्षमता विकास सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन भई आएका छन्। स्वास्थ्य तथा पोषण सम्बन्धी कार्य गर्नका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरू समेत कार्यरत रहेका छन्। कार्यक्रम सञ्चालनको सहयोगका लागि गाउँ गाउँमा स्वास्थ्य सञ्जाल विस्तार भएको छ। शान्तिनगर गाउँपालिकामा पोषणको विवरणलाई तल तालिकामा दिईएको छ।

तालिका नं. ६३ : पोषणको विवरण

साविकका गा.वि.स. हरू	Nutrition-New Registered for GM-New Visit 0-11 Months - Moderate	Nutrition-New Registered for GM-New Visit 0-11 Months - Normal	Nutrition-New Registered for GM-New Visit 0-11 Months - Severe	Nutrition-New Registered for GM-New Visit 12-23 Months - Moderate	Nutrition-New Registered for GM-New Visit 12-23 Months - Normal	Nutrition-New Registered for GM-New Visit 12-23 Months - Severe	Nutrition-Students Received Deworming Tablets-Boys
बाघमारे		१७३		२	१२४		
धनौरी	५	१९९	१	४	७०		१ १८०
शान्तिनगर	१	१७४	१				९३५

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र दाङ,२०७१

७.४ खेलकुद तथा मनोरञ्जन

खेलकुद क्षेत्रमा स्वस्थ, प्रतिस्पर्धी जनशक्ति उत्पादन गरी गाउँपालिकाको खेलअनुशासन र खेलकुद विकासलाई बल पुऱ्याउन सकिन्छ भन्ने मान्यता अनुसार यस गाउँपालिकामा खेलकुदको विकास भएको पाईन्छ। यसको लागि गाउँपालिकाले विभिन्न खुला स्थानहरू छोडेको छ। तर ती स्थानहरूमा खेलकुदको लागि केहीमात्र पूर्वाधार तयार भएको देखिन्छ। विभिन्न तहमा विभिन्न प्रतिस्पर्धाहरूको आयोजना गरी खेलकुदको विकासमा योगदान पुऱ्याइरहेका छन्। यसका अतिरिक्त नेपाल सरकारद्वारा गठन हुने जिल्ला खेलकुद विकास समितिबाट पनि कतिपय राष्ट्रिय दिवसहरूमा विभिन्न खेलहरूको आयोजना गर्ने गरिएको छ। समग्रमा भन्नुपर्दा बालबालिका एवं युवा जनशक्तिको स्वास्थ्य शारिरीक विकासको लागि नभई नहुने खेलकुदको क्षेत्रमा अत्यन्त न्यून लगानी हुने गरेको देखिन्छ । विगतमा निर्मित खेलकुदसम्बन्धी पूर्वाधारहरूको मर्मत गर्न पनि निकै ठुलो लगानी गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ। हालका दिनहरूमा आएर निजी क्षेत्रहरूबाट पनि क्रिकेट, ब्याडमिन्टन जस्ता केही खेलहरूमा लगानी गर्ने र प्रोत्साहित गर्ने क्रम सुरु भएको छ। यस क्रमलाई केन्द्रीय, प्रदेश र स्थानीय सरकारले सहकार्य र साझेदारीको रुपमा विकसित गर्दै लैजानुपर्ने देखिन्छ ।

तालिका नं. ६४ : खेल मैदानसम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	खेल मैदान	वडा नं
१	हात्तीखाल सामुदायिक वन भित्र प्रस्तावित खेल मैदान	५
२	विद्यालयमा भएको	७
३	विद्यालयमा भएको	१
४	जुम्लेकुला सामुदायिक वन हातामा	४
५	गब्दुवा सामुदायिक वन हातामा	४
६	जनकल्याण मा.वि.को विद्यालय	२
७	विष्णुपुर, अमुवा र छोटमा निर्माणधिन	२
८	ग्रिन पार्क प्रस्तावित	२

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका, २०७४

७.५ सामाजिक सुरक्षा

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि २०६९ बमोजिम समाजका जेष्ठ नागरिक, एकल महिला, विधवा, दलित वर्ग, लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति, अशक्त अपाङ्गता भएका नागरिकहरू एव दलित बालबालिकाहरूले सामाजिक सुरक्षा भत्ता वृत्ति अनुदान प्राप्त गर्नेछन् । यसै अनुरुप शान्तिनगर गाउँपालिकामा सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउने व्यक्तिहरूको विस्तृत विवरण तल तालिकामा दिईएको छ ।

तालिका नं. ६५ : सामाजिक सुरक्षाको विवरण

क्र.सं.	सविकको गा.वि.स./ न.पा.	जेष्ठ नागरिक (दलित)			जेष्ठ नागरिक (अन्य)			विधुवा महिला	पूर्ण अशक्त अपाङ्ग भएको व्यक्ति			आंशिक अशक्त अपाङ्ग भएको व्यक्ति			लोपउन्मुख आदिवासी जनजाति			औषधी उपचार			बसाँईसराई
		महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा		महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	
१	धनौरी	२५	१६	४१	१३३	१३८	२७१	२८६	०	३	३	९	१७	२६	०	०	०	१५८	१४२	३००	महिला १
२	बाघमारे	४६	६३	१०९	११४	१११	२२५	१९१	५	६	११	०	०	०	०	०	०	१४०	१३७	२७७	
३	शान्तिनगर	७०	६७	१३६	१००	१२६	२२६	२१०	२	३	५	१०	९	१९	०	०	०	१२१	१४७	२६८	
	जम्मा	१४१	१४६	२८६	३४७	३७५	७२२	६८७	७	१२	१९	१९	२६	४५	०	०	०	४१९	४२६	८४५	

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र दाङ, २०७१

माथिको तालिकामा शान्तिनगर गाउँपालिकामा सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउने व्यक्तिहरूको विवरण दिईएको छ । जसमा २०७१ को तथ्याङ्क अनुसार शान्तिनगर गाउँपालिकामा जम्मा २,६०४ जनाले सामाजिक सुरक्षा पाएका छन् ।

७.५.१ बृद्धबृद्धाहरूको अवस्था

जनगणना २०६८ को नतिजा अनुसार यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा , ७० वर्ष उमेर नाघेका २.४१ प्रतिशत (३३१६ जना) बृद्धबृद्धाहरू रहेका छन्। शारिरीक जीर्णताका कारण परिवारजनहरूको समेत पर्याप्त हेरचाह नपुग्ने यो समुदायको सामाजिक अवस्था अत्यन्त कष्टप्रद रहेको छ। बृद्धहरूको मनोरञ्जनका लागि कुनै विशेष स्थल वा कार्यक्रमको निर्माण वा तयारी देखिदैंन । पश्चिमा संस्कृतिको प्रभावले हाम्रो संस्कृतीको मुल मर्म र बृद्धजन तथा नयाँ पुस्ताबीचको पारस्परिक सुमधुर सम्बन्धलाई कमजोर बनाउँदै लगेको छ। राज्यको तर्फबाट ७० वर्ष माथिका सबै जेष्ठ नागरिकहरूलाइ दिइने भनिएको वृद्ध भत्ता समेत सबैले पाउन सकेका छैनन्। यस गाउँपालिकामा अर्ध बृद्धावस्थाकै हाराहारिमा रहेको ६०-६४ वर्षको जनसंख्या २.४२ प्रतिशत (३३३१ जना) ,

६५-६९ वर्षका १.५२ प्रतिशत (२०९४ जना) र ७० भन्दा माथी गरी जम्मा ६.३५ प्रतिशत (८७४१ जना) र थप बृद्ध नागरिकहरूको लागि समेत राज्यले कुनै विशेष कार्यक्रम ल्याएको छैन। र यस स्थितिलाई कसरी सहज बनाउने र गाउँपालिकामा जिवीत यी जेष्ठ नागरिकहरूको अमुल्य अनुभवबाट नयाँ पिढीले कसरी अनुभव र शिक्षा प्राप्त गर्ने भन्नेबारे अध्ययन र योजना बनाउनुपर्ने देखिन्छ।

७.६ महिला तथा बालबालिका

७.६.१ महिला सम्बन्धी विवरण

कुल जनसङ्ख्याको आधा हिस्सा भन्दा बढी ओगटेका महिलाहरू अझै पनि देश विकासको मुल प्रवाहमा उल्लेखनीयरुपमा आउन सकेका छैनन् । महिला सहभागिता, सशक्तिकरण तथा विभिन्न कार्यक्रमहरू पछिल्लो समयमा हुँदै आए पनि समान सहमागिता र लैङ्गिक समता भने कायम हुन सकेको देखिँदैन । यसको कारण समाजमा व्याप्त असमान शक्ति सम्बन्घ, पितृसत्तात्मक सोच तथा सामाजिक संरचना आदी रहेका छन् जसको फलस्वरुप महिलाहरू आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, राजनैतिक, शैक्षिकरुपमा अझै पनि तुलनात्मकरुपमा पछाडी परेको देखिन्छ ।

विकासमा महिलाहरूको समानुपातिक र सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्न उनीहरूको आर्थिक र सामाजिक जीवनस्तर अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यका साथ अभियानका रुपमा आ.व.२०३८/०३९ देखि ५ जिल्लाबाट सुरु भएको महिला विकास कार्यक्रम हाल नेपालको ७५ जिल्लामा विस्तार भएको छ । महिला विकास कार्यक्रम महिला विकास र सशक्तिकरणको लागि एउटा महत्वपुर्ण प्रयास हो । ग्रामीण विपन्न महिलाहरूलाई समूह, समिति, संस्थामा संगठित गराई जनचेतना अभिवृद्धि, क्षमता विकास गरी सामाजिक तथा आर्थिकरुपमा सशक्त बनाउन, सामाजिक विभेद र लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध जागरुकता बढाउन यस कार्यक्रमले प्रमुख भूमिका निर्वाह गर्दै आईरहेको छ।

महिला हक, अधिकार र शसक्तिकरणका लागि विभिन्न गैर सरकारी संघ संस्था तथा सरकारी निकायहरूबाट प्रयासहरू भईरहेका छन् । अझ नेपालको संविधानमा २०७२ मा महिला सम्बन्धि हक समेत सुनिश्चित गरिएको छ । नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३ को धारा ३८ देहायवमोजिमको महिलाको हक प्रदान गरिएको छ ।

- प्रत्येक महिलालाई लैंगिक भेदभाव विना समान वंशीय हक हुनेछ ।
- प्रत्येक महिलालाई सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी हक हुनेछ ।
- महिला विरुद्व धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण गरिने छैन । त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ र पीडितलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।

- राज्यका सबै निकायमा महिलालाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक हुनेछ ।
- महिलालाई शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष अवसर प्राप्त गर्ने हक हुनेछ ।
- सम्पत्ति तथा पारिवारिक मामिलामा दम्पतीको समान हक हुनेछ ।

विशेषगरी गर्भवती महिलाहरूको नि:शुल्क वा न्यूनतम् शुल्कमा स्वास्थ्य परिक्षण गर्न तथा महिलाहरूमा देखिने स्तन क्यान्सर र पाठेघर क्यान्सरको अग्रीम पहिचान र न्यूनिकरणका लागि विशेष पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय एवं अन्य सम्बद्ध स्वास्थ्य संस्थाहरूसँग समन्वय गरी मातृशिशु स्वास्थ्य तथा क्षयरोग नियन्त्रणका क्षेत्रमा कार्यरत स्वास्थ्यकर्मीहरूका लागि स्थायित्व, वृत्तिविकास तथा पुनर्ताजगि जस्ता कार्यक्रम ल्याई महिलाहरूका लागि लघु उद्यम व्यवसाय तालिम प्रदान गरी उद्यम व्यवसाय मार्फत आर्थिक रुपमा सबल बनाउनु पर्ने देखिन्छ । आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा साँस्कृतिक सशक्तिकरण गर्दै जिल्ला विकासमा महिलाहरूको समान सहभागिता गराउन अझैपनि थप प्रोत्साहन गर्नुपर्ने देखिन्छ । सामाजिक क्षेत्रमा उदाहरणीय कार्य गर्ने आमा समूह, टोल विकास संस्था, महिला समन्वय समिति तथा महिला सम्बन्धी संघसंस्थालाई संस्थागत विकासका लागि विभिन्न कार्यक्रम संचालन गर्न प्रोत्साहन गर्नु पर्दछ । महिला तथा बालबालिकाका लागि सामुदायिक कार्यप्रक्रियालाई वडाहरूमा विस्तार गर्ने तथा सामाजिक परिचालन प्रवर्द्धन कार्यलाई निरन्तरता दिई लक्षित समूहतर्फ सबै समूह र वर्गको सहभागिता हुने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरि समावेशी अवधारणा अनुरुप स्थानीय शासन र विकासमा महिलाको संलग्नता वृद्धि गर्न विभिन्न क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

महिला विकास कार्यक्रम

ग्रामीण महिलाहरूको आर्थिक र सामाजिक विकास गर्ने लक्ष्य लिई वि.सं.२०३८ सालमा स्थानीय विकास मन्त्रालय तत्कालीन पञ्चायत तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय) मा महिला विकास शाखा खडा गरियो । आर्थिक वर्ष ०३९/०४० मा पहिलो पटक धादिङ, तनहुँ, स्याङ्गजा, नवलपरासी र सुर्खेत गरी ५ वटा जिल्लामा महिला विकास शाखाको स्थापना गरी ग्रामीण महिलाका लागि उत्पादन कर्जा (Production Credit for Rular Women (PCRW) कार्यक्रमको सुरुवात भयो । यो कार्यक्रमको मुल नारा “पेवा बढाउने” राखिएको थियो भने प्रतीक चिन्ह महिलाले थैलीमा पैसा हाल्दै गरेको थियो । यो ग्रामीण विपन्न महिला लक्षित थियो । हाल७५ जिल्लामा महिला विकास शाखाहरू स्थापना भईसकेको छ ।

नेपाल सरकार (मन्त्रीपरिषद्) को निर्णय बाट मिति २०५७/०३/२६ देखि महिला विकास महाशाखा महिला विकास विभागमा र २०६७/०६/१२ मा महिला विकास तथा बालवालिका विभाग अनि मिति

२०६०/१२/२६ को निर्णय बाट जिल्लास्थित महिला विकास शाखालाई महिला विकास कार्यालयमा र २०६७/०६/१२ मा महिला तथा बालबालिका कार्यालयमा परिणत गरियो ।

यो महिला विकास कार्यक्रममा ७ लाख भन्दा बढी महिलाको सहभागीता छ । विगत तीन दशकको दौरानमा कार्यक्रमको ढाँचा पनि परिवर्तन भएको छ । व्यक्तित्व विकासका नियमित अवसर गुमाएका विपन्न महिलाको बहुआयामिक सशक्तिकरणका लागि वैकल्पिक अवसर सिर्जना गर्ने कार्यक्रमका आर्थिक-सामाजिक विधिहरू प्रभावकारी देखिएका छन् । शान्तिनगर गाउँपालिकाको महिला विकास कार्यालयबाट बनाईएका महिला समुहहरूको विस्तृत विवरण तल तालिकामा दिईएको छ ।

तालिका नं. ६६ : महिला विकास कार्यालयबाट बनाईएका महिला समूहहरूको विवरण

क्र.सं.	साविकको गा.वि.स./न.पा.	महिला विकास कार्यालय बाट बनाईएका महिला समुह	महिला समुहको महिला सदस्य संख्या	महिलको बचत तथा ऋण सहकारी संख्या	महिलको बचत तथा ऋण सहकारीमा शेयर सदस्य संख्या
१	बाघमारे	१२	६०	०	०
२	धनौरी	६	३०	३०	०
३	शान्तिनगर	३०	१५४	१	१५४
	जम्मा	४८	२४४	३१	१५४

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र दाङ,२०७१

महिला विकास कार्यालय तथा विभिन्न निकाय बाट संचालित कार्यक्रमहरू र समूहले महिलाको सहभागिता र आफ्नो समस्याहरू आपसमा छलफल गर्ने मौका पाएका छन् । आम्दानीका विभिन्न अवसरको लागि महिला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूले पनि महिला लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा महिला विकास कार्यालयबाट सञ्चालित ४८ महिला समुहहरू सञ्चालनमा रहेका छन् ।

यद्यपि गर्भवती महिलाहरूको नि:शुल्क वा न्यूनतम् शुल्कमा स्वास्थ्य परिक्षण गर्न तथा महिलाहरूमा देखिने स्तन क्यान्सर र पाठेघर क्यान्सरको अग्रीम पहिचान र न्यूनिकरणका लागि विशेष पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय एवं अन्य सम्बद्ध स्वास्थ्य संस्थाहरूसँग समन्वय गरी मातृशिशु स्वास्थ्य तथा क्षयरोग नियन्त्रणका क्षेत्रमा कार्यरत स्वास्थ्यकर्मीहरूका लागि स्थायित्व, वृत्तिविकास तथा पुनर्ताजगि जस्ता कार्यक्रम ल्याई महिलाहरूका लागि लघु उद्यम व्यवसाय तालिम प्रदान गरी उद्यम व्यवसाय मार्फत आर्थिक रुपमा सबल बनाउनु पर्ने देखिन्छ । आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा साँस्कृतिक सशक्तिकरण गर्दै नगर विकासमा महिलाहरूको समान सहभागिता गराउन अझैपनि थप प्रोत्साहन गर्नुपर्ने देखिन्छ । सामाजिक क्षेत्रमा उदाहरणीय कार्य गर्ने आमा समूह, टोल विकास संस्था, महिला समन्वय समिति तथा महिला सम्बन्धी संघसंस्थालाई संस्थागत विकासका लागि विभिन्न कार्यक्रम संचालन गर्न प्रोत्साहन गर्नु पर्दछ । महिला तथा बालबालिकाका लागि सामुदायिक कार्यप्रक्रियालाई वडाहरूमा विस्तार गर्ने तथा सामाजिक परिचालन प्रवर्द्धन कार्यलाई निरन्तरता दिई लक्षित

समूहतर्फ सबै समूह र वर्गको सहभागिता हुने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरि समावेशी अवधारणा अनुरुप स्थानीय शासन र विकासमा महिलाको संलग्नता वृद्धि गर्न विभिन्न क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

७.६.२ बालबालिका सम्बन्धी विवरण

अन्तराष्ट्रिय स्तरमा १८ वर्षभन्दा मुनिका बालबालिकालाई बालक/बालिका भनिन्छ भने नेपालको बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०४८ ले १६ वर्षभन्दा मुनिका सम्पूर्ण मानिसहरूलाई बालबालिका हुन् भनेर परिभाषित गरेको छ । बालबालिका भविष्यका कर्णधार हुन् । बालबालिका साझा भविष्य हुन र उनीहरूको स्वतन्त्रता, अधिकार, संरक्षण, विकास र जीवनस्तर सुधारको लागि सामूहिक प्रतिवद्धता र साझा प्रयास आवश्यक छ भन्ने कुरा महसुस गरी संयुक्त राष्ट्र संघले सन् सन् १९८९ नोभेम्बरमा बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि पारित गरे पछि हरेक वर्ष नोभेम्बर २० का दिन अन्तराष्ट्रिय बाल दिवस मनाइन्छ । जसरी एउटा आकार विहिन काठलाई खोपेर वा कुँदेर राम्रो आकृति बनाउन सकिन्छ, त्यसरी नै बालबालिकाहरूलाई पनि अधिकाररुपी औजारले एक कर्मठ र सबल नागरिकमा परिणत गर्न सकिन्छ । नेपालको संविधान २०७२ ले बालबालिकासम्बन्धी थुप्रै हक अधिकारहरू समेटेको छ । नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३ को धारा ३९ देहाय बमोजिमको बालबालिकाको हकको व्यवस्था गरेको छ ।

- ✓ प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान सहित नामकरण र जन्मदर्ताको हक हुनेछ ।
- ✓ प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालन पोषण, उचित स्याहार, खेलकूद, मनोरञ्जन तथा सर्वाङ्गीण व्यक्तित्व विकासको हक हुनेछ ।
- ✓ प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बाल विकास तथा बाल सहभागिताको हक हुनेछ ।
- ✓ कुनै पनि बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन पाइने छैन ।
- ✓ कुनै पनि बालबालिकालाई बाल विवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न पाइने छैन ।
- ✓ कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनका नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न पाइने छैन ।
- ✓ कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइने छैन ।
- ✓ प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अनुकूल न्यायको हक हुनेछ ।
- ✓ असहाय, अनाथ, अपांगता भएका, द्वन्द्वपीडित, विस्थापित एवं जोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हक हुनेछ ।
- ✓ उपधारा (४), (५), (६) र (७) विपरीतका कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछन् र त्यस्तो कार्यबाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।

यो सँगै बालबालिकाहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धिमा ५० औं देशहरू मध्ये नेपालपनि एक हस्ताक्षर कर्ता हो । संविधानमा बालबालिका सम्बन्धी हकको सुनिश्चिता र विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी संघ संस्थाको प्रयास भएपनि घरेलु कामदारको रुपमा खटिएका बालबालिकाहरू, उद्योग तथा कलकारखानामा कडा श्रममा खटिएका बालबालिकाहरू, शिक्षा बाट बञ्चित रहेका बालबालिकाहरू, बाँच्न पाउने नैसर्गिक अधिकार संविधानमा सुनिश्चत भएर पनि जन्मन नपाई जन्मने अधिकार खोसिएका बालबालिकाहरू र बाल अधिकारको उपयोगबाट टाढा रहेका बालबालिकाहरूको उदाहरणहरू समाजमा हामी सामु छर्लङ्ग नै छन् । यसरी समाजमा हुने गरेका बाल श्रम तथा बाल अधिकार बाट बंञ्चित बालबालिकाहरूको लागि अझै सरकार, नागरिक समाज सचेत रहन जरुरी छ ।

७.६.३ बालश्रमको अवस्था

बालबालिकालाई सामाजिक वा आर्थिक लाभका लागि श्रममा संलग्न गराउनु बालश्रम हो। नेपालमा कानूनले बालबालिकाको उमेरका आधारमा स्वीकार्य र अस्वीकार्य कामहरू तोकेको छ। १३ वर्ष उमेर नपुगेका बालबालिकाहरूलाई श्रमिकका रुपमा काममा लगाउन हुदैन भने १४ वर्षदेखि १५ वर्षसम्मकालाई खासखास क्षेत्रको हलुका र विशेष सुविधाका काममा लगाउन पाईन्छ। कुनै पनि बालबालिकालाई जोखिमपुर्ण काममा लगाउन पाइदैन। तथापी सुरक्षित वातावरणमा नयाँ-नयाँ कुरा सिक्ने, जान्ने, पढ्ने, बुझ्ने उमेरमा नेपालका धेरै बालबालिकाहरू बालश्रमिकका रुपमा काम गर्न बाध्य छन्। आफ्ना बालापनलाई कडा श्रमसँग साटिरहेका छन्। काम गर्नु पर्नाले शिक्षाबाट बञ्चित हुनु देखि शोषण र दुर्व्यवहारबाट धेरै बालबालिका पिडित भएका छन्। नेपालमा बालश्रमका बारेमा विभिन्न विषयगत क्षेत्रहरूमा साना-ठुला अध्ययन भए तापनि आवधिक, एकिकृत, आधिकारिक तथ्याङ्क तथा जानकारीको भने अभाव छ। बालश्रम नेपाली बालबालिकाको एक दु:खद यथार्थ हो ।

बालबालिकालाई श्रममा लगाइनु बालअधिकार विपरित कार्य हो। यसैगरी नेपालले राज्य पक्षका रुपमा अनुमोदन गरिसकेको संयुक्त राष्ट्रसंघका बाल अधिकार सम्बन्धि महासन्धि, १९८९, अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठनको रोजगारीको न्यूनतम उमेर सम्बन्धी महासन्धी नं १३८ तथा निकृष्ट प्रकारको बालश्रम महासन्धी नं. १८२ तथा सिफारिश नं १९० ले पनि राज्यलाई बालश्रमविरुद्ध थप उत्तरदायित्व बहन गर्न प्रेरित गरेको छ।

शान्तिनगर गाउँपालिकालाई बालमैत्री गाउँपालिकाको रुपमा विकसित गर्नका लागि सबै वडाहरूमा वडा बालक्लब गठन गरी बालमैत्री स्थानीय शासन पूर्ण रुपमा लागु गर्ने उद्देश्यले बालबालिका लक्षित कार्यक्रममा तोकिएको १० प्रतिशत बजेट बढाएर १५ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य राखिएको छ । गाउँ क्षेत्रमा निकृष्ठ प्रकारको बाल श्रमको अन्त्य गर्न बालश्रम नराखेको कबुल गर्नेलाई मात्र गाउँपालिकाबाट सेवा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाउने प्रावधान राख्नुका साथै १ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूलाई नियमित खोपको सुनिश्चित गरी पूर्ण खोपयुक्त नगरको रुपमा पनि अगाडी बढाउने उद्देश्य राखिएको छ ।

७.६.४ बालक्लब

बालबालिकाहरू संगठित भई आफुसँग सरोकार राख्ने विषयमा छलफल गर्न, प्रतिनिधित्व गर्न र आफ्नै क्षमता विकास, सचेतना लगायत बाल अधिकारको संरक्षण प्रबर्द्धनमा विविध क्रियाकलाप गर्न नेपालमा बाल-समूह, बाल क्लव, बालअधिकार मञ्च आदिका रुपमा बालबालिकाहरू क्रियाशिल रहेका छन्। बालक्लब, बाल-सहभागिताको एक शसक्त माध्यमा बनेको छ। जसलाई बालबालिकासँग सम्बन्धित थुप्रै नितीगत दस्तावेजहरूमा पनि उल्लेख गरिएको छ। बालबालिकाहरूलाई समुहमा आबद्ध गराउन र उनीहरूसँग सरोकार राख्ने विषयमा मत व्यक्त गर्नका लागि विभिन्न स्तरका निती तथा योजना निर्माणदेखि कार्यान्वयन र अनुगमनसम्म बालक्लबको प्रतिनिधत्वलाई मान्यता दिइएको छ।

व्यक्तिगतरुपमा गाउँपालिकामा बालबालिकाको सहभागिता, सक्रियता र नेतृत्वमा गठन गरिएका बालक्लबहरूले बाल अधिकारसम्बन्धी चेतनामुलक कार्यहरू गरिरहेका छन्। बालक्लबहरूले संचालन गरेका कार्यक्रमहरूमा (१) जन्मदर्ता प्रचारात्मक अभियान, (२) विद्यालय भर्ना अभियान, (३) बालश्रम न्यूनीकरण कार्यक्रम, (४) बालसहभागिता अभिवृद्धि कार्यक्रम, (५) बालबालिकालाई प्रदान गरिने खोप प्रचार कार्यक्रम, (६) निशुल्क शिक्षा प्रचारात्मक र प्रबर्द्धनात्मक कार्यक्रम, (७) भयरहित वातावरणमा शिक्षा पाउने अधिकारबारे प्रचारप्रसार, (८) वातावरणीय सुधार कार्यक्रम, (९) अभिभावक चेतनाशिक्षा कार्यक्रम र (१०) बालविवाह उन्मुलन सम्बन्धी प्रचारात्मक कार्यक्रम प्रमुख रहेका छन्।

७.७ शान्ति सुरक्षा

सुरक्षाको प्रत्याभूति देशको संविधानमा सुनिश्चत हुन्छ। संविधानमा उल्लेख भए अनुरुप राज्यले नागरिकलाई सुरक्षित आभास गराउन सक्नु पर्दछ। हरेक राष्ट्रका नगारिकहरूलाई नागरिक सुरक्षा प्रदान गर्नु राज्यको दायित्व हो। नागरिकले आफ्नो राज्यमा सुरक्षित महसुस हुन पाउनुपर्छ। यसलाई चुस्त बनाउन नागरिक समाजको पनि त्यतिकै महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ।

तालिका नं. ६७ : गाउँपालिकामा सुरक्षा प्रदान गर्ने संस्थाहरूको विवरण

क्र.सं.	चौकीको विवरण	वडा नं
१	प्रहरी कार्यालय, चिराघाट	४
२	पञ्चकुले इलाका प्रहरी कार्यालय	२

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका कार्यालय, २०७४

७.७ अपाङ्गताको विवरण

खासगरी व्यक्तिहरूमा अपाङ्गता हुने कारण आयोडिनयुक्त नुनको प्रयोगको कमी, ग्रामीण क्षेत्रमा मुख नधुने समस्याका कारण उत्पन्न Trachoma रोग, दुर्घटना, जन्मजात, प्राकृतिक प्रकोप, कुपोषण, स्वास्थ्य उपचार नपाएर, द्वन्द्व वा युद्ध वा विस्फोटक पदार्थको प्रयोग आदि देखिएका छन्। जसलाई घटाउन प्रतिरोधात्मक र उपचारात्मक दुवै कार्यहरू गरिनुपर्दछ। नेपालले अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा बालबालिकाहरूको हक हित र

अधिकारको संरक्षण एवं सम्बर्द्धन र विकास गर्न १९ वटा क्षेत्रलाई समेटी अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ र अपाङ्गतासम्बन्धी कार्ययोजना, २०६३ तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। त्यसै गरी २०६६ पुस १२ गते नेपालले अपाङ्गता भएका व्यत्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धी, २००६ लाई अनुमोदन गरेको छ। २०६८ सालको जनगणना अनुसार नेपालमा कुल जनसंख्याको १.९४ प्रतिशत (५,१२,३२१ जना) जनसंख्यामा कुनै न कुनै प्रकारको अपाङ्गता देखिएको छ। जसमध्ये शारिरीक अपाङ्गता ३६.३ प्रतिशत, दृष्टिबिहीन १८.५ प्रतिशत, मानसिक अपाङ्गता ६ प्रतिशत, बौद्धिक अपांगता २.९ प्रतिशत, बहु अपाङ्गतामा ७.५ प्रतिशत रहेको छ। यसैगरी यस शानतिनगर गाउँपलिकाको अपाङ्गताको अवश्थाको अध्ययन गरिएको छ जसको विस्तृत विवरण तल उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ६८ : अपाङ्गताको विवरण

	शारिरीक अपाङ्गता	दृष्टी सम्बन्धी अपाङ्गता	श्रवण सम्बन्धी अपाङ्गता	श्रवण, दृष्टिविहीन अपाङ्गता	स्वरबोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता	मानसिक अपाङ्गता	बौद्धिक अपाङ्गता	बहु अपाङ्गता	जम्मा
पुरुष	१३७	७२	६४	८	४३	१६	११	४१	३९२
महिला	१०६	६७	७४	१०	३४	११	४	३०	३३६
जम्मा	२४३	१३९	१३८	१८	७७	२७	१५	७१	७२८
प्रतिशत	३३.३८	१९.०९	१८.९६	२.४७	१०.५८	३.७१	२.०६	९.७५	१००.००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार शान्तिनगर गाउँपालिकामा अपाङ्गताको अवस्थालाई हेर्दा अपाङ्गता भएको जनसंख्या २.८९ प्रतिशत (७२८ जना) रहेको छ। जसमा शारीरिक अपाङ्गता भएका २४३(३३.३८ प्रतिशत), श्रवण, दृष्टिविहीन सम्बन्धी अपाङ्गता भएका १८ (२.२७ प्रतिशत), स्वर बोलाई सम्बन्धी समस्या भएका ७७ जना (१०.५८ प्रतिशत) देखिन्छन् भने दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता भएका १३९ जना (१९.०९ प्रतिशत) र बौद्धिक अपाङ्गता भएका १५ जना (२.०६ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। साथै मानसिक अपाङ्गता २७ जना (३.७१ प्रतिशत) र बहु अपाङ्गता ७१ (९.७५ प्रतिशत) रहेका छन्। यो विवरणलाई तल स्तम्भ चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ।

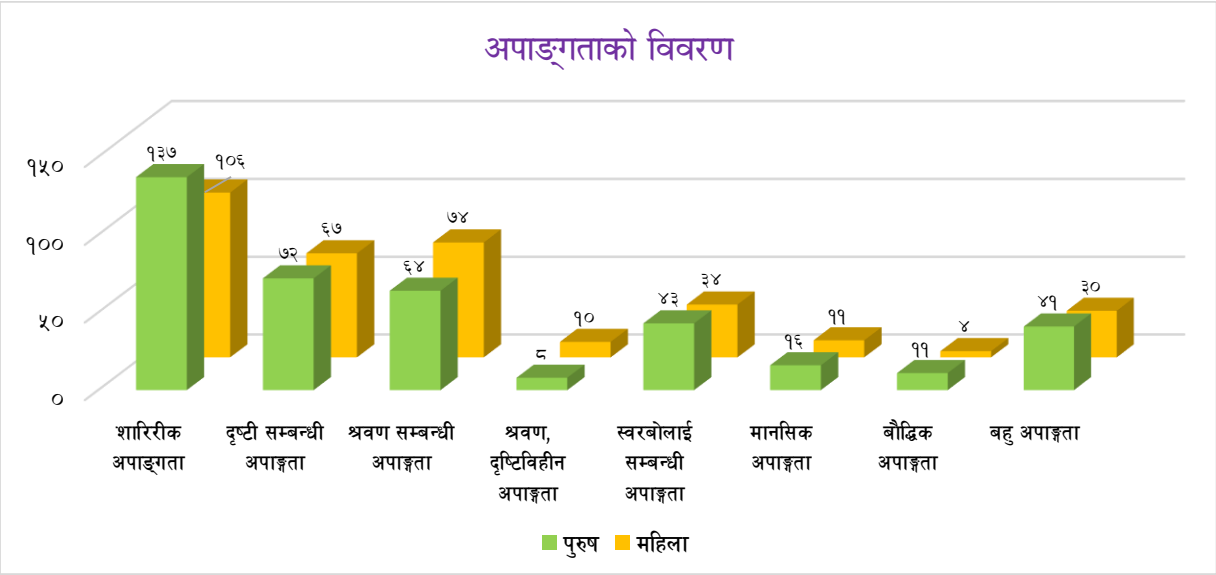

माथिको तालिका र स्तम्भको अध्ययन गर्दा यस शान्तिनगर गाउँपालिकामा पनि आवश्यक निती तथा कार्यक्रमहरू ल्याउनु पर्ने देखिन्छ सरकारले अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण निर्देशिकासमेत जारी गरी वितरण गरिरहेको छ। अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण गर्नका लागि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अपाङ्गताका आधारमा शारिरीक अपाङ्गता, दृष्टिविहीन र न्यून दृष्टियुक्त, स्वरबोलाइ सम्बन्धी अपाङ्गता, सुस्त श्रवण र बहिरा, श्रवण दृष्टिविहिनता, मानसिक अपाङ्गता बौद्धिक अपाङ्गता, बहुअपाङ्गता गरी सात किसिमले र गाम्भीयताका आधारमा तह क (रातो रङको परिचयपत्र), तह ख (नीलो रङको परिचयपत्र), तह ग पहेलो रङको परिचयपत्र र तह घ (सेतो रङको परिचयपत्र) गरी चार तहमा विभक्त गरी परिचय पत्र वितरण गर्ने कार्य सुरु गरिएको छ। हालसम्म यो समुदायको सामाजिक आर्थिक अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन केही सामान्य आयमुलक र सिपमुलक तालिमहरू सञ्चालन गरिएता पनि यिनीहरूको आत्मविश्वासलाई बढाउन र समुदायबाट हुने गरेको उपेक्षाबाट मुक्त राख्न स्थानीय स्रोत साधन र निकायहरूमा यो समुदायको पहूँच पुऱ्याउन विभिन्न कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने देखिन्छ।

७.८ खानेपानी तथा सरसफाई

७.८.१ परिवारले प्रयोग गर्ने पिउने पानीको मुख्य श्रोतको विवरण

तालिका नं. ६९ : परिवारले प्रयोग गर्ने पानीको मुख्य श्रोत

वडा नं.	धारा/पाइप	ट्युबवेल/हाते पम्प	ढाकिएको इनार/कुवा	खुला इनार/कुवा	मूल धारा	नदी/खोला	अन्य	उल्लेख नगरिएको	
१	६५२	१	०	०	०	०	०	३	६५६
२	९११	१	०	१८	०	४	०	५	९३९
३	९०७	०	१	६	७०	७	०	१	९९२
४	७७५	०	३	२२	२	५	०	१	८०८
५	१२३	२७	६४	२२७	४१	१८	५१	१	५५२
६	५	२४	१२६	३३२	४५	४१	७२	०	६४५
७	११	६६	८०	३२६	१७९	४३	३०	१	७३६
जम्मा	३,३८४	११९	२७४	९३१	३३७	११८	१५३	१२	५,३२८
प्रतिशत	६३.५१	२.२३	५.१४	१७.४७	६.३३	२.२१	२.८७	०.२३	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

शान्तिनगर गाउँपालिकाको खानेपानीको प्रमुख स्रोत जलस्रोत भएकोले गाउँका परिवारहरूले सबैभन्दा बढी ३,३८४ (६३.५१ प्रतिशत), धारा पाईपको प्रयोग गरेको पाइएको छ । गाउँपालिका ट्युबवेल तथा हाते पम्पको प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या ११९ (२.२३ प्रतिशत), खुला कुवा ईनारको प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या ९३१ (१७.४७ प्रतिशत), ढाकिएको इनार तथा कुवाको प्रयोग गर्ने घरधुरी २७४ (५.१४ प्रतिशत) रहेको छ त्यस्तै मुल धाराको प्रयोग गर्नेको संख्या ३३७ (६.३३ प्रतिशत) छन् भने नदी तथा खोलाको स्रोत प्रगोग गर्ने ११८ (२.२१ प्रतिशत)रहेको पाईयो । गाउँपालिकामा खानेपानीको आपूर्तिको लागि विभिन्न श्रोतको प्रयोग गरेको देखिन्छ जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको छ भने तल स्तम्भ चित्र मार्फत स्पष्ट पारिएकोछ ।

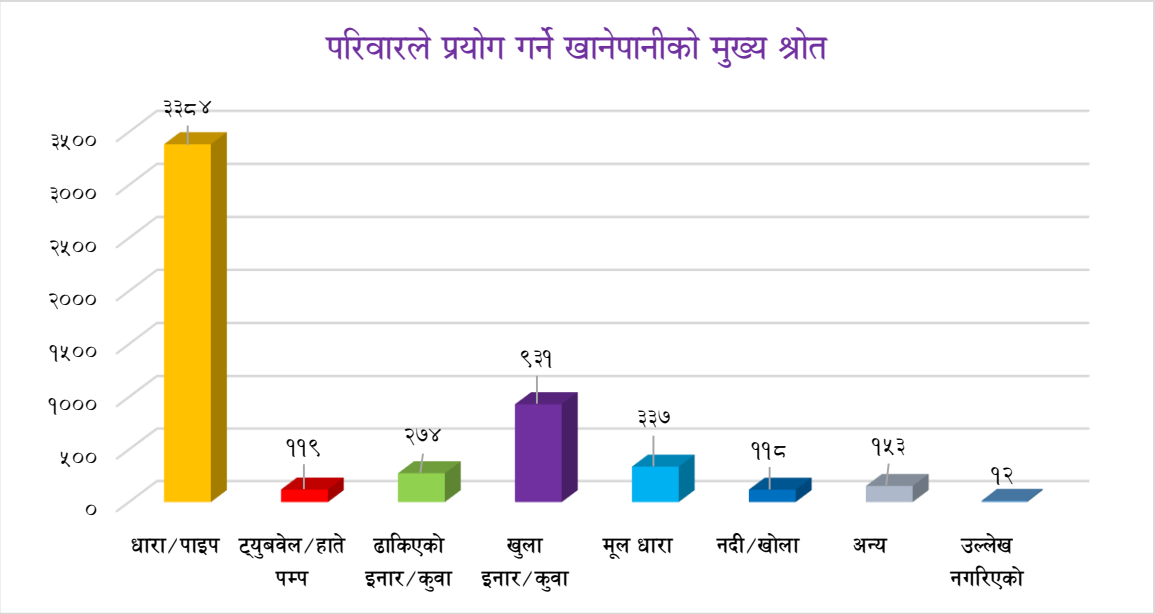

७.८.२ खानेपानीको विवरण

शान्तिनगर गाउँपालिकाको तथ्याङ्क अनुसार यस गाउँपालिकाको विभिन्न खानेपानीको स्रोत प्रयोग भएको पाइन्छ । विभिन्न श्रोतको विवरण तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ७० : खानेपानी आयोजना सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	विवरण	वडा नं.
१	डिपबोरीङबाट ओभरहेड टैंक भएको	५
२	बैसा खोला बाट खानेपानीको सम्भावना रहेको छ	५
३	मूल, धारा, कुवा, ट्युबवेल तथा इनार	७
४	दुवीचौर जरुवा, ओखरे जरुवा सम्भावना	७
५	पञ्चकुले सुधार विस्तार खानेपानी तथा सरसफाई आयोजना उपभोक्ता समिती	१
६	बाँझ विसौना खा.पा.	१
७	सालघारी खा.पा.	१
८	कोलपानी खा.पा.	१
९	ज्यामिरे खा.पा	१
१०	पेदी खोला खा.पा.	१
११	हाडीचौरमा सम्भावना भएको र ज्यामिरे खोला संरक्षण गर्नुपर्ने	१
१२	गैरीखेत चिसापानी खा.पा.	४
१३	माइलीपानी खा.पा.	३ र ४
१४	बस्तीखोला खा.पा	४
१५	गैरीखेत माथिको पानीको मुहान सम्भावित क्षेत्र	४
१६	छरछरे खापा	२
१७	अमुवाकोट खा.पा.	२

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका कार्यालय, २०७४

७.८.३ शौचालयको विवरण

तालिका नं. ७१ : शौचालयको प्रकारकार

	फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल)	फ्लस भएको (सेप्टिक ट्याङ्क)	साधारण	चर्पी नभएको	उल्लेख नगरिएको	
जम्मा	२७	१९२८	१०२६	२३३४	१३	५,३२८
प्रतिशत	०.५१	३६.१९	१९.२६	४३.८१	०.२४	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा शान्तिनगर गाउँपालिकाको घरपरिवारले प्रयोग गर्ने शौचालयको प्रकारलाई उल्लेख गरिएको छ । विवरणलाई हेर्दा घरमा शौचालय नभएको सबै भन्दा बढी देखिएको छ जुन जम्मा घरपरिवार संख्याको ४३.८१ प्रतिशत आर्थात २३३४ घरपरिवार शौचालय विहिन रहेको देखिन्छ भने त्यसपछि धेरै फ्लस भएको (सेप्टि ट्याङ्की) आधुनिक शौचालय प्रयोग गर्नेको परिवार १,९२८ (३६.१९ प्रतिशत) रहेको छ । त्यस्तै साधारण शौचालयको प्रयोग गर्नेको संख्या १०२६ (१९.२६ प्रतिशत) र फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल) शौचालयको प्रयोग गर्ने परिवारको संख्या २७ (०.५१ प्रतिशत) देखिएको छ जुन सबै भन्दा कम हो । जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको छ भने तल स्तम्भ चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

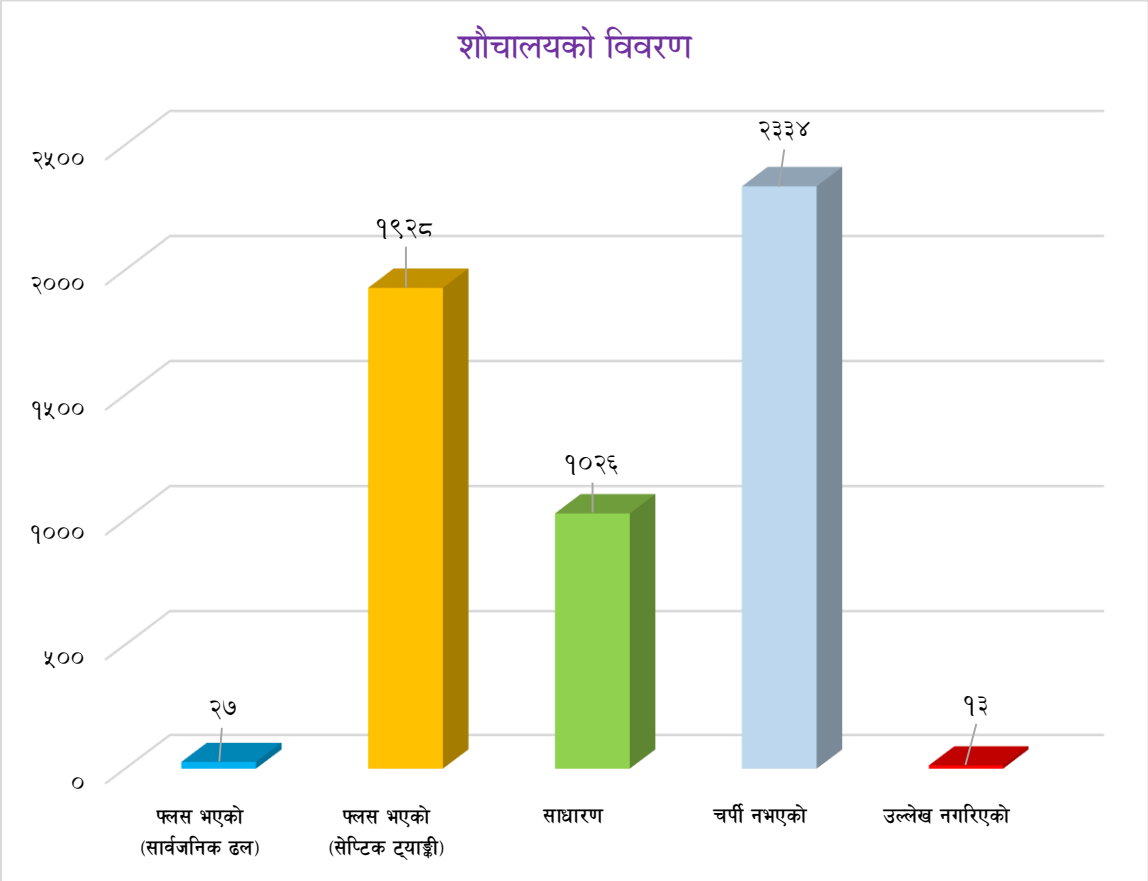

७.८.४ वडागत शौचालयको संख्याको विवरण

तालिका नं. ७२ : वडागत शौचालय संख्याको विवरण

वडा नं.	फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल)	फ्लस भएको (सेप्टिक ट्याङ्क)	साधारण	चर्पी नभएको	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	१	२२७	५६	९८५	४	१,२७३
२	१०	२५०	२९१	३८३	५	९३९
३	१	४७०	१९९	३२१	१	९९२
४	२	४८७	२११	१०६	२	८०८
५	६	२३४	८४	२२७	१	५५२
६	४	१८१	१०१	३५९	०	६४५
७	४	१६८	१२५	४३८	१	७३६
जम्मा	२८	२,०१७	१,०६७	२,८१९	१४	५,९४५
प्रतिशत	०.४७	३३.९३	१७.९५	४७.४२	०.२३	१००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार शान्तिनगर गाउँपालिकाको प्रत्येक वडाका प्रत्येक घरधुरीमा भएको शौचालयको अवस्थालाई अध्ययन गर्दा क्रमश वडा नं ४, ३ ,२, ५, १, ६ र ७ मा सबैभन्दा बढी फ्लस भएको (सेप्टि ट्याङ्की) प्रयोग गरेको पाईयो भने दोस्रोमा वडा नं. २ र ४ मा साधारण चर्पीको प्रयोग भएको देखिन्छ भने बाँकी सबै वडाहरूमा शौचालय प्रयोग नगर्नेको परिवार संख्या बढी रहेको देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

७.१० खुला दिशा मुक्त क्षेत्र

देशका कतिपय भागहरूमा सामुदायिक स्वास्थ्यका हिसाबले हानिकारक खुला रुपमा दिसाब पिसाब गर्ने प्रवृति रहेको छ। यो मानव सभ्यता र व्यक्तिगत स्वास्थ्यका दृष्टिले समेत अवाञ्चित कार्य हो। तर हालका वर्षहरूमा सञ्चार माध्यमहरू क्षेत्रको सकारात्मक भूमिका, शिक्षाको विकास र विस्तारले आम जनसमुदायलाई खुला दिशा मुक्त क्षेत्र घोषणा गर्ने कार्य भईरहेको छ। यसै अभियान अन्तर्गत यस शान्तिनगर गाउँपालिका समेत पुर्ण खुला दिशा मुक्त क्षेत्र घोषणा भइसकेकोले जनस्वास्थ्यको दृष्टिकोणले सकारात्मक सुधार निश्चित छ।

७.११ फोहोर मैला व्यवस्थापन

गाउँपालिकालाई सधैँ सफा राखि वातावरण मैत्री घर, टोल, बस्ती, समाज बनाउने हेतुले राष्ट्रिय सरसफाई अभियानलाई निरन्तरता प्रदान गर्दै आएको क्रममा वडा नागरिक मन्च, नागरिक सचेतना केन्द्र, टोल विकास संस्था, टोल सुधार समाज र विपद व्यवस्थापन समितिको अगुवाई र सहकार्यमा टोल तथा वडास्तरमा सरसफाई हुने गरेको पाइन्छ। फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि थप उपकरणहरूको व्यवस्थापन गर्न अझैँ लाग्नु

पर्ने देखिन्छ। यसबाट आम गाउँपालिकाबासीहरूमा व्यापक रुपमा सरसफाई जागरणको लहर फैलिएको छ। हाल गाउँपालिकामा उत्पादित फोहोर आफै व्यवस्थापन गर्ने, खोल्सा खोल्सीमा खाल्टा बनाइ पुर्ने गरेको देखिन्छ। हाल यस गाउँपालिकामा देखिएका समस्याहरू देहाय बमोजिम रहेको छ :

- ✓ फोहोर व्यवस्थापनका नाममा फोहोरहरू खोलाखोल्साका होचा भागमा अनियन्त्रित तरिकाले फाल्ने प्रबृति यत्रतत्र देखिन्छ। यसरी फालिएको फोहोर बर्षातका समयमा पानीले बगाएर खोला खोल्सा तथा नदीका तल्लो भाग सम्म पुर्‍याएर प्रदुषणलाई बिस्तारित गर्दछ।
- ✓ जमीनका होचाभाग पानीका स्रोत पनि हुने भएका र तिनै पानी सतहमा देखिने एवं जमीनको भित्रपनि छिरेर जानेहुँदा होचा भागमा फालिएको फोहोरले सतहको पानी तथा जमीन भित्रको पानी समेतलाई प्रदुषित गर्दछ।

फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्न निम्न कुरामा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ।

- ✓ भान्छाकोठाबाट निस्केको फोहोरलाई कुहिने र नकुहिने गरी छुट्याउने।
- ✓ कुहिनेलाई मलमा प्रयोग गर्न तालिम तथा हरेक घरधनीलाई उत्प्रेरित गर्ने कार्यक्रम गाउँपालिकाले गर्ने।
- ✓ नकुहिने फोहोरलाई पूनः बिभिन्न तहमा छुट्याउने जस्तै काठ, प्लाष्टीक, धातु, सीसा। यी फोहोरलाई आवश्यकताअनुसार पहिचान गरिसकेकपछि पून प्रयोगमा आउनेलाई सम्बन्धित सेवा व्यवस्थापन तर्फ जोड दिने। यस गाउँपालिका क्षेत्रका खुला स्थान जहाँ पानीको स्रोत छैन त्यहाँ बैज्ञानिक तवरबाट छनौट गर्न व्यवस्था गर्ने

७.१२ शवदाह/ चिहानहरूको विवरण

विभिन्न धर्म र चालचलन अनुसार मानिसको मृत्यु भइसकेपछि अन्तिम संस्कार गर्ने फरक फरक चलन रहँदै आएको छ। हिन्दु धर्म मान्ने मानिसहरूको मृत्युपछि अन्तिम संस्कार नदीको किनारमा घाटमा जलाएर गर्ने गर्छन् भने बौद्ध धर्मावलम्बीहरूले चिहानडाँडामा लगेर जलाएर नै अन्तिम संस्कार गर्ने गरेको पाइन्छ। क्रिस्चियन धर्मावलम्बीहरूले लासलाई कफिनभित्र राखेर जमिनमुनी गाडी अन्तिम संस्कार गर्दछन्। शान्तिनगर गाउँपालिकामा भएका शवदाहहरूको विस्तृत विवरण तलको तालिका उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ७३ : शवदाहहरूको विवरण

क्र.सं.	शवदाह	वडा नं
१	चिसापानी खोलाको घाट	५
२	बबई घाटमा लैजाने गरेको	७
३	चिराघाट, बौलाहा खोला	४
४	हात्तिखाल	४
५	बौलाहा खोलाको बिचरी ढुंगा	२

श्रोत: शान्तिनगर गाउँ कार्यापालिकाको कार्यालय, २०७४

खण्ड ८ : वन तथा वातावरण

८.१ प्राकृतिक वन तथा वनस्पती

शान्तिनगर गाउँपालिका वन वातावरण र जैविक विविधताको दृष्टिकोणले सम्पन्न गाउँपालिकाको श्रेणीमा पर्दछ। शान्तिनगर गाउँपालिकामा कुल क्षेत्रफल ११६.०२ वर्ग कि.मि. मध्ये ५८.६७ वर्ग कि.मि. वन क्षेत्रको रुपमा रहि आएको छ। जुन राष्ट्रिय वन र सामुदायिक वन क्षेत्रको रुपमा रहेको छ।

यस गाउँपालिकामा पाइने प्रमुख बनस्पतीका प्रजातिहरूमा, साल, सिसौं, सिमल, जामुन, कदम, खयर, करम, पिठारी, छतिवन, वोहरी, खमारी, वोटधँगेरो, बकाईनो, इप्पील, टिक, वर, पीपल, बेल, अमला, निम, पलाँस, आँप, डुम्री, कटहर, लिची, वयर, कैंदल, राजवृक्ष, अशोक, चेरी, समी, मसला, वडहर, अम्बा, केरा, कागती, भोगटे, सरिफा, दारिम, तित्री, फडिर, असारे, साज, सादन, कुम्भी, हर्रो-बर्रो, हल्लुडे, सिरीस, तारी, कुसुम, क्यामुना, दबदबे, टुनी, सान्दन, कर्मा, मालती, पाँचपाते, सतिसाल, कुम्भी, नेवारो, अशोक । यसै गरी घस्रने जन्तुहरूमा गोमन, गनग्वाली, हरहरे, करेत, सिरिसे, धामन, हरेउ, ढोडिया, सुनगोहोरो, छेपारो, अजिँगर, भित्ती, सर्प, गड्यौला, जुका, अन्य किटपतङ्ग आदि र चराचुरुङ्गीहरूमा कोइली, मैना, सुगा, ढुकुर, लुइँचे, गौथली, काग, भँगेरा, मयुर, हुटिट्याउँ, हुचिल, जुरेली, भद्रायो, चिल, बाज, कोटेरा, ठेउवा, बट्टाइ, चिबे, भ्याकुर, फिस्टो, रुपी, गिद्ध, धनेश, कालिज, लाटोकोसेरो, चमेरो, हाँस, परेवा, कुखुरा, तित्रा, धोबी चरो, हाडफोरुवा, कऱ्याङकुरुङ, भद्राई, सारस आदि प्रजातिका स्थानीय र आप्रवासी चराचुरुङ्गीहरू पाईन्छन्।

८.२ जैविक विविधता सम्वन्धी विवरण

शान्तिनगर गाउँपालिकाको पर्यावरणीय सन्तुलनका लागि पारिस्थितिक जैविक प्रणालीलाई सन्तुलितरुपबाट कायम राख्न वन, बनस्पती तथा प्राणीहरू बिचको स्थापित सम्बन्धलाई दिगोरुपमा कायम राख्न सजगता अपनाउनुपर्ने देखिन्छ। दिगो विकासका निम्ति पूर्वाधार विकासको क्रममा हुने विनासलाई न्यूनीकरण गर्न नितान्त आवश्यक छ। वातावरणीय असन्तुलनले वनस्पती वा प्राणीहरूको क्रमिक ह्रास र विनास हुँदै अन्तत: लोप हुने अवस्था हुन सक्छ। विषम हावापानीमा विभिन्न जात जातिका प्राणी र बनस्पती रहेको यस गाउँपालिकामा वन संरक्षण र सम्बर्द्धनको कार्यमा स्थानीय बासिन्दाहरूको सहभागिता अपरिहार्य हुन पुगेको छ। यिनै कुराहरूलाई मध्यनजर गरी २०४९ सालमा स्थानीय बासिन्दाहरूलाई आफ्नो दैनिक उपभोग्य वन पैदावारको उपलब्धता गराउने उद्देश्य राखी सामुदायिक वन दर्ता गर्ने कार्यको थालनी भएको पाईन्छ।

मानव जीवनको लागि जैविक विविधताको संरक्षण अपरिहार्य छ। दैनिक जिवनको लागि आवश्यक काठ, दाउरा, घाँसको लागि मात्र नभई पारिस्थितिक तथा जैविक प्रणालीको सन्तुलनको लागि समेत जैविक विविधताको महत्वलाई दृष्टिगत गरी हाल यस गाउँपालिकामा सामुदायिक वन जस्ता अवधारणाहरूलाई व्यवहारमा लागु गरिएको छ। यसै सन्दर्भमा वन वरिपरी बढिरहेको जनसंख्या, चोरी निकासी र आगामी दिनहरूमा उक्त वन

क्षेत्रले मागेको आधारमा आपुर्ति गर्न नसक्ने वन पैदावरको हैसियतलाई विचार गर्दा यस क्षेत्रको जैविक विविधता व्यवस्थापन कार्य चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ। हाल सामुदायिक वनहरू वन संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा सदुपयोगमा सहभागि भइरहेका छन्।

यस गाउँपालिकामा उष्ण प्रदेशीय जलवायु भएको कारण साल, सिसौं, साज, अमला, हर्रो, बर्रो, खयर, सिमल, विजयसाल, राजवृक्ष, आदि जातका विरुवाहरू पाईन्छन् । जसमध्ये काँसी अमला, हर्रो, बर्रो, बोहरी, फडिर, खमारी, असारे, साज, सादन, कुम्भी, कुसुम आदि क्रमशः लोप हुदै जाने अवस्थामा रहेका छन्। गैर काष्ठ पैदावारको रुपमा व्यापारिक र आयुर्वेदिक महत्वका दृष्टिकोणले उपयुक्त देखिएका पिपला, चानमडुवा, रुदिलो, तितेपाती, असुरो, चावो, गुर्जो, आँक, वलुझार, कुरीलो, घोडताप्रे, खिर्रो, हाडजोर, धुसुरे, भोगटे, पानी, अमला, अर्चल, गुजरगाँनो, दुवो, आइटीनझार, तुलसी, पारीजात, टोटलो, घ्युँकुमारी, निम, बोझो, वाकलपाते, सुतानी लहरो, हाडेलसुन, उन्यूँ, अपमार्ग, सयपत्री फूल, पाँचपाते, चरिअमिलो, मरहट्टे, वावरी सुइचोझार, कदम/संजिवन, हलेदो, टिङ्चुरझार, सिउँडी, चरचरेलहरो, वेल, अमला, मथेझार, बर, पिपल, अम्बा, राजवृक्ष, क्यामुन, हर्रो, बर्रो, सुनलहरो, चिप्ले वहरो, तरवारे, धोवी, सिमली, रुद्रघण्टी, हड्चुर आदि जस्ता वन पैदावरहरूको उपलब्धता पनि रहेको छ। यी मध्ये हाडजोर, गुजरगाँनो, खिर्रो, हर्रो, बर्रो, पिप्ला, भोगटे, पानी अमला, अर्चल, लहरो, क्यामुना आदि लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका छन् ।

यस क्षेत्रमा रहेका वनजंगलहरूले बाघ, भालु, चितुवा, चित्तल, हरिण दुम्सी, बँदेल, खिरखिरे, सालक, बनढाडे, बाँदर, बनमुसा, स्याल, बन बिरालो, खरायो, मलसाप्रो, ढेडु आदि प्रजातिका जीवहरूको लागि उपयुक्त वासस्थान उपलब्ध गराएको छ । गाउँपालिकामा रहेका वनक्षेत्र तथा विभिन्न खोलानालाहरूले विभिन्न प्रजातिका चराचुरुङ्गीहरू विशेषतः कोइली, मैना, सुगा, ढुकुर, लुइँचे, गौथली, काग, भँगेरा, मयुर, हुटिट्याउँ, हुचिल, जुरेली, भद्रायो, चिल, बाज, कोटेरा, ठेउवा, बट्टाइ, चिबे, भ्याकुर, फिस्टो, रुपी, गिद्ध, धनेश, कालिज, लाटोकोसेरो, चमेरो, हाँस, परेवा, कुखुरा, तित्रा, धोबी चरो, हाडफोरुवा, कच्याङकुरुङ, भद्राई, सारस तथा विभिन्न घिस्रने जन्तुहरू गोमन, गनग्वाली, हरहरे, करेत, सिरिसे, धामन, हरेउ, ढोडिया, सुनगोहोरो, छेपारो, अजिँगर, भित्ती, कछुवा, सर्प, गड्यौला, जुका, अन्य किटपतङ्ग आदिलाई बासस्थान प्रदान गर्दै संरक्षित गरेको छ। यद्यपी वनजंगल अतिक्रमणका कारण प्रकृती प्रदत्त यी जैविक र वनस्पतिय अमुल्य वन सम्पदाहरूको विस्थापन र विनाशको क्रम तिव्ररुपले बढ्दै गइरहेको छ। वर्षेनी वन क्षेत्र फडानी भई चुरे क्षेत्र नाङ्गा डाँडामा परिणत हुँदै जानु र अन्य वन क्षेत्र कृषियोग्य भुभागमा परिणत हुनु तथा वन्यजन्तुहरूको वासस्थान एवं वन्य प्रजातीमा ह्रास हुनु जैविक विविधता संरक्षणका निमित्त विकराल चुनौतीका रुपमा देखिएको छ।

गाउँको हावापानीले जीवजन्तु र वनस्पतीहरूलाई संरक्षित गर्न सकिने खालका वासस्थान उपलब्ध गराइएको भएतापनि जनसंख्या र औलो उन्मूलन पछि बसाईसराइको चाप र भूमीको उर्वरापनका कारण करिब ५ दशक अघि देखि नै यहाँको वनक्षेत्र अतिक्रमण र वन फडाँनीको चपेटामा पर्न गएको छ। जैविक विविधता अन्तर्गत पर्ने स्थानीय कला संस्कृतिहरूको विविधतालाई जगेर्ना गर्दै धार्मिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र पर्यटकिय दृष्टिकोणले महत्वपुर्ण ठानिएका विभिन्न स्थानहरूको समेत संरक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ।

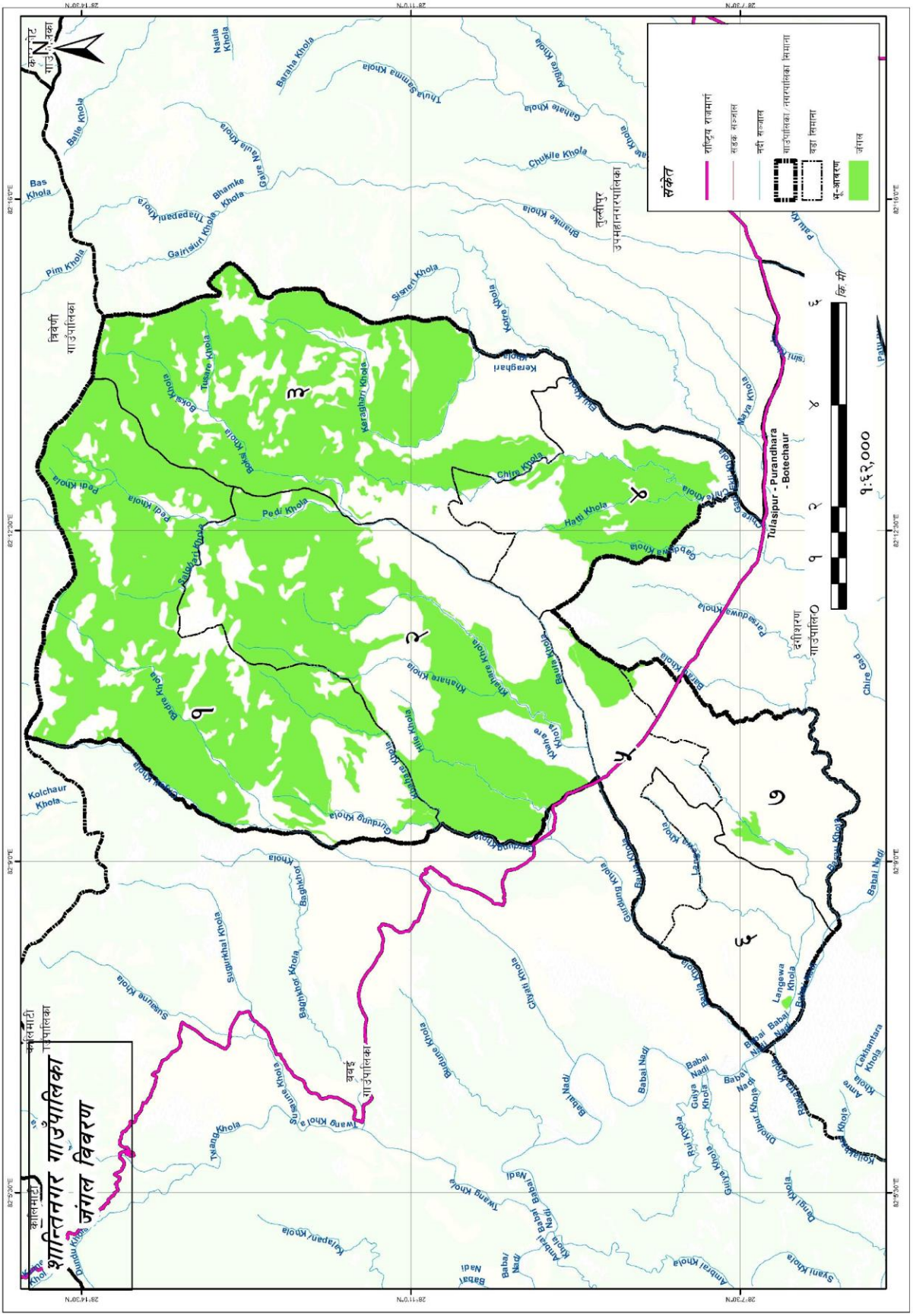

नक्सा नं. १७: शान्तिनगर गाउँपालिकाको वन जंगलले डोकेको क्षेत्र

८.३ लघु वन पैदावार

गाउँको वन क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका जडिबुटी तथा गैह्रकाष्ठ वन पैदावारहरू पाईन्छन्। यस गाउँपालिकामा मुख्य रुपमा पाइने गैह्रकाष्ठ वन पैदावारहरूमा तेजपात, बोझो, अल्लो काउलो, काफल, पिपला, चुत्रो, ऐसेलु, झ्याउ, च्याऊ, दतिवन, अमला, कुरिलो, हर्रो, बर्रो, बाँस, सबइ घाँस, अम्रिसो, असुरो, राजवृक्ष, बेल, सिन्दुरे, कुकुरडाइनो, भ्याकुर, थाकल, गायो, कुट्मिरो, निगुरो, डुण्डुको साग, बेथे, लहरे साग, सिमसाग, गडपुरैना, लुँडे, जामुन, बयर, भोर्लाको पात र बोक्रा सालको पात, गुँद र बीउ, तँदुपात, कालो मुस्ली, वेत, सिकाकाइ, सतावरी, तेजपात, चानमडुवा, रुदिलो, तितेपाती, असुरो, चावो, गुर्जो, आँक, वलुझार, कुरीलो, घोडताप्रे, खिर्रो, हाडजोर, धुसुरे, भोगटे, अर्चल, गुजरगाँनो, दुवो, आइटीनझार, तुलसी, पारीजात, टोटलो, घ्युँकुमारी, निम, बोझो, वाकलपाते, सुतानी लहरो, हाडेलसुन, उन्यूँ, अपमार्ग, सयपत्री फूल, पाँचपाते, चरिअमिलो, मरहट्टे, वावरी सुइचोझार, कदम/संजिवन, हलेदो, टिङ्चुरझार, सिउँडी, चरचरेलहरो, वेल, पानी अमला, मथेझार, बर, पिपल, अम्बा, क्यामुन, सुनलहरो, चिप्ले वहरो, तरवारे, धोवी, सिमली, रुद्रघण्टी, हङ्चुर आदि मुख्य हुन्।

८.४ गाउँपालिकामा पाईने वन्यजन्तु

(क) वन्यजन्तु

शान्तिनगर गाउँपालिकामा करिब ३४ प्रकारका स्तनधारी वन्यजन्तुहरू पाईन्छन् । यस गाउँपालिकामा पाइने प्रमुख वन्यजन्तुहरूमा बाघ, भालु, चितुवा, चित्तल, दुम्सी, बँदेल, खिरखिरे, सालक, बनढाडे, मृग, घोरल, लङ्गुर, बादर, बनमुसा, स्याल, बन बिरालो, रतुवा, निलगाई, हात्ती, खरायो, मलसाप्रो, ढेडु आदि छन।

(ख) चराचुरुङ्गी

शान्तिनगर गाउँपालिका रहेको दाङ जिल्लामा करिब १४० प्रकारका चराहरू पाईन्छन् । यस गाउँपालिकामा पाईने चराचुरुङ्गीहरूमा कोइली, मैना, सुगा, ढुकुर, लुइँचे, गौथली, काग, भँगेरा, मयुर, हुटिट्याउँ, हुचिल, जुरेली, भद्रायो, चिल, बाज, कोटेरा, ठेउवा, बट्टाइ, चिबे, भ्याकुर, फिस्टो, रुपी, चखेवा, पिरौटा, भुँडिफोर, चिवे, गिद्ध, धनेश, कालिज, लाटोकोसेरो, चमेरो, हाँस, परेवा, कुखुरा, तित्रा, धोबी चरो, हाडफोरुवा, कन्याङकुरुङ, भद्राई, लामपुच्छ्रे, राजक छेग्रा, सारस आदि प्रमुख छन्।

(ग) घस्रने जिवजन्तुहरू

यस गाउँपालिकामा पाइने घस्रने जिवजन्तुहरूमा कछुवा, भित्ती, गोमन, गनग्वाली, हरहरे, करेत, सिरिसे, धामन, वैरिकरेट, हरेउ, ढोडिया, सुनगोहोरो, अनेक प्रकारका सर्प तथा छेपारो, भातेमहुरा, गड्यौला, जुका, अन्य किटपतङ्ग आदि प्रमुख छन्।

(घ) कीरा फट्याङ्ग्राहरू

मौरी, खागो, पुत्को, कठेउरी, गोब्रेकीरा, जुका, बिच्छी, खजुरो, झुसिलो, बारुलो, उडुस, अरिंगाल, शङ्खेकीरा, बच्छ्युँ, माकुरा, बअरिमोठे, डाँस, पतेरो, साङ्लो, लामखुट्टे सयौं प्रकारका किरा फट्याङ्गाहरू आदि ।

(ङ) फूलका प्रजातिहरू

सयपत्री, गोदावरी, मखमली, बाह्रमासे, गुलाव, लालुपाते, घन्टीफूल, तिउर, बाबरी, भालेफूल, पारिजात, लाहुरे चुवा, पलास, मसुन्डा आदि गाउँपालिकामा पाईने फुलका प्रजातिहरू हुन् ।

८.५ वनजंगल

यो गाउँपालिकामा प्रशस्त मात्रामा वन क्षेत्र हुनुको साथै वन क्षेत्रभित्र जैविक विविधता पनि प्रशस्त रहेको छ । वन क्षेत्र भित्र थुप्रै घाँसे मैदानहरू समेत रहेका छन् । गाउँपालिका बाहिरका अन्य गाउँ तथा जिल्लाहरूमा करिव लोप हुने अवस्थामा पुगेको प्राकृतिक रुपमा सिसौ र खयर जस्ता महत्वपूर्ण प्रजाति पाईने नदी तटीय वन केही मात्रामा रहेको छ । यो विशिष्ट वातावरणीय अवस्थासँग यहाँ बग्ने खोलाहरूको अभिन्न सम्बन्ध रहेको छ ।

वन क्षेत्र तराईको समथल भू-भाग भएको कारण यहाँ पाइने वनको किसिम र प्रजातिमा पनि केही विविधता पाईन्छ । उष्ण र सम-शितोष्ण प्रदेशीय भएको यस गाउँको वन क्षेत्रमा थुप्रै प्रजातिको मिश्रित वन पाईन्छ । हावापानी, भौगोलिक अवस्थिति तथा प्रजातिको आधारमा यस गाउँपालिकामा विभिन्न किसिमका वनहरू जस्तै सालको वन, तराई हार्डउड, खयर सिसौं, मिश्रित वन र झाडी बुट्यान रहेका छन् । शान्तिनगर गाउँपालिकामा रहेको वनको विस्तृत विवरण निम्न अनुसार रहेको छ ।

तालिका नं. ७४ : वन जंगलको विवरण

क्र.सं.	साविकको गा.वि.स./न.पा.	वनको क्षेत्रफल (हेक्टर)			
		सामुदायिक वन	सरकारद्वारा व्यवस्थित वन	जम्मा वन	चुरे क्षेत्रफल
१	बाघमारे	१५५५.९४	१७७४.०६	३३३०	१५८३.६०
२	शान्तिनगर	८८९.४९	८२३.५१	१७१३	१४६७.४
३	धनौरी	७०१.३८	९३.६२	७९५	२२५८.६
जम्मा		३१४६.८१	२६९१.१९	५८३८	५३०९.६

दाङ जिल्ला पार्श्वचित्र,२०७१

माथिको तालिकामा शान्तिनगर गाउँपालिकामा रहेको वनको विस्तृत विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । यस गाउँपालिकामा ३,१४६.८१ हे. सामुदायिक वन, २,६९१.१९ हे. सरकारद्धारा व्यवस्थित वन गरी जम्मा ५,८३८ हे. वन क्षेत्रले ओगटेको छ भने ५,३०९.६ हे. चुरे क्षेत्रफलले ढाकिएको छ । गाउँपालिकामा साविकको गा.वि.स. बाघमारेमा वन क्षेत्रफल ३,३३० हे. सबैभन्दा बढी रहेको छ ।

८.५.१ सामुदायिक वन

स्थानीय बासिन्दालाई वन संरक्षण र उपयोगमा सहभागि बनाउने नेपाल सरकारको निती अनुसार यस गाउँपालिकामा जिल्ला वन कार्यालय मार्फत सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह गठन गरी वन हस्तान्तरण गर्ने काम पनि भइरहेको छ। वन ऐन, २०४९ तथा वन नियमावली, २०५१ ले व्यवस्था गरे बमोजिम सामुदायिक वनको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा व्यवस्थापनको सम्पूर्ण जवाफदेही सम्बन्धित वन उपभोक्ता समूहहरू नै हुन्छन्। यो कार्यक्रम शुरुमा लागू हुँदा यसको उद्देश्य नाङ्गा डाँडा पाखाहरूमा हरियाली बढाउने र सर्वसाधारण जनतालाई, काठ, दाउरा र डालेघाँस लगायत वन पैदावारको आधारभुत आवश्यकता परिपुर्ति गर्ने रहेको थियो, तर अहिले यस कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्यमा विपन्न परिवारहरूको गरिवी निवारण, जीविकोपार्जन, जैविक विविधताको संरक्षण, दिगो वन व्यवस्थापन, सुशासन, समावेसीकरण, लैङ्गिक समानता, विशेष गरि महिला, दलित तथा जनजातिको सहभागिता जस्ता नयाँ नयाँ सवालहरू समेत समावेश भएकोले यस कार्यक्रमले गरिवी न्युनिकरणमा समेत सहयोग पुऱ्याउन सक्ने विश्वास गरिएको छ । जिल्ला वन कार्यालयको प्राविधिक सहयोगमा समूहको स्वीकृत विधान तथा वन कार्ययोजना बमोजिम उपभोक्ता समूहको क्रियाकलापहरू संचालन तथा सामुदायिक वनको संरक्षण, सम्वर्द्धन, व्यवस्थापन तथा वन पैदावारको सदुपयोग हुने गरेको छ ।विगतको समयमा थोरै जनसंख्याको तुलनामा प्रशस्त वन क्षेत्र भएकोले पनि वन संरक्षणभन्दा उपयोगमा मात्र जोड दिएको पाईन्छ तर गएको केही वर्षदेखि वन क्षेत्र वरिपरिका जनतामा नयाँ जागरण देखिएको छ। बढ्दो अतिक्रमण, लुकिचोरी हुने कटानी, चरिचरन, आगलागी आदिका कारण र भैरहेको वन विनासले वनको अवस्था अत्यन्त संवेदनशील भएको छ। त्यसैले गर्दा वन संरक्षण समिति तथा वन उपभोक्ता समितिहरू गठन गरी वन संरक्षणका लागि स्थानीय प्रयास शुरु हुन थालेको छ। एकातिर वन क्षेत्र नजिक बस्ने बासिन्दाहरूमा वन संरक्षणको प्रयास शुरु हुँदैछ भने अर्कोतर्फ वनक्षेत्रबाट टाढाका गाउँलेहरूको लागि सर्वसुलभ तरिकाबाट वन उपयोग व्यवस्थित हुन नसक्दा वनबाट काठदाउरा लुकिछिपी चोरी निकासी हुने क्रम पनि यथावत छ। विगतका वर्षहरूको तुलनामा जनताको सहभागिताको परिणाम स्वरुप कतिपय वनक्षेत्रहरू पुनः प्राकृतिक अवस्थामा रुपान्तरित हुन पुगेका छन्। सामुदायिक वनहरूमा विद्यमान संरक्षण र आफ्नो सामुदायिक वन प्रतिको लगावको परिणाम स्वरुप उजाड र मरुभूमीकरणतर्फ उन्मुख हुँदै खोला र खहरेहरूले ग्रसित भएका वनक्षेत्रहरू आज प्राकृतिक रुपमा संरक्षित भएका छन्। सामुदायिक वनका उपभोक्ताहरूसँग प्राविधिक ज्ञान र वनको उत्पादकत्व बढाउन आवश्यक पर्ने प्रविधिको अभाव खड्किएको छ। तसर्थ वन व्यवस्थापन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सामुदायिक वनहरूलाई स्रोत, साधन र प्रविधियुक्त जनशक्तिको उपलब्धता हुनु जरुरी छ। उपभोक्ताहरूमा रहेका परम्परागत वन संरक्षण विधिहरूका अतिरिक्त नयाँ विधि र कार्यशैलीहरूको विकास गराउन जरुरी देखिन्छ। दक्षता अभिवृद्धिका निमित्त सामुदायिक वन उपभोक्ताहरूलाई तालिम, गोष्ठी, सेमिनार र अवलोकन भ्रमणका अवसरहरू प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ।

बौद्धिक सम्पदा अधिकार (Patent right) का विषयमा र WTO सम्बन्धी अवधारणाहरूका विषयमा समुदायलाई आवश्यक जानकारी गराउनु र अनुशिक्षण दिनुपर्ने देखिन्छ। गाउँपालिका र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको सहभागितामा सामुदायिक वनभित्र गैरकाष्ठ वनपैदावरको उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्न र

विभिन्न तालिम गोष्ठी अध्ययन भ्रमणहरू गरिदै आएका छन्। यसले स्थानीय स्तरबाट वन व्यवस्थापनका सम्पूर्ण पक्षहरूलाई अघि बढाउन र वनक्षेत्रको उत्पादन बढाउन थप मद्दत मिल्ने देखिन्छ। सामुदायिक वनहरूको सुदृढीकरणका निमित्त जिल्ला वन कार्यालयको जनशक्ति मात्रले सम्भव नदेखिएकाले उक्त कार्यका निमित्त वनसँग आवद्ध विभिन्न गैर सरकारी संस्थाहरूलाई गाउँपालिकामा परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

सामुदायिक वनहरूको क्रमिक हस्तान्तरण र वन संरक्षणका प्रभावकारी उपायहरूको अवलम्बनले प्राकृतिक पुनरुत्पादन क्रमश: बढ्दै जाने देखिन्छ। वनहरूबाट काठ र दाउराको परम्परागत उत्पादन लिने प्रवृत्तिमा परिवर्तन गर्दै जनतालाई गैरकाष्ठ पैदावारको उत्पादनतर्फ उन्मुख गराउनुपर्ने र वन्यजन्तुहरूको व्यवसायिक रुपमा संरक्षण लगायतका गतिविधिहरूबाट आय स्रोतहरूमा वृद्धि गर्न जनसहभागितामा विशेष जोड दिनुपर्ने देखिन्छ। यस गाउँपालिकामा रहेका सामुदायिक वनका भवनहरूको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ७५ : सामुदायिक वन भवनहरूको विवरण

क्र.सं.	सामुदायिक वन भवन	वडा नं.
१	हात्तिखर्क सामुदायिक वनको भवन	५
२	सदावाहार सामुदायिक वन भवन	१ र २
३	लक्ष्मी वगिया सामुदायिक वन भवन	१
४	सरस्वती सामुदायिक वन भवन	४
५	सुन्दर सामुदायिक वन भवन	४
६	शान्ति सामुदायिक वन भवन	४
७	सामुदायिक वन भवन ६ वटा	२

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका, २०७४

८.५.२ धार्मिक वन

धार्मिक संघ/संस्थाको वरिपरि रहेको वन जंगल क्षेत्रहरू धार्मिक क्षेत्रको महत्व र सौन्दर्य बढाउने उद्देश्यले त्यस्ता धार्मिक वनको रुपमा हस्तान्तरण गरिन्छ। गाउँपालिकाको विभिन्न भागहरूमा रहेका धार्मिक स्थल धार्मिक वनको सम्भावना बोकेका क्षेत्रहरू भएतापनि त्यसको उचित संरक्षण र प्रर्वद्धन हुन नसकेको देखिन्छ।

८.५.३ सरकारद्वारा व्यवस्थित वन

गाउँपालिकाको कुल वन क्षेत्र मध्ये गाउँपालिकामा सामुदायिक वन र धार्मिक वनको रुपमा हस्तान्तरित बाहेक बाँकी रहेको वन क्षेत्र सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको रुपमा रहेको छ।

८.५.४ निजी वन

राष्ट्रिय वन क्षेत्र माथि पर्ने वन पैदावरको चापलाई कम गर्न नेपाल सरकारले अवलम्बन गरेको नीति अन्तर्गत सामुदायिक वन सँगै निजी वन कार्यक्रम समेत यस गाउँपालिकामा संचालन गरिएको छ । निजी वनमा रोपिएका मुख्य प्रजातिहरूमा सिसौं, लहरेपिपल, टिक, मसला, खयर, बाँस, सिमलजस्ता प्रजातिहरू रहेका छन् ।

८.६ निजी आवादीमा रहेका रुख विरुवाहरूको अवस्था

हाल यस गाउँपालिकाको वन उपभोक्ताको निजी आवादीमा वृक्षारोपण गरिएका रुख प्रजातिहरूमा सिसौ, बकाईनो, निम, कुटमिरो, किम्बु, इपिलइपिल, बडहर, टीक, खनियोको वाहुल्यता रहेको छ भने फलफुल जातका प्रजातिहरूमा अम्वा, कटहर, अमरा, मेवा, केरा, आँप आदी पर्दछन । वनमा पाईने रुख प्रजातिहरू साल, असना, कर्मा, सिमल, हर्रो, वर्रो, पीठारी, कदम, जामुन समेत आवादी क्षेत्रमा रहेको पाईन्छ ।

८.७ जडिबुटी सम्बन्धी विवरण

यस गाउँपालिकाको वन क्षेत्रमा पाइने जडिबुटीहरूमा पिपला, चानमडुवा, रुदिलो, तितेपाती, असुरो, चावो, गुर्जो, आँक, वलुझार, कुरीलो, घोडताप्रे, खिर्रो, हाडजोर, धुसुरे, भोगटे, पानी, अमला, अर्चल, गुजरगाँनो, दुवो, आइटीनझार, तुलसी, पारीजात, टोटलो, घ्युँकुमारी, निम, बोझो, वाकलपाते, सुतानी लहरो, हाडेलसुन, उन्डूँ, अपमार्ग, सयपत्री फूल, पाँचपाते, चरिअमिलो, मरहट्टे, वावरी सुइचोझार, कदम/संजिवन, हलेदो, टिङ्चुरझार, सिउँडी, चरचरेलहरो, वेल, अमला, मथेझार, बर, पिपल, अम्बा, राजवृक्ष, क्यामुन, हर्रो, बर्रो, सुनलहरो, चिप्ले वहरो, तरवारे, धोवी, सिमली, रुद्रघण्टी, हङ्चुरआदि आदि जडिबुटीहरू संकलन तथा बिक्री हुने प्रसस्त सम्भावना रहेको देखिन्छ।

८.८ वन संरक्षणका लागि चाल्नु पर्ने कदम

राष्ट्रिय, सामुदायिक र संरक्षित वनहरूलाई सघनीकरण गर्दै तिनीहरू भित्र गैरकाष्ठ पैदावार र बहुमुल्य जडिबुटीहरूको उत्पादन गर्नु नितान्त आवश्यक छ। राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय बजारको विश्लेषण गरी गैरकाष्ठ पैदावारमा आधारित जडिबुटी प्रशोधन उद्योगको स्थापना तथा सञ्चालनतर्फ सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्थाहरूको संलग्नता हुनु नितान्त आवश्यक देखिन्छ। गाउँपालिकामा जनसंख्याको चाप बढ्दै गएको र उन्नत जातका पशुहरूको तुलनामा स्थानीय अनुत्पादक पशुहरूको संख्या पनि उच्च रहेको देखिन्छ । यी अनुत्पादक पशुहरूको अनियन्त्रित चरिचरनको कारण राष्ट्रिय र संरक्षित वन क्षेत्रहरू अत्यधिक प्रभावित भएका छन् प्राकृतिक रुपबाट पुनरुत्पादन हुने गरेको पोथ्रा पोथ्रीहरू अनियन्त्रित चरिचरनले विनाश भइरहेका छन्। प्राकृतिक स्रोत र साधनहरूको दिगो उपयोगबाट नै मानव समाजको समुन्नत भविष्यको परिकल्पना गर्न सकिन्छ। जनताको सहभागिता र संलग्नतामा वन संरक्षणलाई सामुदायिक वन कार्यक्रम, कबुलियती वन कार्यक्रम र कृषि वन कार्यक्रम सञ्चालन गरी गरिब, असहाय, अपाङ्ग र महिला समुदायलाई हस्तान्तरण गर्नुपर्ने देखिन्छ। वनको हैसियतमा समेत सुधार ल्याउन सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूबाट हुन सक्ने सकारात्मक

कार्यक्रमहरूलाई पहिचान गरी सहभागितात्मक सामुदायिक वन विकास कार्यक्रम अघि बढाउनु अत्यावश्यक देखिन्छ। वन नीति २०७१ का अनुसार वन संरक्षणमा चाल्नुपर्ने कदमहरू निम्न बुँदाहरूमा उल्लेख गरिएको छ।

- ✓ घरायसी तथा अन्य इन्धनको रुपमा प्रयोग हुने काठ वा वन पैदावारको विकल्पमा अन्य वैकल्पिक उर्जाको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने।
- ✓ बहुपक्षिय सहभागितात्मक संयन्त्रको विकास गरी चोरी शिकारी, अवैध कटान, वन पैदावारको अवैध संकलन, अत्यधिक चरिचरन, मिचाहा प्रजाती र डढेलो नियन्त्रण गर्ने।
- ✓ पर्यापर्यटन प्रवर्द्धनको विकासका लागि राष्ट्रिय वनमा तोकिएका प्रजातिका वन्यजन्तु तथा विरुवाको संरक्षण, प्रजनन् र उपयोग गर्ने।
- ✓ दिगो वन व्यवस्थापनको नीति अवलम्वन गर्ने।
- ✓ जैविक विविधता, सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र जलवायू परिवर्तनको विषयमा एकिकृत कार्यक्रम संचालन गर्ने।

८.९ खानी सम्बन्धी विवरण

यस गाउँपालिकामा विभिन्न खनिज पदार्थहरूको खानीहरू रहेका छन् । तर ति सबै खनिजको खोज, अनुसन्धान तथा उत्खनन्को कार्य हालसम्म हुन सकिरहेको छैन । यहाँ अहिले ढुंगा/गिट्टी/बालुवाको प्रयोग किनारमा पाइने गरेको पाइन्छ । गाउँपालिकामा रहेका खानी सम्बन्धी विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ७६ : खानी सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	विवरण	स्थान	वडा नं.
१	ढुंगा/गिट्टी/बालुवा	बौलाहा खोला	५
२	ढुंगा/गिट्टी/बालुवा	बबई खोला	७
३	ढुंगा/गिट्टी/बालुवा	बौलहा खोला	२

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका, २०७४

खण्ड ९ : विकास सूचकाङ्क र गरिबीको स्थिति

९.१ मानव विकास सूचकको विवरण (HDI)

मानव विकास सूचकले तीनवटा कुरालाई आधार बनाएको छ। जसमा आम्दानी, शिक्षा र सापेक्षित आयु छन् । यी तिनवटै परिसूचकलाई समावेश गरी मानव विकासको सूचकाङ्क निर्धारण गरिएको छ। हरेक देश/ठाउँका जनताको स्वास्थ्य स्थिति, शैक्षिक अवस्था तथा जीवन स्तरको अवस्थामा पनि गरी स्तर निर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि संयुक्त राष्ट्रसंघको विकास कार्यक्रम (UNDP) ले विकास गरेको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा प्रति व्यक्ति आयका सूचकहरूको संयुक्त सूचकाङ्क नै मानव विकास सूचकाङ्क हो। UNDP नेपालले हालै नेपालका सबै जिल्लाहरूको मानव विकास सूचकाङ्कको मान समेटिएको नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४ सार्वजनिक गरेको छ। यो प्रतिवेदन अनुसार दाङ जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.४८५ (नेपालको ०.४९०) रहेको छ। अर्थात् दाङ जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क नेपालको राष्ट्रिय औषत भन्दा कम देखिन्छ। मानव विकास सूचकाङ्क आधारमा सबै भन्दा माथिल्लो स्थान ओगट्न सफल काठमाण्डौं जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.६३२ रहेको छ भने दोस्रो स्थानमा ललितपुर मानव विकास सूचक ०.६०१ रहेको छ । पुच्छारमा रहेको बाजुरा जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.३६४ रहेको छ। मानव विकास सूचकाङ्कका अवयव सूचकहरू हेर्ने होभने दाङ जिल्लाको अपेक्षित औषत आयु (Life expectancy) ६७.३३ वर्ष र यसको सूचक ०.७०५, प्रौढ साक्षरता दर (Adult literacy) ६२.४१ प्रतिशत र यसको सूचक ०.६२४, शिक्षा आर्जनमा खर्चेको औषत समय (Mean years of schooling) ३.८३ वर्ष र यसको सूचक ०.२५५ तथा कुल प्रति व्यक्ति आय (Per Capita Income) १,१२७ अमेरिकी डलर र यसको सूचक ०.४०४ रहेको देखिन्छ। यसलाई तलको तालिका बाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ ।

तालिका नं. ७७ : मानवविकास सुचकको विवरण (HDI)

क्षेत्र	स्वास्थ्य		शिक्षा				आम्दानी		मानव विकास
	सापेक्षित आयु		प्रौढ साक्षरता		विद्यालय जाने मध्यमवर्ष		प्रतिव्यक्ति आम्दानी (क्रयशक्ति)		ज्यामितीय मध्यक
	मान	सूचक	मान	सूचक	मान	सूचक	मान	सूचक	
नेपाल	६८.८०	०.७३०	५९.५७	०.५९६	३.९०	०.२६०	११६०	०.४०९	०.४९०
दाङ	६७.३३	०.७०५	६२.४१	०.६२४	३.८३	०.२५५	१,१२७	०.४०४	०.४८५

स्रोत: नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४

९.२ मानव गरीबी सूचकाङ्क (Human Poverty Index)

अपेक्षित औषत आयु ४० वर्ष वा सो भन्दाकमभएको जनसंख्याको प्रतिशत, प्रौढ निरक्षरता, सुरक्षित खानेपानीन पुगेको जनसंख्याको प्रतिशत तथा कुपोषित ५ वर्ष भन्दा मुनिका बालबालिकाहरूको प्रतिशत जस्ता सूचकहरूको संयुक्त सूचकाङ्कको रुपमा विकास गरिने मानव गरीबी सूचकाङ्कको स्थिति हेर्दा दाङ जिल्लामा

नवविकास सूचकाङ्कको स्थिति ठीकै अवस्थामा रहेको देखिन्छ। दाङ जिल्लाको मानव गरीबी सूचकाङ्कमान ३४.९२ (नेपालको ३१.१२) रहेको छ। यो सूचकाङ्कको मान जति कम भयो त्यति राम्रो मानिन्छ किनभने यो सूचकाङ्क नकारात्मक सूचकहरूको प्रयोग गरी निकालिन्छ। जस्तै: प्रौढ निरक्षरता दर मानव गरीबी सूचकाङ्कको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थानमा हुम्ला जिल्लाको मानव गरीबी सूचकाङ्क ४९.२६ रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको कास्की जिल्लाको मानव गरीबी सूचकाङ्क १६.५० रहेको छ। मानव गरीबी सूचकाङ्कका अवयव सूचकहरूमा दाङ जिल्लाको प्रौढ निरक्षरता दर (Adult illiteracy rate) ३७.५९ प्रतिशत, ४० वर्षसम्म पनि बाँच्न सक्ने अपेक्षा नगरिएको जनसंख्या (Percentage of people not expected to survive to age 40) ७.९८ प्रतिशत, सुरक्षित खानेपानी नपुगेको जनसंख्या (Percentage without safe water) ४४.७२ प्रतिशत तथा ५ वर्ष मुनिका कुपोषणबाट प्रभावित बालबालिकाको संख्या (Percentage of children under age five who are malnourished) ३९.३० प्रतिशत रहेको देखिन्छ।

(स्रोत : नेपालमानवविकास प्रतिवेदन ,२०१४,UNDP,NEPAL)

९.३ मानवविकास र गरीबी

नेपालमा गरीबीको लघुक्षेत्र अनुमान, २०६८ अनुसार दाङ जिल्ला न्यून समृद्धिस्तर भएका जिल्लाहरूको श्रेणीमा पर्दछ। ७५ जिल्लाहरू मध्ये यो जिल्ला ३२ औँ स्थानमा रहेको छ र गरीबीको दर ८.०१ प्रतिशत रहेको छ। जिल्लामा गरिबीको रेखामुनी रहेको संख्या १,३७,२५५ रहेको देखिन्छ। गरिबीको दरको आधारमा सबै भन्दा माथिल्लो स्थान ओगट्न सफल कास्की जिल्लाको गरिबीको दर ४ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको बाजुरा जिल्लाको गरीबीको दर ६४.१ प्रतिशत रहेको छ। जसको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ७८ : गरीबीको दरको विवरण

गरिबीको स्थान	गरिबीको दर (प्रतिशत)	गरिबीको विषमता (प्रतिशत)	गरिबीको गहनता (प्रतिशत)	गरीबहरूको संख्या
३२	२५.०५ (८.०१)	५.९(२.५७)	२.०३ (१.०७)	१३७२५५

श्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

९.४ गरिबी न्यूनीकरण

सहरी गरिबी न्यूनीकरणका लागि स्वरोजगार सृजना गर्ने, उद्यमशीलताको खोजीतथा प्रवर्द्धन गर्ने एवं विभिन्न सिपमूलक तथा क्षमता अभिवृद्धि हुने क्रियाकलापद्वारा विशेषत ग्रामीण प्रकृतिका रोजगारी सृजना गर्नेतर्फ कार्यक्रम केन्द्रित गरी नयाँ थप भएका वडाहरूमा विभिन्न शिपमूलक तालिम सञ्चालन गरी जीविकोपार्जन कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गर्नु पर्ने देखिन्छ।

९.५ समग्र विकास स्थिति

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार २५,२०३ जनताको बसोबास भएको गाउँपालिकामा खास गरी सामाजिक रुपले पछिपरेका र आर्थिक रुपले विपन्न अवस्थामा रहेका गरिबीको रेखामुनी परेका जनताको जीवनस्तरलाई कसरी माथि उठाउने र सामाजिक भेदभाव रहित एवं आर्थिक रुपले सम-समुन्नत गाउँपालिकाको निर्माण कसरी गर्ने भन्ने चुनौतीलाई समयसापेक्ष रुपमा समाधान गर्न विगत देखि वर्तमानसम्म गरिएका मानवीय विकासको रुपमा लिन सकिन्छ । यसरी हेर्दा गाउँपालिकावासीहरूको मानवविकास सूचकाङ्क, लैंगिक समता सूचकाङ्क, जनताको बाँच्ने औषत आयु, औसत ग्राहस्थ उत्पादन, औसत साक्षरतादर र औसत आम्दानी जस्ता विभिन्न आयामहरूलाई दृष्टिगत गर्नु आवश्यक हुन जान्छ । संक्षेपमा गाउँपालिकाको मानवीय विकासको स्थितिलाई हेर्दा जनताको यातायात सेवामा पहुँचमा खास गरी आदिवासी जनसमुदायको बसोबास र बाहुल्य रहेको भौगोलिक क्षेत्रमा थप सेवा प्रदान गर्नुपर्ने आवश्यकता विद्यमान छ । अस्पताल, स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी स्थापित भए बमोजिम आवश्यक दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरूको पर्याप्तता नहुँदा जनताको स्वास्थ्य सेवा पाउने स्थितिमा गुणात्मक परिवर्तन आएको देखिँदैन । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको तथ्याङ्कअनुसार गाउँपालिकामा खानेपानीको आपूर्तिको लागि विभिन्न श्रोत प्रयोग गरेको देखिन्छ । जसमा धारा तथा पाइप प्रयोग गर्नेको घरधुरी संख्या सबैभन्दा बढी ६३.५१ प्रतिशत देखिन्छ भने दोस्रो ठूलो स्रोतको रुपमा खुला इनार तथा कुवा प्रयोग गर्नेको संख्या १७.४७ प्रतिशत छ । यसैगरी मुलधाराको पानी प्रयोग गर्नेको संख्या ६.३३ प्रतिशत देखिन्छ ।

सामाजिक एवं मानव विकासको एक महत्वपूर्ण आयमको रुपमा रहेको शिक्षा क्षेत्रमा यो गाउँपालिका दाङ जिल्लाका अन्य गाउँपालिकाहरूको तुलनामा अगाडि रहेको देखिन्छ । पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाको साक्षरता दर ६७.२१ प्रतिशत (नेपालको ६५.४९ प्रतिशत) रहेको छ । लैंगिक हिसाबले यो गाउँपालिका पनि अन्यत्र झै केही विभेद रहेको पाईन्छ । जस्तै: यस गाउँपालिकाको पुरुषको साक्षरता दर ७५.४६ प्रतिशतको तुलनामा महिलाको साक्षरता दर ६०.३३ प्रतिशत मात्र रहेको छ । पुरुष र महिलाको साक्षरता दरमा १५.१४ प्रतिशतको फरक देखिन्छ । सबैभन्दा अग्रस्थानमा रहेको काठमाण्डौ जिल्लाको साक्षरता दर ८६.२५ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको रौतहट जिल्लाको साक्षरता दर ४१.६९ प्रतिशत रहेको छ ।

शिक्षा तर्फ आधारभूत शिक्षालाई सबै गाउँपालिकावासीहरूको प्राथमिक अधिकारको रुपमा अझैपनि व्यवहारिक रुपमा स्थापित गर्न सकिएको छैन र अद्यावधिक स्कूल जाने उमेरका केही बालबालिकाहरूले स्कूल भर्ना भई पढ्न पाईरहेका छैनन् । पहिलो कुरा त स्थापित स्कूलहरूमा समेत कक्षाकोठाहरूको कमी हुनु र शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कमी रहनु स्वयंमा विडम्वनापूर्ण स्थिति छ भने अर्कातिर मा.वि र उच्च मा.वि.को शिक्षा पुरा गरेका युवाहरूको समेत रोजगारीको प्रत्याभूती हुन सकेको छैन ।

शान्तिनगर गाउँपालिका

प्रदेश नं. ५, दाङ

शान्तिनगर गाउँपालिकामा गाउँसभाका सदस्यहरू : २०७४

क्र.सं	नाम थर	पद	वडा नं	सम्पर्क नं.
१.	कमानसिं डाँगी	अध्यक्ष		८९५७८२५२११
२.	मिथिला शाह	उपाध्यक्ष		९८०९७९१८२२
३.	जंग बहादुर पुनमगर	वडा अध्यक्ष	१	९८५७८२५२०१
६.	फर्सा राम डाँगी	वडा अध्यक्ष	२	९८५७८२५२०२
७.	वुद्धिराम तिवारी	वडा अध्यक्ष	३	९८५७८२५२०३
९.	धन वहादुर के.सी.	वडा अध्यक्ष	४	९८५७८२५२०४
५.	गिरीराज बस्नेत	वडा अध्यक्ष	५	९८५७८२५२०५
८.	रवि बुढाथोकी	वडा अध्यक्ष	६	९८५७८२५२०६
४.	पिमलाल वली	वडा अध्यक्ष	७	९८५७८२५२०७
१०.	पुनीराम कामी	सदस्य	४	
११.	लुद्र बहादुर खत्री	सदस्य	१	
१२	अनन्त बहादुर डाँगी	सदस्य	१	
१३.	बुद्धीराम चौधरी	सदस्य	७	
१४.	दयाराम चौधरी	सदस्य	५	
१५.	डिल्ली बहादुर खड्का	सदस्य	५	
१६.	राजेश चौधरी	सदस्य	७	
१७.	हरिभक्त के.सी.	सदस्य	२	
१८.	रत्न बहादुर विष्ट	सदस्य	२	
१९.	इम बहादुर के.सी.	सदस्य	३	
२०.	कोमल वहादुर घर्ती मगर	सदस्य	३	
२१.	डम्वर बहादुर वली	सदस्य	६	
२२.	विष्णु वहादुर घर्ती	सदस्य	४	
२३.	नोकराज पुन	सदस्य	६	
२४.	गौरी शर्मा	महिला सदस्य	६	
२५.	विमी कुमारी डाँगी	महिला सदस्य	१	
२६.	लक्ष्मप्यारी चौधरी	महिला सदस्य	५	

२७.	सुभद्रा भण्डारी	महिला सदस्य	७	
२८.	कौशिलादेवी गौतम	महिला सदस्य	२	
२९.	तुल्सी खासु	महिला सदस्य	३	
३०.	मिना गिरी	महिला सदस्य	४	
३१.	कल्पना वि.क.	दलित महिला सदस्य	१	
३२.	मैमी बि.क.	दलित महिला सदस्य	५	
३३.	दुर्गा वि.क.	दलित महिला सदस्य	७	
३४.	सृजना वि.क.	दलित महिला सदस्य	२	
३५.	नन्दकली कामी	दलित महिला सदस्य	३	
३६.	लीलावती बिश्वकर्मा	दलित महिला सदस्य	६	
३७.	चन्दा सुनार	दलित महिला सदस्य	४	

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका, २०७४

शान्तिनगर गाउँपालिका

चिराघाट, दाङ, प्रदेश नं. ५

शान्तिनगर गाउँ कार्यपालिकामा कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण

क्र.सं.	कर्मचारीको नाम	पद	श्रेणी/तह	कार्यालय/शाखा	फोन नं.
१	निम बहादुर के.सी.	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत			९८५७८२४५५४
२					
३					
४					
५					
६					
७					
८					
९					
१०					
११					
१२					
१३					
१४					
१५					
१६					
१७					
१८					
१९					
२०					
२१					

स्रोत : शान्तिनगर गाउँपालिका कार्यालय, २०७४